

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Tidsskrift for
kulturhistorie og
lokalhistorie
Udgivet af
Dansk historisk
Fællesforening

fortid og
nutid

BIND XXIV
HEFTE 4
SIDE 377-472
1970

Den 12. maj 1943 – altså for 27 år siden – blev *Instituttet for lokalhistorisk Forskning* oprettet. Det skete ved et møde i København, hvor en indbudt kreds af fremtrædende ældre og yngre historikere under forsæde af professor Albert Olsen fastslog, at

»Instituttets Opgave er at fremme den videnskabelige Udforskning af dansk Lokalhistorie for derigennem at underbygge og uddybe Studiet af Rigshistorien. Institutet vil endvidere, eventuelt i Forstaaelse med Dansk historisk Fællesforening gennem sit Sekretariat virke som raad-givende og vejledende Organ for danske Lokalhistorikere.«

I artiklen *Lokalhistorie – Rigshistorie* i *Fortid og Nutid* 1943 formulerede Albert Olsen klart og myndigt det nye instituts programerklæring. Institutet kom imidlertid aldrig til at virke. Det var skabt i en urolig tid, hvor andet samlede tankerne, og hvor andre formål kaldte på de kræfter, der havde været nødvendige for at sætte handling bag ordene. Penge var der heller ingen af. Den hastigt opblussende flamme døde lige så hastigt hen.

Helt uden frugter var initiativet dog ikke. Yngre historikere lod sig inspirere af idéerne bag instituttet, og selv om det ikke direkte kan måles, er der grund til at tro, at de følgende års mærkbare højning i de amtshistoriske årbøgers kvalitet har sammenhæng hermed.

Det sidste kvarte århundrede har været en vækstperiode uden lige for det lokalhistoriske arbejde. Der udgives mere og bedre end nogensinde, lokalhistoriske arkiver skyder op overalt, og de kulturhistoriske lokalmuseer er siden museumsloven af 1958 blevet styrket i et omfang, som man ikke havde troet muligt.

Denne almindelige initiativforøgelse har ikke formindsket behovet for et lokalhistorisk institut, men tværtimod gjort savnet mere føleligt. Dansk historisk Fællesforening har ved udgivelsen af håndbøger og ved konsulent-tjeneste af forskellig art varetaget institutopgaver, men andet er forsømt, og det har først og fremmest ligget klart over foreningens formåen at udstikke forskningslinier for lokalhistorien og udarbejde projekter for landsomfattende lokalhistoriske undersøgelser.

Under indtryk heraf har styrelsen i nogen tid søgt at genoplive det lokalhistoriske institut. I 1966 gjorde man et forgæves forsøg på at interessere det nye universitet i Odense for tanken. Året efter henvendte styrelsen sig med tilslutning fra samtlige historiske professorer ved de tre universiteter til rektor for København Universitet om oprettelse af et institut for lokalhistorisk forskning under det filosofiske fakultet. Et sådant instituts hovedopgaver skulle efter forslaget være:

at iværksætte og gennemføre lokalhistoriske forskningsopgaver af almenhistorisk værdi, herunder sådanne som kan gennemføres under medvirken af lokale kræfter rundt om i landet,

at inspirere historiestuderende til at foretage lokalhistoriske undersøgelser og bistå dem ved arbejdet hermed,

at bistå og inspirere det historiske arbejde i de lokalhistoriske foreninger og institutioner ved vejledning, afholdelse af kursus, udgivelse af hjælpemidler etc.,

og at højne kvaliteten af de lokalhistoriske årbøger ved rådgivning til forfattere og redaktører.

Af helt afgørende betydning for institutplanerne var det, at landsarkivar, dr. Harald Jørgensen gav tilsagn om at stille de fornødne lokaler til rådighed i Landsarkivet for Sjælland. For et lokalhistorisk institut er et landsarkiv den ideale ramme, og for universitetet var det vigtigt, at man ikke belastede den vanskelige lokalesituation på Frue Plads yderligere.

Det lokalhistoriske institut har nu forladt projekternes stadium. Den 1. november 1970 oprettedes en afdeling for lokalhistorisk forskning under Historisk Institut ved Københavns Universitet, og arkivar Knud Prange er udnævnt til amanuensis ved afdelingen.

Nogen flyvende start får instituttet ikke. I den herskende bevillingssituation er midlerne små. Men det vigtigste er, at arbejdet nu er i gang. Knud Prange har i mange år indtaget en central plads i det lokalhistoriske arbejde, og vi nærer ingen tvivl om, at instituttet vil trives og vokse under hans hånd. Ved oprettelsen skal der fra Dansk historisk Fællesforening lyde en hjertelig lykønskning til det nye institut og en varm tak til alle, der har medvirket til denne store opgaves løsning.

Olaf Olsen

De amtshistoriske årbøgers økonomi

AF VAGN DYBDAHL

På det kursus, som »Sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger« i april 1970 holdt i Odense for årbogsredaktører, talte overarkivar, dr. phil. Vagn Dybdahl om momenter af årbøgernes økonomi. Foredraget gengives nedenfor. Indledningsvis havde Vagn Dybdahl erindret om det diskussionsindlæg, han i 1967 havde fremlagt på Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Frederikshavn, trykt i Fortid og Nutid XXIII 1967 275–96. Her blev det bl. a. fastslået, at de amtshistoriske årbøgers oplagstal relativt har været dalende gennem en menneskealder, og at de heller ikke indholdsmæssigt har tilpasset sig samfundets forandringer. Efter dette hed det i Odenseforedraget:

Når vi nu skal tale om årbøgernes økonomi, så er det jo ikke, fordi det haster med en hjælpeaktion. Ser vi på regnskaberne for de forskellige samfund, så viser tallene, at det lige går rundt. Det vil altså være muligt at fortsætte som hidtil, uden at der sker nogen økonomisk kuldsejling.

Når det løber rundt, er det naturligvis, fordi det skal løbe rundt. Man har tilpasset sine udgifter efter indtægterne; lejlighedsvis har man også gjort det omvendte – altså foretaget kontingentforhøjelser eller søgt at udvide medlems-tallet.

Det, vi nu skal tale om, er to ting: hvordan skal vi drive årbøgerne, så vi får udgifter og indtægter til at svare til hinanden – det var det ene – det andet er, hvordan kan vi gennem økonomien foretage en ekspansion. Det første sigter måske mest mod nye redaktører, der ønsker at fortsætte i samme skure som hidtil. Det andet sigter både mod nye og gamle redaktører, som mener, at der bør ske noget mere. Jeg vil ikke dele foredraget efter disse to ting, men tage dem under et. Derimod vil jeg dele foredraget rent regnskabsmæssigt i indtægter og udgifter. Først af alt vil jeg dog komme med nogle principielle betragtninger.

Jeg skal minde om de faldende omkostninger pr. bog ved øget produktionstal. Hvis vi fremstiller en bog på 120 sider, så koster de første 1.000 eksemplarer 15.000 kr. Med et kontingent på 20 kr. og 1.000 medlemmer, bliver der altså 5.000 kr. til overs. Forøger vi oplaget til 2.000 eksemplarer, bliver den samlede udgift 18.000 kr. Er medlemstallet samtidig steget til 2.000, bliver der altså 22.000 kr. til overs.

Disse tal kan vi eksemplificere på anden måde:

Gevinst ved

10 pct. forøget medlemsindtægt	2.000
10 pct. formindsket tryk	1.500
20 pct. forøget medlemsindtægt	4.000
20 pct. formindsket tryk	3.000

Noget tyder således på, at der er større virkning i at forøge indtægten end formindske udgiften. Da det tilmed stort set er umuligt at formindske udgifterne, er der særlig grund til at koncentrere opmærksomheden omkring indtægtssiden. Traditionelt er det imidlertid udgifterne, man interesserer sig for; og det bør man også gøre – ikke så meget for at presse dem ned som for at passe på, de ikke løber fra en.

Dernæst er der et andet forhold, man skal have for øje, når man taler om økonomi; det er landbrugssektorens svindende betydning. Hvis der her er nogen til stede, som hørte det foredrag, jeg holdt i Frederikshavn i 1967, vil De måske huske, at jeg advarede mod den dominans, det landbohistoriske stof har i årbøgerne. Siden da er antallet af selvstændige landbrug faldet med ca. 25.000 og antal beskæftigede ved landbruget måske med 100.000. Til dette kommer, at de gamle administrative grænser, som årbøgerne følger, nedbrydes. I forvejen var årbøgernes afgrænsning i mange tilfælde kunstige; fra nu af vil de blive helt uden sammenhæng med de naturlige områder, landet deler sig i. Det nytter derfor slet ikke at tale om økonomi, hvis man ikke besinder sig på, at vi i disse årtier rykker ind i et nyt samfund. En konsekvens af dette er nemlig, at årbøgerne også må tilpasse sig og ændre karakter. For de fleste af dem, vi henvender os til, har historie kun appel, hvis den behandler noget, som knytter sig til det, de enten har levet i eller lever i. En følge af dette er, at årbøgernes redaktioner også må indstille sig på, at Danmark ikke mere er et grundtvigsk landbrugsland. For mange af os kan denne erkendelse være smertelig; men det er nødvendigt at se den i øjnene. Vi har ikke mere en fast kreds af højskolefolk og ældre officerer som faste abonnenter, og derfor må vi både virke med nutidens metoder og bringe historie i den form, som nutidens mennesker ønsker den – eller kan bringes til at ønske den.

Men lad os nu begynde at se på det konkrete og – som sagt – starte med indtægterne.

Først de forskellige tilskud, som især falder i to grupper: statstilskud og tilskud fra kommuner (amt, byer og sogne). Motiveringen for sådanne tilskud fortæber sig sikkert i en fjern tåge; ret beset er der vel ikke anden begrundelse end den, at det er praksis, at når et vist antal borgere går sammen om et ideelt formål og selv bidrager dertil, så yder det offentlige et vist tilskud. Sådanne har det været i umindelige tider. Hvis vi skulle søge at finde en fornuftig motivering, så må det nærmest være den, at det, der bringes i årbøgerne også har nytte og interesse for andre end den snævre medlemskreds. Det kan eksempelvis være lærere, som bruger det i undervisningen, eller det kan være de endnu ufødte generationer, som vil udnytte det i en fjernere fremtid.

Det er muligt, at andre kan finde andre argumenter. Men det er givet, at ingen har kunnet finde argumenter, der havde en større gennemslagskraft, d. v. s. kunne føre til øgede tilskud. Tværtimod, så må vi se i øjnene, for det første, at statens tilskud næppe vil blive øget ud over en vis prisregulering, og for det andet, at der med de nye kommunegrænser og de nye amter vil opstå problemer med at få de lokale tilskud frem i samme omfang som hidtil.

Ad een vej vil jeg dog mene, at der er mulighed for at få øgede kommunale tilskud. Det er samtidig en vej, der vil stimulere medlemskredsen.

Her tænker jeg på, at årbøgerne burde komme ind på at bringe fyldige beretninger om årets gang i de store byer, som falder inden for deres områder. Det kan ske ved at benytte avisårbogens mønster, altså dække de forskellige sider af byens liv dag for dag. Endnu bedre vil det dog være at bringe en række oversigtsartikler eventuelt i en vis udstrækning suppleret med datalister. Variationsmulighederne er talrige. Det er imidlertid væsentligt, at dette stof ikke får karakteren af at være en række institutionsberetninger. Det skal være historiske artikler, som giver baggrund til nutiden og forklarer, hvorfor det nye kommer netop nu, herunder hvilke kræfter, der er de drivende. Jeg skal prøve at give nogle eksempler.

Vi har byens tekniske forvaltning. Her er der blevet taget et nyt rensningsanlæg i brug. Det gøres så til hovedemne, idet der fortælles om byens kloakeringshistorie, om rensningsanlægs betydning, om hvorfor man har valgt den bestemte type, og hvilke forventninger man stiller til det. Efter dette bringes i dataform de øvrige nyheder fra den tekniske forvaltning.

Indvielsen af en ny skole kan være hovedemnet i afsnittet om skolevæsenet. Her fortælles om byens øvrige skoler, om forskellige tiders typer på skolebygninger o. s. v. Udnævnelser af en ny havneingeniør kan give anledning til at bringe hans biografi og en behandling af havneingeniørrembedets historie med karakteristikker af tidligere havneingeniører.

Mulighederne er uendelige. Det er imidlertid vigtigt at fastholde, at det ikke må blive beretninger; de forskellige embedsmænd kan godt give oplysninger, men må sjældent skrive artiklerne. Vi skal have nutidshistorie og historisk kommentar; det skal være velskrevet og velillustreret.

– Ja, men hvorfor skal vi have det? For det første – sagt hårdt og brutalt – så taler vi om indtægter. Der vil næppe være nogen kommune, som ikke vil betale både trykning og udarbejdelse af et sådant afsnit, og det vil såmænd nok også smitte af på det almindelige tilskud. Et sådant afsnit vil ydermere have bud til et stort antal mennesker, som man ellers ikke let vil kunne få i tale. Set videre ud, vil det også betyde, at bogen bliver større og mere præsentabel, og det vil i sig selv styrke dens position; det vil også det forhold, at den gennem en sådan kommunal årbog – eller skal vi kalde den bykronik? – bliver en mere integrerende del af byens liv.

Hvis vi skal forlade disse hårdkogte betragtninger så er der endnu et forhold, der må nævnes, og det er samtidig en meget vigtig omstændighed. Der er et meget stort behov for sådanne årlige oversigter. For den enkelte private borger vælter årets og verdens store begivenheder i den grad ned over ham, at han har brug for et hjælpemiddel, der kan fastholde udviklingen i hans lokale område. Dertil kommer, at embedsmænd, de mange rådsmedlemmer, pressefolk og mange andre har brug for sådanne kronologiske optegnelser. Endelig – og det må vi jo ikke glemme – så er det historie, og det er det, vi skal virke for.

Uanset den fremtid, der tilskudsmæssigt vil ligge i en vis ændring af årbøgerne, så er det dog medlemsbidragene, der er det fundamentale. Deres størrelse afhænger både af medlemstal og kontingentets størrelse; på begge områder er der uden tvivl tale om store forsyndelser. Og det er en ond cirkel, dette fører os ind i: jo mindre indtægter, des dårligere årbog og derfor færre medlemmer og atter mindre indtægter.

Først medlemstal. Fra gammel tid har man i de lokalhistoriske foreninger kunnet regne med to typer af medlemmer: der var dem, der interesserede sig for egnens historie, og der var dem, der mente, at den slags burde man støtte. I den sidste gruppe var garnisonskommandanten, nogle af de førende forretningsfolk, politimesteren, nogle sagførere, godsejerne og slet ikke så få andre. Denne her sidste gruppe er imidlertid uddøende. Noget skyldes det de mange omflytninger i det nye samfund; men meget skyldes det også en ny livsstil, et noget mere oprigtigt forhold til tilværelsen: man hykler ikke mere en interesse, der ikke er der. I fremtiden må vi derfor satse på et medlemskorps, der holder årbogen, fordi de interesserer sig for den – dermed er vi atter ved indholdet.

Vi forudsætter imidlertid, at indholdet er i orden. Det er en forudsætning, men ikke nok. Folk skal også vide, at årbogen kommer, eller rettere kende dens eksistens. Det er nødvendigt, at der hvert år skaffes nye medlemmer. Det er det alene af den grund, at der er en naturlig afgang på grund af død. Almindeligvis kan denne afgang dog så nogenlunde opvejes ved en vis tilfældig tilgang.

Når vi taler om indtægter, så må vi imidlertid tale om øgede indtægter, altså en forøgelse af medlemstallet. Forudsætter vi et nyt og tidssvarende indhold, skulle det heller ikke være vanskeligt at skaffe nye medlemmer. Hvis man på samme tid lægger indholdet om og ændrer udseendet (det sidste skal jeg komme tilbage til om lidt), vil det være naturligt med et stort fremstød på en gang. Ellers er det vor erfaring fra de tidsskrifter, jeg har med at gøre, at man skal vælge sig mindre og overkommelige grupper år for år. Det er ikke nok at sende en tryksag; henvendelsen skal have karakter af et brev, der henviser til den orienterende tryksag. En metode som den har endnu aldrig slået fejl, og man kan undre sig over, at den ikke benyttes rundt om – ulejligheden og bekostningen er ringe. Og så er der det forhold, at der er en vis selvforstærkende virkning i væksten, som betyder, at man får flere medlemmer end lige den kreds, der i første omgang indmelder sig. Hvordan det skal forklares, er noget af det, reklame- og salgsteoretikere ikke kan forklare præcist. Rent logisk kan det ikke overraske os, for vi ved, at der hvert år sker indmeldelser på grundlag af den aktuelle medlemskreds. Når denne udvides, vil der naturligvis også ske indmeldelser ud fra den nye medlemskreds. Så er der måske også det moment, at væksten stimulerer os i vort hvervearbejde.

Dette hvervearbejde må følges op med pressemeddelelser. Det er ikke nok med anmeldelser, når bogen udkommer. Så snart en større afhandling er antaget til bogen, skal det meddeles, også selv om der måske er f. eks. fem måneder, til den kommer. Har man fået en afhandling om det lokale politiske historie, sender man meddelelse om den med enkeltheder fra afhandlingen og et billede. Bedst er det, at der få dage senere går et hvervebrev ud til alle, der har med retsvæsenet at gøre. Man må også sørge for, at det både ved årbogens udgivelse, ved generalforsamlingen og ved andre lejligheder bliver sagt, ikke at man opfordrer til at indmelde sig i foreningen – det er ikke noget nyt – men at der er stadig fremgang i medlemstallet.

Den slags kan gøres, og det bringer resultater. I Jysk Selskab for Historie har vi prøvet det; vi havde i 1946 omkring 300 medlemmer – i dag er tallet omkring 1.700, og dermed er »Historie« det største faghistoriske tidsskrift i Norden. Ydermere hviler det så nogenlunde i sig selv uden tilskud af nogen art. Dette hænger også sammen med, at vi tager det kontingent, som er nødvendigt.

Det er netop, hvis vi ser på de lokalhistoriske årbøger, deres svage punkt: kontingentet er for lavt.

En sådan årbog bør koste et sted mellem 20 og 25 kr., men helst et brudt beløb – f. eks. 24,50 kr. Så nytter det til gengæld ikke, at den fremtræder hæftet og som en billigbog. Medlemmerne skal have indtrykket af, at de får en rigtig bog til at stille op i reolen. Merudgiften ved indbinding ligger på omkring 2,50 pr. eksemplar. Den er ringe både i sig selv og sammenlignet med den effekt, foreningen og modtageren får ud af det.

Når det gælder årbogens indtægtside er mit forslag da dette:

en beretning om livet i byen

indbinding af årbogen

kontingentforhøjelse

– dette lanceres sammen med et generelt reklamefremstød

derefter løbende medlemsagitation

stadige pressemeddelelser om årbogen og om medlemstallets stigning.

Ideelt ville det være, om indtægtsstigningen kunne gå hånd i hånd med et fald i udgifterne. Det kan den ikke. Tværtimod vil indtægtsstigninger som konsekvens af det foreslåede koste penge, også fordi man vil føle sig forpligtet til forbedringer. Alene den foreslåede indbinding vil jo være en merudgift. På den anden side bør man heller ikke lade fem og syv være lige, når det gælder udgifterne.

Den største udgiftspost er trykningen af årbogen. Det er meget svært at sige noget generelt om denne post, også fordi de tal, som Sømmenslutningen får ind, er så uensartede og upræcise. Een ting er dog sikker: mange foreninger betaler for meget for trykningen. Jeg har forsøgt at se på tallene for 1967/68 og skal blot give et par eksempler. En årbog kostede godt 23.000 og burde kun have kostet ca. 19.000; en anden kostede 20.500 kr., men kunne have været leveret for 15.600 kr. I begge tilfælde er der altså betalt ca. 4.000 kr. for meget. Dermed er ikke sagt, at bogtrykkeren har skummet fløden; det kan meget vel være, at hans maskineri ikke tillader ham at levere billigere. Endelig kan redaktionen også have fordyret bogen – det vender vi tilbage til om lidt.

Bogtrykkerudgiften er et ømtåleligt problem. Nu kan man naturligvis nok indhente tilbud fra flere trykkerier. Resultatet vil næppe blive meget anderledes end den pris, man allerede har. Vi må gøre os klart, at i en hel del tilfælde trykkes bøgerne nemlig i trykkerier, der næsten kun har den ene bog, og som får den sat i en anden by i et større maskinsættereri. Den manglende rutine, små maskiner og en bogbinder, der ikke er indstillet på massefabrika-

tion, fører til større omkostninger. Vil man ud over dette, må man lade bogen fremstille i et af de store trykkerier, altså gå uden for årbogens geografiske område. For en del vil dette stride mod lokalpatriotiske følelser; men de er næppe på deres plads i denne forbindelse.

I en del tilfælde vil der uden tvivl være noget at spare ved at skifte trykkeri. Ved ændret opsætning vil der også kunne tages lidt hjem; her tænker jeg på at gøre siderne lidt større og dermed øge satsmængden. Ofte har man talt om noternes placering; her vil der kunne spares ca. 4 pct. ved en placering efter afhandlingerne i stedet for at placere dem under siderne. På en årbog til ca. 15.000 kr. bliver det altså omkring 600 kr.

Endelig er der korrekturudgifterne. Det er en kendt sag, at rettelser mod manuskriptet skal betales af kunden. Det er en post, der hurtigt løber op. Uden tvivl lønner det sig at foretage en grundig gennemretning af manuskripterne, inden de går til sætning. Denne gennemretning bør helst foretages af en enkelt person, så der følges samme retningslinier. Bedst var det uden tvivl, om vi her i landet kunne komme ind på samme princip, som følges mange steder i udlandet, nemlig det, at det enkelte tidsskrift havde faste retskrivningsregler, herunder om notetals placering m. m., og at forfatterne skulle værsgo bøje sig for disse regler.

Samlende kan der således om trykkeudgifterne siges, at man bør overveje følgende fire momenter:

1. *skifte trykkested*
2. *ændre format*
3. *noternes placering*
4. *nøje manuskriptgennemgang.*

Var bogtrykkerspørgsmålet ømtåleligt, så gælder dette i ikke mindre grad honorarbetalingen. Lad os begynde med at se på det rent fornuftsmæssigt. To typer af forfattere vil være repræsenteret: faghistorikeren, d. v. s. den arkiv-, museums- eller universitetsansatte, og den interesserede, aktive amatør.

Gælder det nu den professionelle, så gør det forhold sig gældende, at han får sin løn for at skrive afhandlinger. Det samme arbejde bør efter de almindelige principper ikke lønnes to gange, og altså skulle han ikke have betaling for sine artikler. For så vidt angår amatøren, så burde han heller ikke have betaling. Hverken frimærkesamleren, fotoamatøren eller gymnasten får betaling for at udøve deres hobby.

Det var det ene synspunkt. Et andet yderpunkt vil være, at man betaler et honorar, som er konkurrencedygtigt. Her kan vi klart sige, at det ikke vil

være muligt at betale sådanne honorarer. Enhver, der har skrevet afhandlinger, ved, hvor lang tid det tager at skrive. I mange tilfælde må vi regne med, at med en almindelig timeløn på 15 kr., ville man let komme op på omkring 100 kr. pr. side. Og ser vi på honorarer andre steder, ja så betaler de store københavnske dagblade omkring 700 kr. for en kronik, radioen ca. 1.000 kr. for et foredrag på ca. 20 minutter og forlagene for bidrag til lek-sika ca. 2 kr. pr. linie.

Dette er yderpunkterne: enten intet honorar eller også et honorar på ca. 100 kr. pr. side. Virkeligheden er den, at honorarerne bevæger sig fra næsten intet til omkring 20 kr. pr. side, men med en tendens til at samle sig omkring 10–12 kr.

Lad os nu se på det fra forfatterens side. Han må på forhånd opgive at få 100 kr. pr. side – det vil næppe være muligt for nogen forening at yde et sådant honorar. Hvis forfatteren nu er mig, og jeg har skrevet en afhandling på 30 sider til 10 kr. pr. side, så er de 300 kr. både for mit vedkommende som for de fleste andres så højt beskattet, at der ikke bliver meget til mig selv. Jeg vil være meget mere glad for, om redaktionen meddelte mig, at min afhandling var blevet præmieret og så sendte mig 6 flasker god bourgogne, en karaffel med sølvhals eller hvad man nu kunne finde på (gerne efter at have spurgt min kone om mine ønsker). Se bourgognen får foreningen for 150 kr. – den har altså sparet det halve – og selv kommer jeg ikke til at betale nogen skat; det er stiltiende accepteret, at man ikke betaler skat af sådanne hobby-præmier. Sejlsportsmanden betaler heller ikke skat af sine pokaler eller sølvskeer.

Et sådant præmiesystem så jeg gerne suppleret med dækning af forfatterens positive udgifter efter regning. Her tænker jeg på dagpenge under ophold ved arkiver, udgifter til fotografering m. m.

Konklusionen, når det gælder forfatterhonorarer, er da den, at årbøgerne ikke kan komme op på at yde en konkurrencedygtig betaling. Det er derimod rimeligt at yde en vis belønning til forfatteren (f. eks. er det jo ikke alle de videnskabsmænd, der får løn for at skrive afhandlinger, som virkelig gør det!).

Mit forslag vil derfor være, at der i årbøgerne optages en meddelelse om, at antagne afhandlinger vil blive præmieret, og at forfatterne i rimeligt omfang vil kunne påregne at få deres udgifter dækkede.

Foreningernes samlede udgifter ved en sådan ordning vil sikkert ikke blive større end 12–15 kr. pr. side, og alle parter vil være tilfredse.

En sidste udgiftspost på regnskabet er redaktørhonoraret. I øjeblikket er situationen den, at nogle foreninger betaler op mod 1.000 kr. om året, og så bevæger det sig nedad til nul, og det er en hel del, der er på dette niveau. Den

sidste gruppe kan ikke spare noget på denne konto, og foreningerne i den øverste ende kan heller ikke spare meget. Vi kan imidlertid vende sagen om og spørge, om der ikke kunne tjenes noget mere ved at ansætte og lønne en kombineret redaktør og forretningsfører.

Jeg er nok klar over, at vi her er inde på et område spækket med miner. Det er i disse år et problem i alle folkelige og frivillige sammenslutninger, om man bør betale for arbejdet. Som min opfattelse vil jeg sige, at med de krav, der i dag stilles fra medlemmerne om gennemført organisation og præcision, må man betale for det.

Tænker vi os den omtalte by-kronik indlemmet i årbogen, må det være en forudsætning, at kommunen betaler redaktionshonorar for den. Ud over dette må forretningsføreren betales for manuskriptkorrektur, trykkerikorrektur, medlemshvervning, regnskabsførsel m. m. Det arbejde, man får udført, vil uden tvivl lønne sig i øget stabilitet og vækst i medlemstallet. Spørger De, hvor meget det skal være, så vil jeg nævne et beløb på 3.000 kr. ud over, hvad der eventuelt skal betales fra kommunen.

Til dette hverv må man vælge en ung og professionel mand – det nytter ikke at lade det være et supplement til en pension. Ved sin side skal han naturligvis have et rådgivende redaktionsudvalg.

De vil have forstået, at jeg ikke har kunnet anvise nogen mirakelkur. Jeg har kun kunnet fremsætte nogle tanker til overvejelse. De går på den melodi, at det er meget nødvendigt, at der sker fundamentale ændringer i vore årbøgers indhold og administration. Sker det, så har de en stor fremtid for sig; sker det ikke, så vil de ikke gå til grunde i vor tid, men blot fortsætte med at eksistere omgivet af beklagelser over, at der ikke vises dem større interesse.

Det 17. århundredes generelle politiske krise og striden mellem det danske rigsråd og landkommissærerne 1647-49

AF JENS ENGBERG

Der er i 1950-erne og 1960-erne blevet fremsat forskellige teorier om årsagerne til den engelske borgerkrig og den generelle politiske krise i Europa ved 17. århundredes midte. Disse teorier søges i denne artikel af universitetslektor, dr. phil. Jens Engberg, Aarhus Universitet, anvendt i forbindelse med en undersøgelse af en politisk krise i Danmark i 1647-49. De lånte modeller må forkastes som ikke særligt dækkende for de specielt danske forhold, men i afprøvningen af dem ligger en mulighed for at angribe materialet fra flere sider. Forfatteren drager i artiklens slutning en parallel fra krisen 1647-49 til statsomvæltningen i 1660.

I

Diskussionen i 1950-erne og 1960-erne blandt engelske og amerikanske historikere om årsagerne til begivenhederne i England i 1640-erne udsprang af fundamental enighed om, at man hidtil havde lagt for megen vægt på de religiøse faktorer og for lidt på de økonomiske. Den puritanske revolution blev omdøbt til den engelske borgerkrig. Diskussionen, der er refereret flere steder¹, kom imidlertid til at dreje sig om, hvilke disse økonomiske faktorer var, og hvordan de skulle tolkes. R. H. Tawney indledte ved at hævde, at borgerkrigen var en klassekamp. På den ene side stod *the gentry*, nærmest lavadelen, der takket været en forståelse af moderne kapitalistisk tankegang og en deraf følgende aktiv og effektiv udnyttelse af produktionsmidlet, jor-

1 Således C. Hill: *Recent Interpretations of the Civil War, Puritanism and Revolution*, 1958, s. 3-31; J. H. Hexter: *Storm over the Gentry, Reappraisals in History*, 1961; Richard Matz: *The Rise of the Gentry. En debatt om den stora engelska revolutionens sociala bakgrund*, *Historisk Tidskrift*, 1958; Richard Matz: *Forskning och debatt kring »The Great Rebellion«*, *Historisk Tidskrift*, 1965.

den, befandt sig i økonomisk fremgang. På den anden side stod *the aristocracy*, den titelbærende højadel, som ret passivt nød de indtægter, der kunne flyde af dens jordegods, som havde store udgifter på grund af forpligtelsen til at opretholde en aristokratisk levevis, og som derfor var i økonomisk tilbagegang. Borgerkrigen skyldtes, at gentryen søgte at skaffe sig politisk indflydelse, som den nu havde økonomisk styrke². Heroverfor hævdede H. R. Trevor-Roper, at gentryen tværtimod som helhed var på vej nedad. Undtaget herfra var dog den del af den, der havde formået at skaffe sig andel i de store gevinster, som fulgte med embede. I borgerkrigen søgte gentryen at stoppe tilbagegangen og samtidigt at få gjort op med dem, der havde lukret på hofsystemet³.

Stillet over for kraftige angreb viste det sig umuligt for Trevor-Roper at opretholde påstanden om, at gentryen som helhed økonomisk var på retur. Under sit taktiske tilbagetog udkastede Trevor-Roper imidlertid en ny teori, der gjorde det muligt for ham i det mindste at holde fast ved en del af sin oprindelige tese. Han hagede sig fast i den teori om en generel politisk krise i det 17. århundrede, der udkastedes i den samtidig med den engelske diskussion løbende diskussion mellem især økonomiske historikere⁴. Man kunne ikke, erklærede han i en lang artikel i *Past and Present*, behandle den engelske borgerkrig som et isoleret fænomen. Den måtte vurderes sammen med og som en del af denne generelle økonomiske og politiske krise, der netop i 1640-erne og 1650-erne ramte en række europæiske stater, f. eks. Frankrig, Nederlandene, Portugal, Andalusien, Neapel, flere tyske stater, Danmark, Sverige og Polen. I nogle lande førte denne krise til politiske omvæltninger med varige virkninger, i andre blev oppositionsbevægelserne underkuet. Fælles for den politiske uro i alle landene var dog, ud over samtidigheden, at den var forårsaget af statsmagtens ekspansion på bekostning af gamle privilegier, adelige, borgerlige eller geografiske, et øget skattetryk og et som følge af disse ting voksende modsætningsforhold inden for de øverste sociale lag mellem på den ene side dem, der havde adgang til og andel i indtægterne af embede, på den anden side dem, der ikke havde det. Den første gruppe kaldte Trevor-Roper »the Court«, »hoffet«, den anden kaldte han »the Country«, »landet«.

Artiklen blev imødegået af en skare af historikere, således Roland Mousnier, der skrev om forholdene i Frankrig, J. H. Elliott, der skrev om Spanien, Michael Roberts, der behandlede Sverige, og E. Kossmann, der tog sig af

2 *The Rise of the Gentry, 1558–1640, Economic History Review* XI, 1941.

3 *The Gentry 1540–1640, The Economic History Review Supplements* 1.

4 Se Niels Steensgaards oversigtsartikel, *Det syttende århundredes krise, Historisk Tidsskrift*, 12. rk. IV, 1970, s. 475–504.

Nederlandene. E. J. Hobsbawm, Lawrence Stone og J. H. Hexter angreb tesen om den generelle krise⁵. Senere er Court-Country problematikken igen blevet behandlet af Lawrence Stone, der i *The Crisis of the Aristocracy*⁶ ikke blot har undersøgt, hvad indtægter i forbindelse med embede ved hof eller administration reelt betød for den engelske højadel, men også har videreudviklet Tawneys oprindelige teori. A. D. Lublinskaya har i *French Absolutism: The Crucial Phase 1620–1629*⁷ for det første refereret og vurderet diskussionen om den generelle krise og for det andet søgt at påvise teoriens uanvendelighed i hvert fald på Frankrig. Sidst har Perez Zagorin i *The Court and the Country*⁸ med held søgt at ændre ved Trevor-Ropers angivelse af indholdet i de 2 begreber »Court« og »Country«.

Det er ikke hensigten, at denne udløber af den egentlige gentry-diskussion skal refereres her. Det skal blot bemærkes, at samtlige diskussionsdeltagere var enige med Trevor-Roper i, at en række politiske kriser virkelig ramte en række europæiske stater ved midten af det 17. århundrede. Derimod konstaterede man ikke nogen egentlig sammenhæng mellem disse kriser, tværtimod fremhævede man de forskelligartede forudsætninger og faktorer i de forskellige lande.

Men flere af forfatterne udkastede nye teorier. Lawrence Stone, der oprindeligt havde delt Tawneys opfattelse, at gentryen var i økonomisk fremgang, lagde nu hovedvægten på, at højadelen i England var i økonomisk tilbagegang, mens gentryen nærmest kun fastholdt sin stilling. Roland Mousnier var villig til at acceptere tilstedeværelsen af de 2 grupper, »hof« og »land«, i Frankrig, men han så den franske strid som forårsaget af en intern strid i »hoffet«, hvor de, der havde de politisk mest betydningsfulde og mest givtige embeder, stod mod de, der også havde embeds- eller hofffunktioner, men som ikke i samme grad havde politisk indflydelse eller andel i udbyttet. E. J. Hobsbawm vendte i sit metodiske udgangspunkt på en vis måde tilbage til Tawneys opfattelse. For ham var det 17. århundredes kriser ikke blot interne kriser mellem forskellige afdelinger af den jordejende adel, men skyldtes betydningsfulde forandringer i det europæiske samfunds økonomiske tankegang og system. Kriserne var, hvilken udgang de end fik, bourgeoisiets opgør mod den indtil da herskende feudale orden, hvorved der skabtes eller søgtes skabt mulighed for etablering af en kapitalistisk orden. Perez Za-

5 Trevor-Ropers artikel findes i *Past and Present* 16, 1959. Også trykt i *Crisis in Europe 1560–1660*, ed. Trevor Aston, 1965. Alle indlæggene mod Trevor-Roper i *Past and Present* 18–20, flere gentrykt i T. Astons ovennævnte værk.

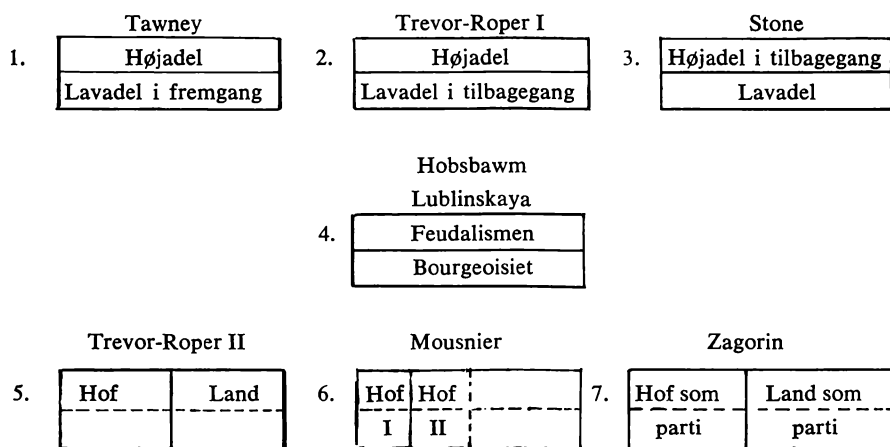
6 Fra 1965.

7 Fra 1968.

8 Fra 1969, med undertitlen: *The Beginning of the English Revolution*.

gorin nåede under anvendelse af en i øvrigt ikke ofte i historieforskningen benyttet terminologisk approach eller historisk begrebsanalyse til videre forståelse af samtidens opfattelse af begreberne »Court« og »Country«. Zagorin lagde som Trevor-Roper og Mousnier vægt på, at »Court« og »Country« grupperne vel var karakteriserede ved embede eller ikke-embede, men også at de 2 grupper havde forskellige politiske mål, at deres strid mindre var »Ins versus Outs«, mere en regulær politisk kamp mellem 2 partier, der i livsholdning, stræben, samfundsopfattelse, i stillingtagen til udenrigspolitik og kirkepolitik var forskellige, selv om de med hensyn til status og social placering i samfundet var ret ens. Det ene af disse partier besad regeringsmagten og var derfor »Court«, det andet gjorde det ikke og var derfor »Country«. På grund af det politiske systems opbygning og funktionsmåde blev disse 2 grupper så fremmedgjorte for hinanden, at spændingen kun kunne udløses i en borgerkrig.

De i det foregående skitserede teorier om årsagerne til den engelske borgerkrig og den generelle politiske krise i Europa ved 17. århundredes midte skal søges anvendt i forbindelse med en redegørelse for en politisk krise i Danmark ved 17. århundredes midte. De lånte modeller kan til dette formål afbildes grafisk:

II

Som anført brugte Trevor-Roper Danmark som eksempel. Her udkæmpedes der en kamp mellem konge og »Diet«, der vist kun kan betyde rigsdag eller stændermøde. Kampen endte i 1660 med, at kongen etablerede et personligt monarki. Trevor-Roper kommer i øvrigt ikke nærmere ind på dette danske eksempel, hvilket vist er heldigt for ham. Imidlertid udspillede der i Dan-

mark i 1640-erne, netop i det årti, hvor den engelske borgerkrig fandt sted, en politisk strid, som ville have været gefundenes Fressen for Trevor-Roper, organiseret som den var mellem på den ene side en etableret gruppe af embedsindehavere med hoftilknytning og på den anden side en gruppe af embedskrævere, i hvis benævnelse der ligefrem indgik ordet »land«. Der tænkes på striden mellem rigsrådet og landkommissærerne, der blev til en strid om beherskelsen af en væsentlig del af rigets disponible indkomster og dispositionsretten over landmilitæret, d. v. s. til en kamp om de mest betydningsfulde politiske magtmidler⁹.

I 1638 beordrede Christian IV, at der i hver landsdel, Skåne, Sjælland, Fyn og Jylland, skulle holdes stændermøder på vanlig vis, d. v. s. med deltagelse af hele landsdelens adel samt repræsentanter for gejstligheden og byernes borgerskab. Ved møderne skulle det drøftes, hvordan man ville komme riget til hjælp med penge i dets vanskelige situation, samt om det kunne accepteres, at de beløb, som måtte blive bevilget, indgik i særlige kasser, som skulle stilles under forvaltning af repræsentanter for stænderne. Ved det jyske stændermøde vedtog man, at de indkomne penge skulle opbevares i en landekiste, som skulle bestyres af 2 adelige landkommissærer. Dette system, som overhovedet Christian IV's oplæg, havde den slesvig-holstenske stænderkasse som forbillede, og denne igen var i sin organisation lig den i en række tyske stater eksisterende ordning. I de øvrige landsdele kopieredes det jyske system, og der valgtes i hele riget ialt 12 land- og stiftskommissærer, hvoraf de 7 var lensmænd. Under og efter krigen 1644–45 øgedes landkommissærernes betydning. Ved et for hele riget fælles stændermøde i København i juli og august 1645 skød landkommissærerne det fulde ansvar for krigen over på kongen og rigsrådet. Tillige krævede de, at der for fremtiden skulle være 4 landkommissærer for Jylland, 2 for Fyn, 2 for Sjælland, 1 for Lolland-Falster og 3 for Skåne. Landkommissærerne skulle vælges af adelen, og rigsrådet skulle have pligt til mindst en gang om året at mødes med dem og drøfte rigets forhold. Rigsrådets tal skulle udvides til 22, og kongens valg af nye råder skulle ske blandt 3 kandidater, som skulle indstilles af landkommissærerne. Kongen og rigsrådet gik med til dette, blot at kongens valg skulle ske mellem 6–8 kandidater. Derimod blev der sagt nej, da landkommissærerne fremsatte et nyt krav. Det lød på at ikke blot de af stænderne be-

9 Materialet til den følgende fremstilling findes i Kr. Erslevs *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie* III, 1888–90, og i C. Rise Hansens værk med samme titel (I, 1648–50). Emnet er behandlet af Fr. Hammerich: *Fire kjøbenhavnske Rigsdage*, *Historisk Tidsskrift*, 2. rk. V, 1854, og af Edward Kleberg i *De danska ständermötena intill Kristian IV:s död*, 1917, Se videre flg. noter 10–13.

vilgede skatter skulle indgå i landekisterne, men også de almindelige landeskatter, der havde indbragt henved 200.000 rd. om året før krigen. Landkommisærerne fik ligeledes afslag på et forlangende om, at de alene skulle forvalte den særlige told, der under rigsrådets bestyrelse anvendtes til militære formål, kommissarietolden.

De nyvalgte landkommisærer, hvoriblandt der nu kun var 2 lensmænd, der begge sad på små len, holdt i marts 1646 et møde, hvor de for det første vedtog at optræde samlet over for konge og rigsråd i nøje overensstemmelse med adelen i den landsdel, hvor de var valgt, for det andet at genfremsætte kravet om at få retten til at foretage udbetalingerne af landeskatterne. Trods stadige afslag vedblev landkommisærerne, til rigsrådets tydelige utilfredshed, at kræve dispositionsretten over landeskatterne, indtil de efter en hård skatnægtelsespolitik i maj 1647 fik dette gennemført, dog med den begrænsning, at pengene fra landkommisærerne skulle gå til generalkrigskommisæren, der fortsat skulle foretage udbetalingerne til soldaterne i overensstemmelse med rigsmarskens ordrer. Også generalkrigskommisærens beføjelser lykkedes det imidlertid landkommisærerne at komme i besiddelse af. Efter et møde mellem hele adelen og landkommisærerne i Odense i juli 1647 og drøftelser mellem landkommisærerne og rigsrådet i København i oktober-november samme år nedlagdes generalkrigskommisær-embedet. Landkommisærerne havde således opnået, at de alene ikke blot skulle modtage, men også udgive alle rigets ekstraordinære indtægter. Med kronens tab efter krigen i de ordinære indtægter og med nedgangen i kongens indtægter af Øresundstolden betød de ekstraordinære indtægter, der kun betegnedes som sådanne, men som i virkeligheden var konstante, omtrent lige så meget som de ordinære. Landkommisærerne modtog i regnskabsåret 1647-48 ca. 168.000 rd. Kongens indtægt af Øresundstolden var i samme år ca. 133.000 rd.; den havde været på over en halv million rd. om året i begyndelsen af 1640-erne. Rentekammeret modtog 1646-47 kontant ca. 89.000 rd., også det havde først i 1640-erne modtaget årligt over en halv million rd. Rentekammerets midler var bundet til betaling af rigets gæld, hoffet og administrationen, indtægterne af Øresundstolden anvendtes til dækning af flådeudgifterne, mens provenuet af landeskatterne var beregnet til udgifterne til landmilitæret, der således fuldstændigt kom i landkommisærernes hænder. Landkommisærerne og med dem den menige adel uden for rigsrådet og uden andel i indtægterne af de store len havde med held udnyttet den anspændte finansielle situation og kongens og rigsrådets deraf følgende svækkelse til at opnå store fordele. Disse fordele ville dog kun være i sikker besiddelse, hvis landkommisærerne kunne overtage retten til at bevilge landeskatterne, som fortsat lå hos rigsrådet.

Ved forhandlingerne om indholdet af Frederik III's håndfæstning i april og maj 1648 fremsatte adelens repræsentanter, hvoriblandt samtlige landkommissærer, krav om, at de bestemmelser, som havde stået i tidligere kongers håndfæstninger, men som var blevet udelukket i de umiddelbart foregående håndfæstninger, nu skulle genoptages. Det gjaldt navnlig bestemmelsen fra Hans' og Frederik I's håndfæstning: »Item skulle vi ej pålægge nogen skat på almuen og købstæderne i noget rige, uden efter menige rigens råds råd, ridderskabets tilladelse og almuens samtykke«. Ligeledes krævede adelen de indestukne len, d. v. s. smålenene, der var blevet underlagt de større len, udskilt igen, så en større kreds kunne få del i dem, og man modsatte sig, at rigsrådet ville underskrive kåringsbrevet særskilt; det skulle ske sammen med den øvrige adel. Adelen repræsentanter vedblev at holde fast ved disse krav, de fik støtte af borgerstandens og gejstlighedens repræsentanter, og det syntes, som om forhandlingerne var brudt sammen. Imidlertid førtes der også hemmelige forhandlinger mellem rigsrådet og de førende af landkommissæerne. Disse hemmelige forhandlinger førte antagelig til, at der kunne holdes et møde på slottet den 4. maj 1648, hvor adelen repræsentanter sammen med rigsrådet underskrev det af rigsrådet opsatte valgbrev, mens rigsrådet til gengæld gik med til at udvide sit antal med 5, som skulle udpeges af adelen. Kravet om skattebevillingsrettens udlæggelse til stænderne var altså opgivet, derimod havde adelen opnået, at rigsrådet ikke skulle være eller kunne udvikle sig til en selvsupplerende forsamling, og at det ved den fælles underskrift med adelen erkendte tilhøret til den.

Ved de efterfølgende udnævnelser til rigsrådet oprykkedes flere af de ledende landkommissærer til rigsråder, andre udnævntes til lensmænd i en anden landsdel end den, hvor de var landkommissær. Landkommissariatsinstitutionen mistede derved sine førende skikkelser og kunne ikke bestå. I første omgang undlod det udvidede rigsråd at udnævne efterfølgere for de forhenværende landkommissærer, da adelen derefter gjorde vrøvl, lod man afholde valg og foretog udnævnelser i overensstemmelse med resultaterne heraf, men samtidig fik rigsmarsken gennemført, at landkommissæerne ikke mere måtte foretage udbetalinger uden efter hans direkte ordre. Landkommissariatsinstitutionen var derefter, fra september 1649, reduceret til at være et rigsmarsken og dermed rigsrådet underordnet oppebørsels- og udbetalingsorgan med lokale afdelinger i landsdelene. Politisk initiativ udgik ikke fra landkommissæerne mellem 1649 og 1660, dog kan måske Corfits Ulfeldts brev fra den svenske lejr i Holsten i august 1657 til de jyske kommissærer og rigsrådets forslag om i maj 1658 at øge stændernes beføjelser for at afvende hadet mod sig opfattes som tegn på, at der ulmede en utilfredshed.

Dette korte mellemspil 1647–1649 i Danmarks forfatningsmæssige histo-

rie er ret kortfattet blevet behandlet af J. A. Fridericia, Erik Arup, C. O. Bøggild-Andersen og Svend Ellehøj. Af disse så Fridericia nok adelens opposition mod rigsrådet som et modsætningsforhold mellem en højadel og en lavadel, men hovedvægten ville han dog lægge på, at rigsrådet repræsenterede den ekspanderende statsmagt. Rigsrådet »forlemedes med en hidtil ukendt følelse af overlegenhed og med en attrå efter at optræde som medlemmer af en højere stand, som fik udslag på forskellige måder og skabte skinsyge og uvilje hos de udenforstående«¹⁰. Arups behandling af spørgsmålet er ufuldendt, men det fremgår dog, at han i modsætning til Fridericia ikke har set noget skel mellem landkommissærerne og rigsrådet og har opfattet oprettelsen af landkommissariatene som en magtudvidelse for rigsrådet og for den samlede og enige adel¹¹. C. O. Bøggild-Andersen skrev i 1942, at forholdet mellem landkommissærerne og rigsrådet var en modsætning mellem »lokalstyre og centralstyre, lavadel og højadel«. Adelen opgav sine krav under forhandlingerne om håndfæstningen, fordi den opnåede visse økonomiske indrømmelser, navnlig en sikring af skattefriheden for sine ugedagsbønder, og igen indtægter af lenene, som de havde været før Christian IV's forhøjelse af afgifterne i 1646. Bøggild-Andersen lagde vægt på, at adelen optrådte i forening med borgerstanden under forhandlingerne i København i april 1648¹². Svend Ellehøj ser også en afstand mellem rigsrådet og landkommissærerne: »Blandt den menige adel var der mange, der betragtede rigsrådet som repræsentanter for centralmagten og bureaukratiet, mere end for de enkelte landsdele og deres befolkning«. Svend Ellehøjs opfattelse af udfaldet af krisen mellem rigsrådet og landkommissærerne er forskellig fra de tidligere nævnte forfattere. Han mener, at adelens befuldmægtigede var politisk ukyndige, der fuldstændigt blev udmanøvreret af de drevne politikere i rigsrådet¹³.

Ingen af de modeller, der opstilledes i diskussionen om den engelske borgerkrigs årsager eller det 17. århundredes generelle krise, behøver naturligvis at kunne have nogen relevans for dette danske eksempel fra 1640-erne, hverken enkeltvis eller i kombination. Dog synes det, som om Fridericias synspunkt nærmest kan opfattes som lig en kombination af en form for model 1. – 3. (Tawney, T.-R. I, Stone) med model 5. (T.-R. II), om end Fridericia intet siger om en højadel i tilbagegang eller en lavadel i frem- eller tilbagegang. Arups opfattelse minder ikke om nogen fremført i den engelske diskussion, den er karakteristisk præget af hans grundsynspunkt, at perioden

10 J. A. Fridericia: *Adelsvældens sidste Dage*, 1894, s. 21.

11 Erik Arup: *Danmarks historie* III, 1955, s. 172, 181.

12 C. O. Bøggild-Andersen: Christian IV's Tidsalder, *Schultz Danmarkshistorie* III, 1942, s. 272–4.

13 Svend Ellehøj: Christian 4.s tidsalder, *Danmarks historie* bind 7, 1964, s. 395–7.

var den udelte adelsvældes, og den er efter alle vidnesbyrd at dømmes for kategorisk udtrykt. Bøggild-Andersen får med både højadel-lavadel og hof-land modsætningerne samt, dertil i vurderingen af borgerskabets medspillet, konflikten bourgeoisi-feudalisme. Svend Ellehøjs synspunkt kan sammenfattes som et udtryk for hof-land problematikken.

III

I den engelske diskussion skete vurderingen af regering og opposition med udgangspunkt i en vurdering af de mænd, der var ledere af begge grupper. Den menige skare fremtræder som uartikuleret og ubestemmelig, hvad den vel til dels også har været. Det er temmelig klart, at lederne ikke kom fra samme sociale lag eller havde samme status som hovedparten af deres følgere, men dog kan man på grund af materialets beskaffenhed ikke trænge bag om dette. Også i Danmark har adelens repræsentanter ved mødet i København i april og maj 1648 været forskellige fra de adelige, der ved adelsmøder og lokale stændermøder havde udvalgt dem, om ikke ved andet så netop ved at være blevet udvalgt, hvorved de automatisk rykkede op i en højere sfære. Vi kender imidlertid heller ikke den danske oppositionsbevægelses menige medlemmer, men vi kan konstatere, at bevægelsen i udpræget grad var ledernes. Da de opgav den, faldt den sammen. Det forekommer derfor rimeligere, at den danske opposition belyses ud fra en vurdering af dens ledende personligheder, end at dette sker for den engelske oppositions vedkommende.

Rigsråder under forhandlingerne om håndfæstningen i 1648 var følgende:

Anders Bille	Hans Lindenov	Tage Thott
Jørgen Brahe	Oluf Parsberg	Niels Trolle
Ove Giedde	Frederik Reedtz	Christoffer Ulfeldt
Malte Juul	Jørgen Seefeld	Corfits Ulfeldt
Mogens Kås	Chr. Th. Sehested	Christoffer Urne
Gregers Krabbø	Hannibal Sehested	Iver Vind

Adelens repræsentanter var som nævnt for det første alle landkommissærerne:

Oluf Då	Erik Juel	Erik Rosenkrantz
Manderup Due	Peder Lange	Gunde Rosenkrantz
Joachim Gersdorff	Niels Krabbe	Christen Skeel
Falk Gjøe	Henrik Rantzau	Laurids Ulfeldt

Desuden var følgende befuldmægtigede for adelen:

Lauge Beck	Falk Lykke	Jørgen Seefeld
Steen Bille	Frederik Parsberg	Mogens Sehested
Vincent Bille	Henrik Podebusk	Christoffer Steensen
Mogens Høg	Henning Pogwisch	Otto Thott
Henrik Huitfeldt	Henrik Ramel	Henning Valkendorf
Henrik Lindenov	Jørgen Rosenkrantz	Sivert Urne
		Axel Urup

A. D. Lublinskaya hævdede, at kampen mellem de klasser, der så deres interesse i en udvikling af kapitalismen og de, hvis interesse lå i bevarelsen af det feudale samfund, lå bag konflikterne og forløbet af den politiske udvikling i Holland og England¹⁴. Der er ikke noget skarpt skel mellem Lublinskayas og Tawneys opfattelser, men Tawney fandt som anført, at gentryen set som helhed var lig den kapitalistiske gruppe, mens aristokratiet som helhed var lig den feudale gruppe. Både hos Lublinskaya og Tawney udsprang den »kapitalistiske adel« af eller var nært knyttet til byernes aristokrati, den karakteriseredes især ved, at den gennem nye dyrkningsmetoder, produktion af nye afgrøder, opsøgning af nye markeder og hårdhændet udnyttelse af arbejdskraften søgte at overføre moderne kapitalistisk forretningsmetode til godsdriften. Den »feudale adel« kunne være ældre, den var mere tilbøjelig til at acceptere de landgilde-afgifter, som nu engang kunne flyde af dens jorder, mere uvillig til at indføre nye dyrkningsmetoder eller til at effektivisere driften ved nedlægning af bøndergårde, *enclosure*, mere knyttet til en gård eller en egn med de fordele, som kunne komme af gamle bånd til ligestillede eller undergivne.

I striden mellem den menige adels repræsentanter og rigsråderne i Danmark er det ikke muligt at konstatere, at den ene gruppe var mere »kapitalistisk« eller »feudal« end den anden. Rigsråder som Ove Giedde og Oluf Parsberg havde interesser i norske bjergværker, de ganske vist atypiske rigsråder, de kongelige svigersønner Corfits Ulfeldt og Hannibal Sehested, arbejdede i nær tilknytning til store udenlandske handelshuse. Rigsråd Niels Trolle drev en energisk mageskiftepolitik og skaffede sig betydeligt bøndergods til sin hovedgård, rigsråd Anders Bille og rigsråd Iver Vind udnyttede den praksis, at de formelt gjorde fæstebønder til ugedagsmænd, hvorved de skaffede sig skattemæssige fordele. Rigsråderne Tage Thott, Christoffer Urne og Malte Juul nedlagde bøndergårde og inddrog deres jord under deres hovedgårde som efter bedste engelske *enclosure*-forbillede.

14 A. D. Lublinskaya: *French Absolutism: The Crucial Phase 1620–29*, 1968 s. 31.

Men også landkommissærerne Erik Rosenkrantz, Christen Skeel, Gunde Rosenkrantz og Falk Gjøe var i tawneysk forstand *enterprising*, interesserede sig for industri, indførte nye dyrkningsmetoder og afsatte deres produkter til staten med megen foretagsomhed. Som landsby- og gårdnedlæggere optrådte også landkommissærerne Erik Juel, Oluf Då, Joachim Gersdorff, Christen Skeel og Niels Krabbe samt de befuldmægtigede Mogens Sehested, Christoffer Steensen, Henning Valkendorff, Frederik Parsberg og Otto Thott. Det springer umiddelbart i øjnene, at ikke færre end 11 af adelens repræsentanter var partcipanter i Brobyværk, den i 1647 grundlagte fynske våbenfabrik. Brobyværk var blevet til på initiativ af landkommissærerne, men 3 af rigsråderne var også partcipanter, og foretagendets leder var rigsråd og rigsmarsk Anders Bille¹⁵.

Mens kapitalisme-feudalisme modellen muligvis kan tages i anvendelse ved betragtning af begivenhederne i 1660, kan den næppe have nogen relevans for betragtning af den politiske kamp i årene 1647–49. Det er rigtigt, at adelens repræsentanter i 1648 søgte borgerskabets støtte, men denne støtte var næppe afgørende for begivenhedsforløbet, og borgerskabet gjorde sig endnu ikke gældende. Landkommissærernes bevægelse var et udelukkende adeligt foretagende, og det var, som bemærket af Svend Aage Hansen, overhovedet i meget beskedent omfang, at adelen i første halvdel af det 17. århundrede selv som passive kapitalister deltog i handels- og industriforetagender¹⁶. En opdeling af rigsråder på den ene side og adelens repræsentanter på den anden side efter Lublinskayas og Tawneys mønster lader sig ikke foretage. I begge grupper fandtes folk, som effektivt udnyttede deres ejendomme under anvendelse af »kapitalistiske« metoder. Det er endog muligt, at rigsråderne, som efter mønsteret skulle være de feudale, hyppigere end deres ringe antal berettigede til, optrådte som landsby- og fæstegårdsnedlæggere, men det kan dog meget vel hænge sammen med, at de var (eller blev) de jordrigeste.

Det tjener intet formål at diskutere, om højadel-lavadel modellerne i deres forskellige udformninger kan anvendes, før det spørgsmål er taget op, om der overhovedet fandtes skel af højadels-lavadels karakter mellem de 3 grupper af råder, kommissærer og befuldmægtigede. I den engelske diskussion voldte definitionen af højadelen ikke vanskeligheder. Højadelige var de familier, hvis overhovede var bærer af en arvelig titel og havde adgang til overhuset. Gentryen var vanskelig at definere nedadtil, men klart adskilt fra højadelen. Her i landet var adelen som helhed klart adskilt fra resten af befolk-

15 Arne Hoff: Bidrag til våbenfabrikken Brobyværks historie, *Aarsskrift for Svendborg Amt* 1933. Finn Askgård: Våben fra Brobyværk 1648–51, *Fynske Minder* 1970.

16 Svend Aage Hansen: *Adelsvældens grundlag*, 1964, s. 141.

ningen. Men noget officielt indre skel mellem højadel og lavadel fandtes ikke, og vil man sætte det, må man erkende, at der ikke er nogen samtidig formel begrundelse for at gøre det. Derfor kan et sådant skel godt have eksisteret. E. Ladewig Petersen kaldte i en artikel fra 1965 om dansk adelig økonomi 1600–60 skellet mellem højadel og lavadel »en håndgribelig, politisk og social realitet«¹⁷, men han undlod klogeligt selv direkte at sætte det.

Eksempler på historikeres inddeling af adelen i høj- og lavadel forekommer dog. For senmiddelalderens vedkommende har således Erik Ulsig efter økonomiske kriterier foretaget en inddeling af adelen i 6 klasser: fremragende højadel, god højadel, jævn højadel, lavadel på grænsen til højadel, god lavadel og lavadel af landsby-væbner klassen. Afgørende for tilhøret er her udelukkende godsstørrelsen¹⁸. Ligeledes har Troels Dahlerup konstateret tilstedeværelsen af en kriseramte senmiddelalderlig lavadelklasse, der socialt karakteriseredes ved at være godsfattig og i underordnet tjenesteforhold¹⁹. C. Christensen gik i 1886 en anden vej. Byggende på en artikel af Fr. Hammerich fra 1860-erne fandt han, at der efter et mandtal af 1655 var 132 adelige familier. Den ene halvdel af disse familier var resterne af lavadelen. Den anden halvdel var de højadelige familier, d. v. s. dem, der siden 1536 havde afgivet medlemmer til rigsrådet²⁰. Det bemærkes, at Troels Dahlerup konstaterede en krise for grupper af den senmiddelalderlige lavadel, og at C. Christensen talte om resterne af lavadelen ved midten af 17. århundrede.

Ifølge C. Christensens kriterium må man efter hans definition nå til, at alle landkommissærerne og de befuldmægtigede var højadelige, blot med undtagelse af Manderup Due, Joachim Gersdorff, Lauge Beck, Henning Pogwisch og Christoffer Steensen. I rigsrådsgruppen var Ove Giedde og Frederik Reedtz kun højadelige i kraft af deres egen udnævnelse til råder, de hørte i øvrigt ikke til rigsrådsslægterne. De var altså lavadelige, med mindre man vil acceptere den ringslutning, at rigsråder var højadelige, fordi kun højadelige sad i rigsrådet. Vil man ikke det, så må man konstatere, at adelens repræsentanter og rigsråderne havde forholdsvis det samme antal af højadelige blandt sig. Mændene fra de 3 grupper tilhørte desuden alle den samme religion. De havde alle gennemgået den samme adelige uddannelse med stu-

17 E. Ladewig Petersen: Dansk adelig økonomi 1600–1660, *Fortid og Nutid* bind XXII, 1965, s. 455.

18 Erik Ulsig: *Danske adelsgodser i middelalderen*, 1968, s. 292.

19 Troels Dahlerup: Lavadelens krise i dansk senmiddelalder, *Historisk tidsskrift*, 12. rk., IV, 1969.

20 C. Christensen (Hørsholm): *Agrarhistoriske Studier I. Danske Landboforhold førend Enevælden*, 1886, s. 135.

dieophold i udlandet²¹, og de havde alle i deres unge år tjent kongen ved hoffet, i Danske Kancelli eller, hvis de havde lagt deres karriere sådan an, som militære. Grupperne af råder, kommissærer og befuldmægtigede var endvidere nøje knyttet til hinanden ved talrige og nære slægtskabsforbindelser, som det ville føre for vidt at udrede her. Blot en betragtning af navnene viser i øvrigt slægtskabet. Det var med fuld ret, at landkommissærerne stilede deres henvendelser til rigsrådet til deres »kære slægt, svogre og gode venner«. Det er indlysende, at råderne befandt sig i et højere statuslag end kommissærerne og de befuldmægtigede. Det gjorde råderne dog kun i kraft af tilhøret til rigsrådet, førend optagelsen havde de ikke gjort det. Et skel mellem disse 3 grupper efter C. Christensens kriterier kan derfor ikke accepteres.

Søges et skel lagt efter økonomiske kriterier, bemærkes det, at rigsråderne ifølge taksationerne til hartkornsskatten i 1647 var de jordrigeste²². De af dem, der optræder her, havde da i gennemsnit ca. 1915 td. hartkorn. De landkommissærer og befuldmægtigede, der indsendte jordebøger i 1647, havde i gennemsnit for landkommissærerens vedkommende ca. 1135 td. og for de befuldmægtigedes ca. 1325 td. Nogen særlig stor forskel var der altså ikke. Følger man de folk, der 1648 var rigsråder, landkommissærer og befuldmægtigede, og som kan findes i taksationerne 1625 og 1638, viser det sig, at rigsrådsgruppen også her var den jordrigeste med i gennemsnit ca. 1365 td. i 1625 og ca. 1415 td. i 1638 mod landkommissærerens gennemsnitlige ca. 620 td. i 1625 og ca. 1235 i 1638 og de befuldmægtigedes ca. 915 td. i 1625 og ca. 610 td. i 1638. Det er imidlertid ganske umuligt at bygge på gennemsnitstal som disse. I rigsrådsgruppen indgik folk som Jørgen Brahe, Frederik Reedtz og Tage Thott, der allerede i 1625 tilsammen havde været gode for over 9.000 td. hartkorn. Blandt rigsråderne i 1648 var dog også Anders Bille, Christoffer Urne og Ove Giedde, der i 1625 kun havde ejet henholdsvis 80, 252 og 299 td. hartkorn, d. v. s. de ejede mindre jord, end nogen af de senere landkommissærer og befuldmægtigede gjorde ved samme taksation. Ove Giedde var således hverken højadelig efter det ene eller det andet kriterium. Oluf Parsberg og Niels Trolle havde i 1625, da de endnu ikke var

21 Muligvis med undtagelse af den befuldmægtigede Sivert Urne, der dog forrettede høftjeneste.

22 Der er benyttet taksationerne 1609–52. *Danske Kancelli B 96.1574–1652 rostjenestetaksationer på adelen; Danske Kancelli B 115. 1646–7 jordebøger afl. til kommissærierne for rostjenestens taksering i henh. til kgl. missive af 1646 15. dec.:* Vedel Simonsen: *Bidrag til — — — Jørgen Brahes Levnetsbeskrivelse*, 1845, s. 151–6 (Fyn 1638). Kr. Erslev: *Den danske Adels Hartkorn i Kristian den Fjerdes Tid. Danske Magazin*, 5. rk., I, 1887–9, s. 161–90 (1625 og 1638). Endvidere landkommissærerens regnskaber over udbyttet af skatten dec. 1647, gruppen *Militære regnskaber*, M. R. III c 6, IV d 1 d. IV d 2, 3, 4 og 5.

blevet rigsråder, mindre jord end gennemsnittet af adelens repræsentanter havde haft i 1625. I 1638 kom Anders Bille, Malte Juul, Christen Thomesen Sehested og Iver Vind undet det samtidige gennemsnit for landkommissærerne, og på det tidspunkt var Christen Thomesen allerede blevet optaget i rådet. Medlemmerne af rigsrådsgruppen var således ikke nødvendigvis klart adskilt fra de 2 andre grupper ved deres ejendommers størrelse, og derfor må adskillelse efter det sociale kriterium, og dermed også højadel-lavadel-modellerne, forkastes. Det er ikke hermed sagt, at der i Danmark ved midten af det 17. århundrede ikke fandtes høj- og lavadel, men kun at det ikke er muligt at trække en grænse mellem høj- og lavadel, der samtidig danner grænse mellem rigsrådet og adelens repræsentanter i 1648.

Der er dog her noget afgørende, der fører over til hof-land modellerne. Når rigsrådsgruppens gennemsnitstal i 1625, 1638 og 1647 var større end de 2 andre grupper, så hænger det nemlig sammen med, at råderne blev rige, mens de var råder. For det første var rigsrådernes gennemsnitlige alder i 1648 55 år, 59 hvis de 3 kongelige svigersønner fraregnes. Landkommissærerne var i gennemsnit i 1648 46 år, de befuldmægtigede var i gennemsnit 48 år. Hvis mængden af gods voksede med alderen, så er det alene af den grund klart, at rigsråderne på et hvilket som helst tidspunkt ville være rigere gennemsnitligt, end de adelige repræsentanter ligeledes gennemsnitligt ville være det på samme tidspunkt. Nu er det ikke nogen naturlov, at rigdom vokser med alderen. Men for det andet var samtlige rigsråder lensmænd med gode len. Rigsråderne var i gennemsnit 34 år, da de fik deres første len, d. v. s. at de i gennemsnit havde været lensmænd i over 20 år. Af de 12 landkommissærer og de 19 befuldmægtigede havde kun 14 len i 1648, og disse 14 havde i gennemsnit alene i kraft af deres lavere alder haft deres len i kortere tid end rigsråderne. Indtægten af len var betydelig og kunne afgørende ændre en adeligs økonomiske situation. Lensmændene fik ifølge en beregning foretaget af Rentekammeret i 1642 omkring 2.500 rd. om året, og rigsråderne fik de bedste len og havde dem på særligt fordelagtige betingelser²³. I 1650 beregnede Rentekammeret, at rigsmarsk Anders Bille, der nu havde det bedste len, Skanderborg, fik 6.370 rd. om året. Andre rigsråder fik årligt mellem 3.000 og 5.000 rd., eller lige så meget til som de rigeste af dem kunne forvente at have i udbytte af deres egne godser²⁴.

Hannibal Sehested, der ganske vist havde specielle muligheder, opgav selv, at han som lensmand på Bohus 1640–42 tjente 14.000 rd. om året og som lensmand på Aggershus 1642–46 28.000 rd. om året. Han var dog ikke,

23 De danske lensmænds genanter 1642. *Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1872*.

24 Svend Aage Hansen, *anførte værk*, s. 190.

som han selv sagde det i 1650, »den første eller eneste mand i begge riger, som mere har prospereret ved kongelig benådning end ved nogen stor arv, når alting bliver eftertænkt«²⁵. Nu var det exceptionelt, at det lykkedes Hannibal Sehested at skrabe henvend 225.000 rd. sammen, og endnu mere at det lykkedes Corfits Ulfeldt i løbet af 10–12 år at skabe sig en formue på omkring 1 million rd. Men selv et så forholdsvis ubetydeligt medlem af rigsrådet som den i 1625 af en adelsmand at være absolut ikke velstillede Ove Giedde havde held til uden at blive stillet til ansvar at tiltage sig betydelige beløb af den skat, som han skulle administrere.

Hvorledes flere af *rigsrådernes* godser voksede, ses tydeligt, når man følger dem gennem taksationerne. Anders Bille ejede som sagt i 1625 80 td. hartkorn. I 1631 fik han sit første len. I 1638 var hans gods derefter 871 td.; i 1642 rykkede han ind i rigsrådet og i 1647 var hans gods mere end 2½ gange så stort som i 1638, nemlig 2.348 td. I 1652 var det kommet op på 2.431 td. Ove Giedde, der i 1625 havde de 299 td. hartkorn, fik i 1640 sit første len. I 1645 kom han i rådet, og i 1647 var hans hartkorn 1.100 td. I 1652 var det nået op på 1.863 td. Malte Juul, der blev lensmand i 1625 og rigsråd i 1647, havde i 1638 450 td. og i 1647 2.000 td. Mogens Kås, lensmand siden 1606, rigsråd siden 1624, havde i 1625 12–1300 td. hartkorn, i 1647 2.116 td. Oluf Parsberg, der i 1625 ejede 444 td., havde fået sit første len i 1622 og blev 1640 rigsråd. Han ejede i 1647 ca. 2.650 td. hartkorn, og i 1652 var det nået op på 3.160 td. Tage Thott, der i 1609 ejede ca. 1.000 td., blev lensmand i 1608 og rigsråd i 1624. I 1617 var hans hartkorn kommet op på ca. 1.600 td., og i 1625 var det på 4.900 td. Niels Trolle ejede i 1625 kun 552 td., i 1634 fik han sit første len, og i 1638 var hans hartkorn ca. 2.300 td. Han var tillige i stand til at optræde som långiver over for mindre heldige adelige²⁶. Enkelte rigsråder, der optræder i flere af taksationerne, blev ikke synderligt jordrigere. Dette gælder Christen Thomesen Sehested, hvis hartkorn fra 1625 til 1652 kun voksede med ca. 200 td., Christoffer Urne, hvis hartkorn fra 1625 til 1647 voksede fra 252 til 585 td. og Iver Vind, hvis gods 1638 var 593 td. og 1647 720 td. Om resten af rigsråderne kan intet siges på grundlag af taksationerne, for de optræder overhovedet ikke eller kun i en enkelt taksation. Men mens det altså kan konstateres, at adskillige af råderne samlede sig store rigdomme, så siger intet i taksationerne, at nogen af dem økonomisk var på retur.

Det kan dog alligevel konstateres, at en enkelt rigsråd mistede i hartkorn. Gregers Krabbe, der blev lensmand 1627, rigsråd 1640 og statholder i Norge

25 Thyra Sehested: Hannibal Sehested II, 1886, s. 329.

26 E. Ladewig Petersen, *anførte værk*, s. 460.

1651, havde nemlig ifølge taksationen 1638 1.515 td. hartkorn, men da han døde i 1655 efterlod han sig kun 560 td. Hans godstab skyldes dog ikke, at han blev fattig. Gregers Krabbe efterlod sig udestående fordringer på ca. 58.000 rd., en kontant beholdning på ca. 40.000 rd., for ca. 12.000 rd. løssøre og for ca. 11.000 rd. guld, sølv og ædelstene²⁷. Alt i alt ejede han ca. 121.000 rd., for hvilke han med de gældende jordpriser på mellem 40 og 75 rd. pr. td. hartkorn ville kunne have købt sig et betydeligt tilliggende. Han har antageligt foretrukket den mere udbytterige investering i udlån, der normalt gav 6 pct. om året mod investeringen i jord, der næppe gav mere end 2 pct. årligt²⁸.

Uden for kredsen af rigsråder i 1648, men *blandt de af adelens repræsentanter ved samme tid, der var lensmænd*, havde Manderup Due i 1625 og 1638 ca. 800 td. hartkorn. Efter at han i 1646 var blevet lensmand, kom hans hartkorn op på ca. 1.300 td. i 1647, i 1652 på 2.050 td. Niels Krabbe der i 1625 sammen med 2 søskende havde andel i 883 td. hartkorn, og som i 1636 blev lensmand, disponerede i 1647 over 1.800 td. Steen Bille, der blev lensmand i 1634, havde 1638 550 td., men 1647 1.080 td. Henrik Huitfeldt fik sit første len i 1613. I 1625 var hans hartkorn 628 td., i 1647 var det ca. 1.560 td. Henrik Ramel ejede 1625 702 td., i 1633 blev han lensmand, og i 1647 besad han 2.068 td., i 1652 efter at være blevet rigsråd 2.763 td. Erik Juels hartkorn var 1638 på ca. 1.200 td., i 1646 blev han lensmand, og i 1647 var det på 1.332 td. Sivert Urne ejede 1638 214 td., han blev lensmand i 1628 og ejede 1647 300 td. Henning Valkendorffs godsmængde voksede ikke, efter at han i 1628 var blevet lensmand, den var såvel i 1625 som 1638 ca. 800 td. Om resten af lensmændene blandt adelens repræsentanter kan intet siges på grundlag af taksationerne, men heller ikke her forekommer altså tilbagegang.

Af *ikke lensmænd blandt landkommissærerne* faldt Falk Gjões hartkorn fra 822 i 1625 til 586 i 1638 (hans gods var allerede i 1625 stærkt forgældet, og han solgte ud af sine ejendomme²⁹). Henrik Rantzaus hartkorn faldt fra 1.430 i 1638 til 912 i 1647. Laurids Ulfeldt havde i 1638 2.581 td., i 1647 kun 1.464 td. (og han solgte yderligere i 1648 en gård til rigsråd Oluf Parsberg³⁰). Blandt *de befuldmægtigede ikke-lensmænd* gik Frederik Parsberg tilbage fra 1.322 td. i 1638 til 1.221 td. i 1647 (og han havde allerede i 1634 skilt sig af med en af sine gårde, men havde i øvrigt efter kejserkrigen kunnet optræde som långiver³¹).

27 Skiftet i Gregers Krabbes privatarkiv i Rigsarkivet.

28 Svend Aage Hansen, *anførte værk*, s. 120–1.

29 Samme s. 136; Da Ad Arb 1896 s. 154–5.

30 Da Ad Arb 1923 s. 525.

31 E. Ladewig Petersen, *anførte værk*, s. 460; Da Ad Arb 1907 s. 357–8.

Fremgang kan konstateres for følgende *ikke-lensmænd*: Peder Lange (1638:602, 1647:740), Christen Skeel (1638:1.453, 1647:1.628), Lauge Beck (1638:276, 1647:348), Vincents Bille (1638:302, 1647:373, men han havde måttet optage lån i sine ejendomme³²) og Mogens Sehested (1638:1.170, 1647:1.748). Gunde Rosenkrantz optræder kun i een af taksationerne, nemlig i 1647 med 600 td. hartkorn, det vides, at han måtte optage lån³². Endelig kan det konstateres, at Mogens Høg 1625, 1647 og 1652 holdt det samme hartkorn, ca. 830 td.

Disse fremgange for ikke-lensmændene, som skete mellem 1638 og 1647, var ikke store hverken absolut eller relativt, og vel nærmest at opfatte som stagnation, når det tages i betragtning, at en del af de adelige repræsentanter hvis gennemsnitsalder i 1648 var 46–48 år, netop mellem 1638 og 1647 har været i den alder, hvor de ved giftermål eller arv har skullet forøge deres gods, om det nogensinde skulle ske. Heller ikke tilbagegangene var særlig store, men det er bemærkelsesværdigt, at de ikke på samme måde ramte rigsråderne eller lensmændene.

Men hvis det er gældende for ikke-lensmændene, at de ved arv og ægteskab kan have forøget deres jordegods, så gælder dette naturligvis også for rigsråderne. Man kunne ligefrem forestille sig, at den meget simple forklaring på rigsrådernes voldsomme godseksansion lå i, at rigsrådsemnerne hørte til de godsrigeste familier, at deres arv ved indtrædelsen i rådet endnu ikke var tilfaldet dem, men at dette skete i løbet af deres rådstid og mellem 2 taksationer, således at det kom til at se ud, som om de i kraft af rådsværdigheden var kommet i besiddelse af en rigdom, der i virkeligheden også ville have blevet dem til del, hvis de ikke var kommet i rådet. Det er ikke muligt gennem taksationerne at konstatere, om en repræsentativ del af rigsråderne i 1648 var rigere eller fattigere end deres fædre. Det er derimod muligt i Adelsårbøgernes slægtstavler at sammenligne det antal af hovedgårde, som ejedes af en rigsråd ved hans død, med det antal, som hans far besad, da han døde. Dette er dog ikke en særlig god metode. Først og fremmest er hovedgårde ikke kommensurable enheder³³, men desuden er Adelsårbogens oplysninger om ejerforhold ikke fuldt pålidelige. I nogle tilfælde regnes således en hustrus gårde med blandt hendes ægtefælles, i andre ikke, ligesom det ofte ikke fremgår, at flere har skrevet sig til den samme gård. En tælling af de hovedgårde, som fædrene til de 15 rigsråder (her bortset fra Corfits Ul-

32 E. Ladewig Petersen, *anførte værk*, s. 461.

33 Jfr. den engelske diskussion, J. P. Cooper: *The Counting of Manors*, *Economic History Review*, 2nd ser., VIII, 1956, samt T. Dahlerup og Johan Jørgensen: *Anmeldelse af Svend Aage Hansen: Adelsvældens grundlag*, *Scandinavian Economic History Review*, XIII, 1965.

feldt, Hannibal Sehested og Hans Lindenov) besad ved deres død, gav imidlertid til resultat, at disse 15 mænd tilsammen ejede 37 hovedgårde eller i gennemsnit 2,5. De 15 rigsråder ejede derimod tilsammen 81 hovedgårde eller i gennemsnit 5,4, d. v. s. mere end dobbelt så mange som deres fædre. Forskellen på sønners og fædres godsbesiddelse er så stor, at eventuelle fejl i materialet ikke kan spille nogen stor rolle, i særdeleshed da disse tal kun skal bruges til en konstatering af, at den voldsomme ekspansion af godsmassen, som forekommer for rigsrådernes vedkommende, ikke udelukkende kan forklares ved arv. En del af rigdommen kan muligvis forklares ved giftermål; rigsråd Tage Thott blev f. eks. mellem 1606 og 1633 gift ikke mindre end 4 gange. Det må imidlertid forekomme sandsynligt, at lensmands- og rigsrådsposter kan have forøget mulighederne for rige giftermål, at altså chancerne for at blive yderligere rig gennem ægteskab også har været størst for embedsindehavernes vedkommende.

IV

Alt i alt taler en del for, at landkommissærerne og de befuldmægtigede i slutningen af 1640-erne har haft grund til at føle sig forbigået og truet. E. Ladewig Petersen har, byggende på analyser af adelige godsregnskaber og taksationerne, konstateret økonomisk ustabilitet og hektisk gældsaktivitet i brede kredse af adelen, samtidig med økonomisk velstand og godskoncentration hos enkelte, af Ladewig Petersen betegnet som »en snæver, omend stadig vekslende gruppe af rigsrådsadel – og kunne man tilføje: lensadel«³⁴. Til denne økonomiske krise for de adelige ejere uden embede bidrog, at de forarmedes ved de stadig hyppigere og hårdere skatteudskrivninger. At der overhovedet blev udskrevet skatter af adelen, var et overgreb mod dens privilegier. De direkte adelsskatter var da også stænderskatter, hvor byrderne skulle fordeles mellem adel, borgerlige og gejstlige, men hvor indkomsterne har kunnet måles, har det vist sig, at adelen bidrog med over 95 pct.³⁵. Lande- eller unionsskatterne, som i henhold til privilegierne overhovedet ikke burde angå adelen, men kun visse af dens bønder, blev bevilget af rigsråderne og opkrævet af lensmændene. Imidlertid blev skattetrykket i 1640-erne så hårdt, at det beløb, som krævedes af hver bonde, nåede op på samme størrelse som den landgilde, som han var pligtig at betale sin herremand. Begge dele kunne ikke længere ydes, hævdede adelen i 1648. Hvis herre-

34 E. Ladewig Petersen, *anførte værk*, s. 470.

35 Militære regnskaber III c 6.

mændene ikke ville se gårdene blive til ødegårde, så måtte de afstå fra at kræve deres landgilde³⁶. Disse ting har virket ind på hele den menige adel og skabt den baggrund, hvorfra landkommissærerne og de befuldmægtigede kunne operere.

Landkommissærerne og de befuldmægtigede var ledende skikkelser inden for deres landsdele, men andel i regeringsmagten og den deraf flydende mulighed for forbedring af deres økonomiske og sociale position kunne de ikke få, så længe en tilsyneladende livskraftig gruppe af mænd med en gennemsnitsalder på 59 år kun langsomt optog enkelte udvalgte iblandt sig. Landkommissærer og befuldmægtigede var udgået af samme adelsklasse som rigsråderne. De havde gjort den samme store investering i uddannelse og havde forrettet samme lidet lønsomme arbejde ved hoffet, i Kancelliet eller i hæren, men de havde endnu ikke set noget udbytte af investeringen. Landkommissærerne og de befuldmægtigede må i slutningen af 1640-erne have følt, at deres chancer var ved at glide fra dem. Med en gennemsnitsalder på 46 i 1648 havde landkommissærerne netop nået den alder, som rigsrådsmedlemmerne i gennemsnit havde haft, da de indtrådte i rådet. Skulle landkommissærerne tilkæmpe sig fordele, så var det på dette tidspunkt, det skulle ske, og ikke senere. Af 12 landkommissærer var der kun 5, der i 1648 havde len, og deres gennemsnitlige alder ved udnævnelsen havde været 40, mens rigsråderne i gennemsnit havde fået deres første len i en alder af 34 år. Landkommissærerne havde ikke haft len under krigen, men de havde alligevel haft travlt. Under og efter krigen havde de forvaltet store summer, opkrævet skatter, optrådt som regeringens repræsentanter over for de svenske officerer, skullet holde styr på de bestandigt med mytteri truende soldater, dirigeret evakueringen af befolkningen, i hast fremskaffet nødforsyninger af fødevarer og selv lagt penge ud, når deres landekister var tomme. Alt dette havde de gjort for en ussel løn, der næppe dækkede deres udgifter, samtidig med at fjenden, eller i de ikke krigsramte landsdele, skattetrykket, lagde deres ejendomme øde.

For landkommissærerne i 1648 må råderne have stået som den gruppe, der ikke blot ikke havde kunnet forhindre, at landet var ført ud i politisk og finansielt uføre, men som også søgte at udskille sig som en særlig stand fra deres »slægt, svogre og gode venner«, som hårdt og effektivt havde skabt sig monopol på midlerne til rigdom, og det netop på et tidspunkt, da »slægt, svogre og gode venner« var i alvorlige vanskeligheder, delvist skabt af det selv samme rigsråd.

Der er intet af et »Country« parti i den forstand, hvori Zagorin i *The*

36 C. Rise Hansen, *anførte værk*, s. 58.

Court and the Country har skildret den engelske opposition, i den danske adelige oppositionsbevægelse i slutningen af 1640-erne. Bortset fra en ikke meget konstruktiv kritik af den førte udenrigspolitik, nogle krav om skattelettelser og forslag om forbedret militærorganisation, var landkommissærerne komplet uden idéer. Deres ambitioner og politiske holdning var den samme som hos råderne. Hos en enkelt mand, Christen Skeel, kan man finde træk, der minder om det, der ifølge Zagorin karakteriserede »Country«, men også han lod sig villigt optage i »Court«, da der bød sig en mulighed. Kampen mellem råderne og landkommissærerne var netop i udpræget grad en kamp »Ins versus Outs«, mellem de der havde gode embeder, og de der ikke havde det, og i øvrigt snarere lig Mousniers model, hvis ligheder skal søges, end lig Trevor-Ropers, eftersom landkommissærerne jo vitterligt havde en form for embede. I øvrigt var der, som bemærket af Fridericia, i opdelingen af skattebevilling og skatteforvaltning i 2 af hinanden uafhængige systemer, de rigsrådforvaltede landeskatter og de landkommissær-forvaltede stænderskatter, indlagt en dualisme, der måtte føre til modsætning mellem de hofcentrerede rigsråder og de landorienterede landkommissærer. Ordet »landekasse« udtrykte, som det siges af F. Hartung om forholdene i Tyskland, »schon die Zugehörigkeit zum Lande im Gegensatz zum Hofe«³⁷.

Ligheden med Mousniers eller med Trevor-Ropers modeller er dog ikke stor. I Mousniers system ledtes oppositionen af sidegrene af kongehuset og andre med fast forankring inden for hofapparatet, men som i tiden forud for kriseudbruddet havde været politisk afmægtige og derfor uden andel i hoffets gevinster. I Trevor-Ropers system er omvendt afstanden stor mellem »Court« og »Country«; skellet havde ved 17. århundredes midte eksisteret siden den nye tids gennembrud, d. v. s. i de fleste af de stater, som Trevor-Roper holdt sig til, i henved 4 generationer. Der er intet af et ellers veletableret, men i øjeblikket afmægtigt hofparti over landkommissærerne, og man kan heller ikke konstatere en siden reformationen eksisterende kløft mellem deres slægter og rigsrådernes.

Ifølge A. D. Lublinskaya var Trevor-Ropers »Court-Country« teori både reaktionær og uden værdi for arbejdet med historien³⁸. Hvad enten man deler den opfattelse eller ej, kan man betvivle værdien af at prøve de i

37 F. Hartung: *Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, 1959, s. 90–1; jfr. Ludwig Andresen: *Studien und Quellen zur Geschichte der Verwaltung und Wirtschaft in Gottorf von 1544–1659*, 1928, s. 385; Th. Mayer: *Geschichte der Finanzwirtschaft vom Mittelalter bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, *Handbuch der Finanzwissenschaft* herausgegeben von Wilhelm Gerloff und Fritz Neumark, I, 1952 s. 246.

38 Anførte værk, s. 101.

diskussionen om det 17. århundredes almindelige politiske krise opstillede modeller, der enten er meget generelle eller meget specielle, på dansk materiale. Det i det foregående gjorte forsøg herpå er for såvidt også faldet negativt ud, som alle de lånte modeller har måttet forkastes som ikke særligt dækkende. På den anden side kan dette negative resultat være af nogen værdi for en vurdering af holdbarheden i teorierne om den generelle krise, og i selve afprøvningen af modellerne på det danske materiale ligger en mulighed for at angribe dette fra flere sider, eventuelt også en mulighed for større klarhed.

Måske kan også hele udgangen på denne postulerede danske politiske krise 1647–49 såvel som et enkelt punkt ved den bedre forstås, hvis der indrages yderligere et par lånte modeller. Lånet sker denne gang fra sociologien. Flere sociologers arbejde kunne have været benyttet, men her skal kun refereres til Rolf Dahrendorf, hvis metoder og fremstillingsform ikke forekommer at ligge fjernt fra dem, som historien benytter.

Det enkelte punkt, der skal søges belyst, angår oppositionsbævegelsens sammenbrud. Der var næppe tale om, som af Svend Ellehøj anført, at de drevne rigsråder udmanøvrerede de politisk ukyndige landkommissærer. De ledende blandt landkommissæerne blev optaget i rigsrådet eller opnåede at få len. Landkommissæerne kan heller ikke siges at have svigtet den samlede menige opposition, eftersom det voldsomme skattetryk blev lettet i 1648–49 og de følgende år, hvad Christen Thomesen Sehested jo også havde lovet, da kåringsbrevet blev skrevet under. Rigsrådets forsøg på at optræde for sig selv ved underskrivelsen var blevet standset, og princippet, at den samlede adel havde indstillingsret ved udnævnelsen af nye råder, var blevet slået fast. Alligevel kan man undre sig over, at den almindelige oppositionsbævegelse så fuldstændigt faldt sammen, blot fordi en håndfuld af dens ledere forlod den. Oppositionen ude i landet må have eksisteret, eftersom det var i kraft af dens tilstedeværelse ved de lokale stænder- og adelsmøder, at landkommissæerne med stænderskatten som våben kunne give deres forlangender kraft.

Med udgangspunkt i et eksempel hos Marx definerede Rolf Dahrendorf i *Class and Class Conflict in Industrial Society*³⁹ begrebet en kvasi-gruppe, d. v. s. en gruppe mennesker, som på grund af deres fælles situation, muligheder og levevis skulle kunne udgøre en interessegruppe, men som ikke gør dette, fordi de på grund af særlige faktorer som f. eks. geografisk isolation, social isolation eller et uudviklet kommunikationssystem ikke formår at skabe en form for organisation. For at kvasi-gruppen kan udvikle sig til en interes-

39 Fra 1959. Tysk original udgave 1957 med titel *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*.

segruppe, kræves der ifølge Dahrendorf en sag, tid og lejlighed, men først og fremmest ledere: »For at en organiseret interessegruppe skal kunne opstå af en kvasi-gruppe, må der være visse personer, som gør denne organisation til deres sag, som påtager sig det praktiske arbejde og som leder den. Ethvert parti behøver sine grundlæggere. . . . Det at mulige organisatorer, grundlæggere og ledere er tilstede, er væsentligst en teknisk forudsætning, som må opfyldes for at uorganiserede kvasigrupper kan omformes til organiserede interessegrupper«⁴⁰. Benytter man Dahrendorfs model, forekommer det ikke urimeligt at se affæren omkring de danske landkommissariaters opståen som centre for en opposition på den måde, at den menige adel som en sådan kvasi-gruppe udefra, d. v. s. af kongen, fik påtvunget en form for organisation ved kravene om valg af repræsentanter til kommissariaterne og et forum for kommunikation i form af stændermøderne. Sagen fik man også forærende som en følge af de kraftige skatteudskrivninger, der forårsagede kravet om reduktion og indseende med, hvad det udskrevne anvendtes til. Den som følge af disse ting opståede interessegruppe nåede kun at eksistere så kort tid, at den, da den blev berøvet sin organisation, sine ledere og til en vis grad også sin sag, ikke havde fået skabt sig tilstrækkelig kraft til at kunne fortsætte som interessegruppe, hvorfor den igen sank tilbage til at være kvasi-gruppe.

Man kan ligeledes søge at tolke virkningen af landkommissærernes stilfærdige revolte i lyset af de af Dahrendorf opstillede 2 modeller for, hvordan en samfundsorden undergår ændringer. De 2 modeller er ikke alternative, men komplementære muligheder. Den ene kaldte Dahrendorf *the integration theory of society*, nærmest indordningssamfundsteorien, den anden *the coercion theory of society*, nærmest tvangssamfundsteorien. En eksisterende samfundsorden vil snarere blive ændret i overensstemmelse med den første teori, når samfundet er forholdsvis stabilt, og når afstanden mellem dem, der holder fast på det bestående, og dem, der ønsker forandringen, ikke er overvældende⁴¹. I maj 1648 skete der en integration. Rigsråderne overvandt oppositionen ved det ikke ukendte middel at optage oppositionens ledere blandt sig. Derved vandt rigsrådet en tidsfrist, men samtidig skete der det, at al adelig opposition forsvandt. Der var som følge heraf intet adeligt alternativ til den herskende rigsrådsregering, og der var intet formidlende led til den borgerlige opposition, som i de følgende år voksede op. Ændringen af samfundsordenen i 1660 kom måske også af denne grund til at foregå snarere i overensstemmelse med Dahrendorfs anden model.

40 S. 185.

41 S. 157 ff.

The General European Political Crisis of the Seventeenth Century and the Strife between the Privy Council and the Land Commissioners in Denmark 1647–49

The renowned discussion of the causes of the English Civil War was followed by the discussion of the causes of the general European political crisis of the seventeenth century. It is the purpose of this article to compare the models put forward in these discussions with an investigation of the Danish constitutional crisis of the years 1647–1649.

The various theories propounded are summarized as follows:

- Clash of interest took place between:
 - Aristocracy and rising gentry (Tawney)
 - Aristocracy and declining gentry (Trevor-Roper 1)
 - Declining aristocracy and gentry (Stone)
 - Feudalism and bourgeoisie (Hobsbawm)
 - Court and Country (Trevor-Roper 2)
 - Courtiers and office-holders (Mousnier)
 - Court as a party and Country as a party (Zagorin)

In Denmark a strife took place between members of the Privy Council (*rigsråd*) and the land commissioners in the years 1647 to 1649. The institution of land commissioners had been set up in 1638 modelled on a German institution. In each province, i. e. Scania, Zealand, Funen and Jutland, the commissioners – appointed by the King among the nobility – were to receive and administer the taxes voted by the Estates. In 1645 the land commissioners gained the right to be elected by the nobility of their own provinces. The Privy Council and the King would, however, not allow the land commissioners to administer the aids (*landeskatter*) voted by the Privy Council, which were considerably higher than the taxes voted by the Estates. But the land commissioners managed to get their claim satisfied in 1647 when it proved necessary to have the Estates vote higher taxes. During the negotiations of the coronation charter for the new King, in 1648, the representatives of the nobility – including all the land commissioners – claimed that also the aids should be voted by the Estates. After confidential talks the nobility waived this claim; in return, it was agreed that new members of the Privy Council should be elected by the nobility. Shortly after some of the leading land commissioners became Privy Councillors, others lord lieutenants (*lensmænd*), and now a subordination of the land commissariats to the Privy Council could be carried through without resistance from the remaining land commissioners.

According to Tawney's, Trevor-Roper's and Stone's models the clash of interests took place between groups more or less enterprising, or groups belonging to aristocracy or gentry. It is not possible to discern any difference between the Privy Councillors and the representatives of the nobility as to their being more or less enterprising or feudalistic. Both groups included men who with diligence tried to utilize the possibilities of rationalizing their landed estates, or who were engaged in trade and industry.

A class barrier of the aristocracy-gentry kind did not exist in the Danish nobility; formally it was one class. Nevertheless, Danish historiography has tried to establish one. Noble families have been said to belong to the aristocracy if they^{a)} had sent members to the Privy Council after 1536, or b) if they were the owners of manors above the average

size. However, it can be established that nearly all the representatives of the nobility belonged to Privy Council families and that some of the Privy Councillors belonged to families who had not before been represented in the Privy Council. It cannot be denied that the Privy Councillors on an average possessed more land than the representatives of the nobility, but this wealth seems, for some of the Privy Councillors at least, to have been acquired during the term of office as a Privy Councillor. A barrier between the two groups after social criteria cannot be proved and thus the aristocracy-gentry models cannot be applied.

Finally, the court-country models. A closer investigation of the possessions belonging to the Privy Councillors and the representatives of the nobility, based on the statements for the assessments in 1625, 1638, 1647 and 1652, reveals that several of the Privy Councillors became extremely rich; that none of them lost any of their possessions; and that this also applies to the few representatives of the nobility who were lord lieutenants. The large group of representatives of the nobility who were not lord lieutenants, did not prosper to the same extent, some even suffered considerable losses. A counting of the manors belonging to the fathers of the Privy Councillors and a corresponding counting of the manors belonging to the Privy Councillors establishes that the acquired wealth did not result from any property fallen to them by inheritance during their term of office as Privy Councillors, which they would have obtained anyhow even if they had not become members of the Privy Council.

Contrary to the Privy Councillors whose wealth continued to rise, the land commissioners most likely felt themselves in a difficult and dangerous position and besides in opposition to the Privy Councillors: although the commissioners came from the same class of nobility as the Privy Councillors, had made the same investments in education and career, had worked hard for a minimum pay during the war 1643–45 they now were harassed by the economic difficulties of the 1640'ties as well as by the aids voted by the Privy Councillors, who did not suffer to the same extent under the crisis because they had monopolized the gains obtainable from the crown.

The clash of interests was a typical example of »Outs versus Ins«. However, since the land commissioners did hold an office, the resemblance to Mousnier's model is greater, though not striking, than to Trevor-Roper's. The land commissioners had no political ideology different from that of the Privy Councillors, so the court-country model offered by Zagorin does not cover. Also the fact that the land commissioners so easily were absorbed in the group of Privy Councillors seems to indicate that they and the other representatives of the nobility did not make up a party or a regular interest group, but rather a quasi group (an expression used by the German sociologist Rolf Dahrendorff) who did not know how to keep together once their immediate goals had been reached and their leaders had left the group. By the integration of the land commissioners in the group of Privy Councillors the aristocratic government was temporarily strengthened. On the other hand, all opposition from the nobility vanished, which meant that there was no noble alternative to the government of the Privy Council and thus no intermediary to the growing opposition of the citizenry in the years before the revolution in 1660. Perhaps the sudden break with the old regime in 1660 may be explained in part by the outcome of the conflict in 1647–1649.

Institut for Navneforsknings samlinger

AF JOHN KOUSGÅRD SØRENSEN

I 1960 skiftede Stednavneudvalgets kontor navn og blev til Institut for Navneforskning. Og med god grund, for – i modsætning til hvad mange tror – beskæftiger institutionen sig med meget andet end stednavne. Instituttets leder, professor, dr. phil. John Kousgård Sørensen, giver i det følgende en beskrivelse af de rige samlinger af kronologisk, alfabetisk og topografisk ordnede person-, sted-, farvands- og dyrenavne m. m. Geografisk rækker samlingerne fra Danmark (herunder Skånelandene og Sydslesvig) over Færøerne til Danelagen og Normandiet, og de strækker sig over både middelalder og nyere tid. Dertil kommer en manuskriptsamling, et bibliotek og en stor samling af kort.

I 1910 nedsatte Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet Stednavneudvalget med det dobbelte formål at få fastlagt en retskrivning af landets hyppigst brugte stednavne og at få indsamlet og udgivet dem med oplysninger om deres skiftende former, deres udtale og deres oprindelse.

På Stednavneudvalgets kontor byggedes da de samlinger op, som måtte være en nødvendig forudsætning for at løse de opgaver, som var formuleret i udvalgets kommissorium, og kontoret blev derigennem det naturlige centrum for dansk navneforskning. I 1960 blev det et institut under Københavns universitet og skiftede samtidig navn til Institut for Navneforskning.

Stednavneudvalget havde indtil 1939 kontor i Rigsarkivet og fra 1939 til 1966 i Universitetsbiblioteket i Fiolstræde. Instituttet har nu lokaler i Rosenborgannekset, Rosenborggade 15.

I de forløbne 60 år er der foregået et intensivt arbejde med indsamling af materiale fra skriftlige og mundtlige kilder og ordning og supplerung af det indkomne stof, således som der nedenfor skal gøres nærmere rede for. Men derudover er der foregået en bearbejdelse af det indsamlede, som har resulteret i forskellig publikationsvirksomhed.

Den første af de i det oprindelige kommissorium stillede opgaver kan siges at være løst ved udsendelse af landsomfattende lister over retskrivning af de almindeligste stednavne, autoriseret af Statsministeriet og fra 1964 af Kulturministeriet til brug for statsadministrationen¹. Der foregår dog nødvendigvis til stadighed et revisions- og suppleringsarbejde, og reviderede lister vil fortsat blive udsendt.

Udgivelsen af landets stednavne sker i serien Danmarks Stednavne, hvoraf der indtil nu er kommet 15 bind². I instituttets anden serie, Navnestudier, hvori 9 bind indtil nu er publiceret, gives plads for tværgående undersøgelser³. Ved sin tilknytning til universitetet har instituttet også fået forbindelse med universitetsundervisningen, hvilket foreløbig har resulteret i udgivelsen af en tekstbog⁴.

Om instituttets historie iøvrigt har Gunnar Knudsen skrevet fyldigt i Stednavneudvalget gennem 25 Aar (1935) og i Fortid og Nutid 1952 s. 387–96. Der kan også henvises til Lizzi Nykin og Anders Bjerrum: Stednavneudvalgets virksomhed 1935–1960 (Ti Afhandlinger 1960 s. 1–9) og til de årlige beretninger i Fortid og Nutid.

Til orientering i instituttets samlinger følger nedenfor først en skematisk oversigt.

1. Fortegnelse over Sjællands stednavne (1932), Fortegnelse over stednavne på Lolland, Falster, Fyn og Bornholm (1938), Fortegnelse over stednavne i de sønderjyske landsdele (1948), Fortegnelse over stednavne i Viborg amt (1951), Fortegnelse over stednavne i Vejle amt (1951), Fortegnelse over stednavne i Randers amt (1953), Fortegnelse over stednavne i Ålborg amt (1957), Fortegnelse over stednavne i Århus og Skanderborg amter (1958), Fortegnelse over stednavne på Færøerne (1960), Fortegnelse over stednavne i Ringkøbing amt (1962), Fortegnelse over stednavne i Hjørring amt (1965), Fortegnelse over stednavne i Ribe amt (1967), Fortegnelse over stednavne i Thisted amt (1969).
2. Danmarks Stednavne I Samsø's stednavne (1922), II Frederiksborg amts stednavne (1929), III–VII Sønderjyske stednavne (1933–44), VIII Vejle amts stednavne (1944), IX Viborgs amts stednavne (1948), X Bornholms stednavne (1951), XI Maribo amts stednavne (1954), XII Stednavne i Århus og Skanderborg amter (1964), XIII Svendborg amts bebyggelsesnavne (1958), XIV Odense amts bebyggelsesnavne (1969), XV Sunds herreds naturnavn (1970).
3. Navnestudier I John Kousgård Sørensen: Danske bebyggelsesnavne på -sted (1958), II Ti Afhandlinger (1960), III Marknavnestudier (1964), IV Eva Meldgaard: Sydvestjysk navneskik gennem 300 år (1965), V Ib Lumholt: Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne (1967), VI John Kousgård Sørensen: Danske sø- og ånavne I (1968), VII Gillian Fellows Jensen: Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire (1968), VIII Lis Weise: Efterstillet adjektiv i danske stednavne (1969), IX Bent Jørgensen: Dansk gadenavneskik (1970).
4. Stednavne i tekster (1971).

A Middelaldersamlingen.

1. Nuværende Danmark og Sydslesvig.
 - a. Den kronologiske samling.
 - b. Den alfabetiske samling.
 - c. Den topografiske samling.
2. Skåne.

B Den eftermiddelalderlige samling.

1. Nuværende Danmark.
 - a. Den alfabetiske samling.
 - b. Den topografiske samling.
 - c. Marknavnesamlingen.
 - d. Kortsamlingen.
 - e. Indberetningssamlingen.
 - f. Båndsamlingen.

2. Sydslesvig.

C Færøsamlingen.

D Samlingerne fra Danelagen og Normandiet.

E Personnavnesamlingen.

1. Middelaldersamlingen.
2. Indberetningssamlingen.

F Manuskriptsamlingen.

G Samlingen af stednavneetymologier.

H Biblioteket.

A Middelaldersamlingen

Samling *A 1* indeholder materiale fra nuværende Danmark og Sydslesvig (d. v. s. de gamle amter Syd-Tønder, Flensborg, Gottorp, Husum (og Bredsted), Ejdersted og Rendsborg) i tiden op til 20. februar 1513, kong Hans' dødsdag, som er den tidsmæssige afgrænsning for Repertorium, se nedenfor. Denne samling er opdelt i a) en kronologisk samling, hvis materiale indgår i b) en alfabetisk samling og i c) en topografisk samling.

A 1 a Den kronologiske samling er et diplomatarium, en kronologisk ordnet samling af breve og diplomer. Grundstammen er de store diplomudgaver: Repertorium diplomaticum regni Danici medii ævi 1 rk. I–IV, 2 rk. I–IX og (for pavebrevenes vedkommende) Bullarium Danicum og Acta Pontifi-

1492

Føbr. 14. Knwd Persø Foged til Hellom H.s Ting, Michel Moghenø i Sven, Jes Esbernsø i Lingby, Lus Sørenø i Freer, Nis Tamesø i Terndron, Nis Palø i Lingby og Søren Persø i Møhlholm. Tirsd., som var Valentini Dag, for os og flere gode Mænd, som Hellom H.s Ting søgte, fik velbyrdig Md. Michel Krab et Tingsvidne af 8 Dannemænd: Nis Tamesø i Terndron, Jes Tordø i Belungomde, Cresthern Masø i Terndron, Jes Nielsø i Torop, Nis Persø i Lingby, Symon Bensø i Skibstel, Swen i Kongesloft og Nis Palø i Lingby; hvilke vidnede, at de saa' og hørte samme Dag paa forskrevne Ting, at Michel Krabbes Lovhøring Per Olosø i Skibstel og Per Sørenø i Solberø kundgjorde, at de i Solberø Torsd. efter »kiørmisse dag« saa' og hørte, at Michel Krabe gjorde Lovhævd paa Bispedommens Vegne med gode Præster og Selvejere, som lovlig var tilbuden 3 Ting og tilfunden af Foged og Herredsmænd. Først »indhvarde« han Kronlveds Gaardsted til Wiburgh Domkirke; item »inworde« han al Solberø By, og »warde« han alle Mænd derud uden Vor Frøe Kloster i Albørgh, og »worde« han Kirkegaarden til Solberø Kirke og Biskop i Wiburgh til Forsvar; de andre Gaarde i Solberø »worde« han til Wiburgh Domkirkes fri Gods. Saa »inworde« han Tremmelhøls Gaardsted; item »inworde« han Søndher Twidskøw gard til Domkirken i Wiburgh; saa »inworde« han Nor Twedske gard til Wiburgh Domkirkes fri Gods. Med vore Indsegl. Datum ut supra.

Perg. [med 7 Segl]. Viborg Bisp's Arkiv: FA. II. 282; senere til Vifferstholm Godsarkiv: 1887 af Godsejer J. Kiellerup forureet til Gehejmearkivet^o (RA. Mikkel Krabbes Arkiv). [7077

a—) Jfr. Middel. fra det kgl. Gehejmeark. for 1880—82 S. 39.

Voss's Saml. Jyll. Herregæst

1. Diplom fra 14/2 1492 fra den kronologiske middelaldersamling A 1 a. Stednavnene er understreget, og vinkelhakkene angiver, at formerne er udskrevet til den alfabetiske samling A 1 b. Jfr. Ill. 2.

cum Danica I–VII. Herudover er benyttet alle ældre udgaver af de lokale diplomaterier (fra Dueholm, Viborg, Hardsyssel, Århus, Ribe, Odense, Slesvig, Ringsted, Sorø, Esrum, Æbelholt m. fl.). Desuden de middelnedertyske diplomer med danske egennavne, som der fandtes henvisninger til i *Regesta Diplomatica historia Danicæ series I–II* (1847–1907). Stofligt sammenhængende hermed men af praktiske grunde (dateringsvanskeligheder) udeladt er bl. a. arkivregistraturer, enkelte brevkister og brevbogslignende jordebøger. Navnestof herfra indgår kun i samlingerne A 1 b og A 1 c.

Til hvert diplom svarer et eller flere blade af diplomatiet. Har diplomet været trykt ved anlæggelsen i 1920-erne, er det pågældende tryk som oftest klæbet op på bladet. Har det ikke været trykt, eller har det ikke været muligt at fremskaffe en trykt udgave til udklipning, er der på bladet givet et uddrag af diplommet med alle dets egennavne anført. På hvert blad findes en dato eller for de udaterede diplomers vedkommende en 50-års periode eller en udsteders funktionstid, alt efter Repertoriums mønster. Disse omtrentlige tidsangivelser kan ofte gøres mere præcise. Alle stednavnene i diplomerne understregedes med rødt, alle personnavne i diplomer op til 1450 med blå. De små vinkelhak ved stednavneformerne viser, at disse er udskrevet til samling A 1 b. Se ill. 1.

I *A 1 b Den alfabetiske samling* indgår stednavne i samling A 1 a med undtagelse af for det første navnene Danmark, Sjælland og Jylland samt navne på bispedømmer i former fra efter 1250, og for det andet købstadnavne i former fra efter 1450. Samlingen indeholder altså med de nævnte undtagelser materiale af kategorien breve og diplomer. I denne gruppe findes også former fra ovennævnte arkivregistraturer m. m., som efter principperne burde være medtaget i A 1 a, men som af praktiske grunde var udeladt der. Men desuden er der middelalderligt stof fra andre kildegrupper, som ikke kunne være repræsenteret i samling A 1 a. Det drejer sig om navne fra jordebøger, regnskaber o. l. som Valdemars Jordebog, Roskildebispens Jordebog, Slesvigbispens Jordebog, Abbed Jeps regnskaber, Århusbogen m. fl., samt fra »historiske« kilder af hjemlig oprindelse som Saxo, de i *Scriptores minores* og *Vitæ Sanctorum* udgivne værker, annaler (efter Ellen Jørgensens udgave), og af fremmed oprindelse, dels oldnordiske (f. ex. *Knýtlingasaga*), dels ikke-nordiske (f. ex. Adam af Bremen).

Alle sedler i A 1 b er opstillet strengt alfabetisk. Hver seddel er forsynet med vedkommende stednavneform og en datering. En tekst under dateringen angiver i almindelighed kildens art og tryksted. I så fald drejer det sig oftest om former, der ikke indgår i samling A 1 a. Sedlens nederste højre hjørne er udfyldt ved former, der kun er kendt gennem senere afskrift, og er forbeholdt oplysninger om afskriftens alder, herkomst og tryksted. Er der ikke

Krogtved

†

14/2 1492

(Krogtvedgd.)

Polbjærg S.

Hellum H.

2. Seddel fra den alfabetiske middelaldersamling A 1 b på en form fra 14/2 1492 af Krogtvedgård i Himmerland. Krydset angiver, at formen er udskrevet til den topografiske samling A 1 c. Jfr. Ill. 3.

yderligere tekst under dateringen eller i sedlens nederste højre hjørne, drejer det sig om en form fra et i original bevaret diplom. I sedlens nederste venstre hjørne står en lokaliseringsangivelse (sogn og herred, købstad). Et kryds på sedlen angiver, at stednavneformen er indført i samling A 1 c. Man valgte ved anlæggelsen hvide sedler for stednavneformer, der var kendt fra i original overleverede dokumenter, og sedler af anden farve for former, der kun kendtes gennem afskrift, men denne adskillelse er ikke konsekvent gennemført. Samling A 1 b indeholder skønsmæssigt en kvart million sedler. Se ill. 2.

A 1 c Den topografiske samling indeholder alt materiale fra A 1 b, men er suppleret med adskilligt eftermiddelalderligt stof, hvorom mere nedenfor. Samlingen er bygget op efter den af Dansk Folkemindesamling indrettede topografiske ordning af Danmarks sogne (se Festskrift til Feilberg 1911). Den er anlagt således, at hvert sogn har sit læg, indeholdende et antal kvartblade. På disse blade står samlet bl. a. det fra samling A 1 b udskrevne middelalderlige stof for hvert enkelt navn. Se ill. 3.

Samling A 1, den vestensundske middelaldersamling, var færdiganlagt i slutningen af 1930-erne. Efter denne tid er i samling A 1 a indlemmet enkelte nyfundne afskrifter af middelalderlige breve (hvis navnestof dernæst naturligvis er indgået i samlingerne A 1 b og A 1 c) og i samling A 1 b (hvor-efter i samling A 1 c) enkelte afskrifter af kilder af kategorierne »Jordebøger« og »Historiske kilder«. Ellers har arbejdet især bestået i en kontrol af læsemåder, dateringer og lokaliseringer efter nye diplomudgaver, specielt Diplomatarium Danicum og Gammeldansk Diplomatarium.

Denne tredeling har gjort samling A 1 til et forskningsapparat, der på hensigtsmæssig måde honorerer de vigtigste krav stednavneforskningen kan stille til en middelaldersamling. Desuden har den i flere sammenhænge vist sig værdifuld for historikere i videste forstand.

Ønsker man således at vide, hvorledes en lokalitet i ældre tid benævnes, og i hvilke kilder dens navn forekommer, slår man op i den topografiske samling A 1 c og får svar på begge spørgsmål. Man kan da i den kronologiske samling A 1 a efterse de sammenhænge, i hvilke lokaliteten nævnes i de enkelte dokumenter.

Ønsker man at vide, hvilken lokalitet der er ment med en stednavneform i en ældre kilde, slår man op i den alfabetiske samling A 1 b, og finder på den pågældende seddel en lokalisering, som man dernæst kan kontrollere bl. a. ved i samling A 1 c at sammenholde formen med andre former af samme navn.

Samling *A 2, Den skånske samling* er en lille, alfabetisk ordnet samling af former af skånske (og enkelte hallandske og blekingske) stednavne, over-

Nr	Kilde	Navneform	Åntal			Hartkorn	
			Gaarde	Huse	Møller		
VI	Matr. 1844	Krogvedgaard.	1.			4. o. 2. $\frac{3}{4}$	
	Matr. 1688	Krogvedgaard.					
	Matr. 1664	Kroftved					
	Mandt. 16.						
	Gen. Lister						
	2 M.	} linder ikke					
	A.						
			lyndens er nedlagt og lagt inders				Vilfridsholm.
			Opinden 1880 har et areal: Kroftved				Orig. Apple.
		2042287	Kroftved skov	1491			1540-49
		Kroftved Mark	$\frac{1}{2}$ 1472				
		Kroftved	$\frac{1}{2}$ 1492				
	2042282	Kroftvedgaard	1492			1540-49	

3. Et blad fra den topografiske samling A 1 c for Krogvedgård, Solbjerg sogn, Hellig Herred, Himmerland. Øverst former fra matriklerne, dernæst oplysninger fra Geodætisk Instituts guide-optegnelser, nederst fire middelalderlige former, hvoraf den første og den sidste kun kendes fra arkivregistraturer fra 1540-erne.

leveret i diplomer fra før 1450, den tidsmæssige afgrænsning for Repertorium's 1. række. Lokaliseringen er ofte mangelfuld.

B Den eftermiddelalderlige samling

Samling *B 1* indeholder materiale fra nuværende Danmark og er opdelt i flere mindre samlinger, der (endnu) kun delvis er koordineret.

B 1 a Den alfabetiske samling indeholder næsten kun udskrifter af trykte 1500-tals kilder, først og fremmest Kronens Skøder, Kancelliets Brevbøger, Kancelliregistranter 1535–1550 og Frederik I's danske Registranter. Samlingen indeholder ca. 25.000 sedler. Dens materiale indgår fuldstændigt i

B 1 b Den topografiske samling, der er samordnet med samling *A 1 c*, den topografiske middelaldersamling. Samling *B 1 b* indeholder desuden en hel del supplerende eftermiddelalderligt stof. Ekscerperet og indført her er således f. ex. former fra ældste skattemandtal o. 1600, fra matriklerne 1664, 1688 og 1844, samt fra Generalstabens og Geodætisk Instituts navnelister, alt fra det kongerigske område, og tilsvarende jorde- og skattebøger fra Nordslesvig. Hertil kommer for de områders vedkommende, hvis stednavne er udgivet eller under udgivelse, en række udskrifter af jordebøger, markbøger, lensregnskaber, arkivalier fra godsarkiver m. m. til belysning af navneudviklingen op til midten af forrige århundrede. Endelig findes i denne samling fonetiske optegnelser af alle de i 3. udgave af *Trap Danmark* anførte navne, foretaget fortrinsvis af studerende 1916–17. Se ill. 3.

B 1 c Marknavnesamlingen. Medens samlingerne *B 1 a* og *B 1 b* fortrinsvis omfatter bebyggelsesnavne, er marknavnesamlingen udelukkende forbeholdt de navne, som ikke er bebyggelsesbetegnende. Den er grundlagt i slutningen af 1950-erne og er under arbejde i øjeblikket. Det er en seddelsamling, hvis materiale skal findes i i al fald tre samlinger, nemlig en topografisk samling, en alfabetisk samling og en efterledssamling. De to sidste samlinger tænkes tilvejebragt ad fotografisk vej på grundlag af den første samling. Princippet i samlingen er, at alt materiale for det enkelte navn anbringes på samme seddel. De kilder, der skal udnyttes, er 1. middelalderligt stof, som allerede indgår i samling *A 1 c*, 2. herreds- og provstebøger fra 1570-erne, 3. markbøger fra 1680-erne, 4. udskiftningskort fra o. 1800, jfr. *B 1 d* ndfr., 5. indberetninger fra 1920-erne, jfr. *B 1 e* ndfr., og 6. moderne fonetiske optegnelser, jfr. *B 1 e* ndfr. Men yderligere materiale af anden art, forskelligt for de forskellige områder, vil kunne supplere stoffet fra ovenanførte kildegrupper.

Hver seddel er ved en lodret streg delt i to dele. Materialet står til venstre for strengen, kommentarer i form af lokaliseringer, kildekontekst o. l. (der-

Nordbæk	926 Lunde s., Lunde h. Øster Lunde
ÆLDRE KILDER 8/4 1472 ...ordhbeck	
MB 1682 Norbechs schiff	Østermarken. "Vønderm med Sønder Ende paa Meg- ge toffte schiff, och med Norden Ende paa fremmerlof march"
MK 1798 Nordbæche Ag.	G 46
I 19	
UDT.	

Dalskov	926 Lunde s., Lunde h. Øster Lunde
ÆLDRE KILDER Udat. (1578 ÆDA V 937) Dalskou Jb 1571 Dalskou	
MB 1682 Dalschoff	Østermarken
MK 1798 Dall Skoven	G 87
I 19	
UDT. JGP 1954 ['da'l,sgɔs] ['dal,sgɔs]	R 20 "vist galt" "den alm. udtale"

4. Sedler fra Marknavnesamlingen B 1 c. Venstre del indeholder opslagsform og materiale, bl. a. bestående af former fra Markbog og Udskiftningskort samt fonetiske optegnelser, højre side har oplysninger om lokalisering m. m.

imod ikke udskriverformodninger eller -tolkninger) til højre for stregen. Øverst anbringes en opslagsform. Se ill. 4.

Indtil nu (november 1970) er materialet til denne meget omfattende samling kun færdigudskrevet og topografisk ordnet for Odense amt, medens der arbejdes på materialeudskrivning for amterne Svendborg, Århus, Skanderborg, Præstø og Ringkøbing. Endvidere indgår materiale fra Hjørring, Thisted, Ålborg og Københavns amter i samlingen.

To af de for B 1 c nødvendige kilder kan helt eller delvis findes udskrevet i andre samlinger på instituttet. Det drejer sig om kortsamlingen og indberetningssamlingen.

B 1 d Kortsamlingen har følgende underafdelinger:

a. Fotokopier af originaltegningerne til Videnskabernes Selskabs kort, originalerne opbevares på Geodætisk Institut.

β. Videnskabernes Selskabs kort.

γ. Udskiftningskort fra o. 1800. Samlingen omfatter fotokopier (nedsat til målestokken 1:20000) af ca. 8000 kort, der i original findes på Matrikelarkivet, samt et lille antal (ca. 50) originale udskiftningskort.

δ. Flere komplette sæt af Generalstabens målebordsblade 1:20000, omfattende ældre (undertiden betegnet 2 M), nyere og nyeste udgave. Hertil hører et meget stort kartotek over de på kortene nævnte navne. Endvidere et sæt 1:40000, et sæt 1:80000 (øerne, betegnet A) samt de udkomne blade af 1:25000-udgaven.

ε. Et komplet sæt af Søkortarkivets moderne søkort samt talrige ældre søkort.

ζ. Indberetningskort til samling B 1 e, se ndfr.

η. Moderne matrikelkort over hele landet, nedfotograferet til målestokken 1:10000.

θ. Diverse ældre og nyere kort fra Danmark, Tyskland, Island og Grønland.

B 1 e Indberetningssamlingen består af to samlinger, og den første kan igen opdeles i tre specielle samlinger.

a. 1922-samlingen omfatter 1. sogneoptegnelser, 2. skovoptegnelser og 3. farvandsoptegnelser. Indsamlingen, der påbegyndtes i 1922, er foretaget af lærere og andre stedkendte (1), forstfolk (2) og fiskere (3). Hensigten var at få noteret alt i traditionen levende navnestof i de enkelte områder med de kommentarer af topografisk, dialektal, folkloristisk, lokalhistorisk og anden art, som lokale folk måtte være særlig kvalificerede til at meddele. Indsamlingen foregik ved hjælp af materiale tilsendt fra Stednavneudvalget, bestående af (for 1) et opklæbet sognekort i målestokken 1:20000 samt et eller flere trespaltede skemaer, beregnet til (grov) lydskrift, skrift-

sprog og bemærkninger. Der er indkommet indberetninger fra 1300–1400 eller ca. 60 % af Danmarks sogne, desuden ca. 200 skov- og farvandsindberetninger. De indeholder ca. 150000 navne. – I tilslutning til denne samling skal nævnes en lille alfabetisk opstillet seddelsamling (»mirakelkasserne«), af appellativer m. m. som led af stednavne, etableret af Gunnar Knudsen først og fremmest på grundlag af disse indberetninger.

β. Den anden indberetningssamling, som er delvis samarbejdet med den første, består af materiale optegnet af fonetisk uddannede, og kan betragtes som en suppleringsdels af samling α ovenfor, dels af de fonetiske optegnelser i B 1 b. Disse optegnelser begyndte o. 1930 og fortsætter stadig. De har navnlig været foretaget i områder, hvis stednavne var planlagt til udgivelse. Færdigoptegnet på denne måde er Bornholm, Lolland, Falster, Fyn, Østjylland (Randers, Århus, Skanderborg og Vejle amter) og Nordslesvig. Fra store dele af Nordjylland og Vestjylland foreligger ligeledes optegnelser af denne art. På Sjælland kan kun dele af Frederiksborg og Præstø amter siges at være nogenlunde dækket, hvilket står i forbindelse med, at personer, der er fortrolige med traditionen og taler genuin dialekt, er sjældne her.

Materiale fra begge disse samlinger vil indgå i samling B 1 c. Størstedelen er foreløbig kun tilgængelig i en topografisk ordning.

B 1 f *Båndsamlingen*, påbegyndt 1958, består af båndoptagelser af (fortrinsvis) bebyggelsesnavnenes udtale. Den omfatter nu (november 1970) optagelser fra Møn, Falster, Lolland, de sydfynske øer samt Jylland. Samlingen er ved anlæggelsen tænkt som illustrationsmateriale, men kan muligvis senere få karakter af primæroptegnelse. Materialet er ikke udskrevet.

B 2 *De sydslesvigske samlinger*, etableret af Anders Bjerrum, Kristian Hald og Peter Jørgensen i 1930-erne. Det er en seddelsamling, som indeholder meget utrykt eftermiddalderligt stof samt fyldige fonetiske optegnelser med tilhørende opklæbete sognekort. Den er topografisk ordnet. Samlingen, som er deponeret på Institut for Navneforskning, danner grundlaget for udgaven *Sydslesvigs Stednavne*.

C *Færøsamlingen*

De færøske samlinger omfatter 1. en del diplomatarisk materiale i en seddelsamling, der er ordnet topografisk, 2. nogle få lærerindberetninger, svarende til de danske lærerindberetninger i samling B 1 e, 3. fuldstændige fonetiske optegnelser over det i traditionen levende stednavnestof, foretaget af Napoleon Djurhuus 1953 ff., 4. Et komplet sæt af Generalstabens målebordsblade i målestokken 1:20000.

Stoffet vil blive tilgængeligt i udgaven *Færøernes Stednavne*.

D Samlingerne fra Danelagen og Normandiet

Samlingerne er etableret på grundlag af trykte stednavneudgaver og trykt stednavnelitteratur og består af 1. en navnesamling på sedler i topografisk orden (efter shires og départements), 2. og 3. alfabetiske samlinger af substantiver m. m. og af personnavne, som har været antaget at indgå som bestanddele af nordiske stednavne i vikingebygderne, 4. en del kort.

Der er i samlingen, som stadig holdes à jour, ikke skelnet mellem dansk og norsk navnestof.

E Personnavnesamlingen

Samlingen består af en middelaldersamling og en samling af indberetninger om moderne navneskik.

E 1 Middelaldersamlingen er en alfabetisk ordnet seddelsamling, delt i en samling af fornavne (herunder patronymika) og en samling af tilnavne, men iøvrigt etableret på den samme måde som den tilsvarende stednavne-middelaldersamling. Ordningen er kronologisk inden for hvert navn, men dette princip brydes dog af, at belæg på samme person og på personer af samme slægt er ført sammen. Systemet kan studeres i Danmarks gamle Personnavne, der dog ikke udtømmer (og ikke kunne udtømme) materialet. Hertil kommer en samling af helgennavne, anlagt efter lignende principper. Middelaldersamlingen er deponeret på Institut for Navneforskning.

E 2 Indberetningssamlingen af moderne navneskik er etableret 1898–99 som forarbejde til et lovforslag om navneændring 1900. Materialet er ordnet topografisk. En del, men langtfra alt, er udnyttet i bogen *Dansk Navneskik*, ved Johannes Steenstrup, Axel Olrik og Fredrik Nielsen.

F Manuskriptsamlingen

På Institut for Navneforskning findes en manuskriptsamling på ca. 150 numre, hvortil der er udarbejdet et katalog. Af indholdet kan nævnes Oluf Niensens samlinger fra Vestjylland, Ottar Jensens seddelsamling af mønske marknavne omfattende udskrifter af markbøger og udskiftningskort samt fonetiske optegnelser, og Thorvald Mortensens udskrifter af markbøgerne 1681–83.

G Samlingen af stednavneetymologier

På Instituttet findes en alfabetisk ordnet samling af stednavneetymologier m. m. Samlingen er under udarbejdelse og omfatter nu udskrifter af den i instituttets særtrykssamling repræsenterede litteratur.

H Biblioteket

Instituttets ca. 5000 bøger er opstillet i følgende grupper: 1. Ordbøger, 2. Nordisk stednavnelitteratur, 3. Personnavnelitteratur, 4. Germansk (herunder nordisk) sprogvidenskab, 5. Kildeudgaver, 6. Engelsk og normannisk stednavnelitteratur m. m. 7. Tidsskrifter og periodica, 8. Germansk (ikke-nordisk) stednavnelitteratur, 9. Nordisk topografi, 10. Litteratur om ikke-germanske stednavne, 11. Folkeminder, historie m. m. Hertil kommer en stor særtrykssamling. – Gruppe 6 indeholder en del publikationer, som ikke findes på de øvrige videnskabelige biblioteker i Danmark.

Foruden instituttets veletablerede samlinger, som der i det foregående er gjort nærmere rede for, er yderligere en række samlinger under oprettelse. Da det formodentlig kan være af interesse at vide, hvad der inden for de nærmeste tiår vil kunne findes af navnemateriale på instituttet ud over det allerede anførte, skal der her gives en kort orientering.

Af stednavnesamlinger er en *samling af farvandsnavne* under oprettelse. Den skal være en pendant til marknavnesamlingen (B 1 c) og bygges op på principielt samme måde som denne. Den skal indeholde navne på farvande og på lokaliteter (grunde, skær, render, sten, osv.) i farvande, dvs. vandområder, der ligger uden for den faste kystlinje. Endvidere er en *koloni-navnesamling* planlagt. Den skal indeholde danske navne på Grønland samt i tidligere danske besiddelser i Asien, Afrika og Amerika.

En *samling af eftermiddelalderlige personnavne* er under opbygning. Den skal betragtes som et stærkt savnet supplement til Danmarks gamle Personnavne, der som ovfr. nævnt kun omfatter middelalderens danske personnavneforråd.

Andre propriumsgrupper indgår i en igangsat *dyrenavnesamling*, altså en samling af navne (egennavne) på dyr, et meget stort og interessant men hidtil så godt som uudforsket emne, samt i en *skibsnavnesamling*.

Endelig er en *indbyggernavnesamling*, altså en samling af betegnelser på beboerne af eller fra en bestemt lokalitet, under etablering. Emnet har tiltrukket sig megen opmærksomhed i germansk navneforskning, men har i Danmark hidtil kun kunnet behandles ud fra et mere overfladisk kendskab til materialets mængde og karakter.

Værket om vore mønter

HOLGER HEDE: DANMARKS OG NORGES MØNTER 1541–1814–1963.
Udgivet af Dansk Numismatisk Forening (i kommission hos Munksgaard), København 1964. 222 s. Ill. 160 kr. excl. moms.

Der kan være grund til at gøre opmærksom på et væsentligt arbejde om Danmarks møntvæsen, der – skønt udkommet for en del år siden og både i Danmark og udlandet betragtet som numismatisk standardværk – dog synes at være så temmelig ukendt uden for den snævre kreds af møntsamlere og numismatisk interesserede.

Det er frugten af et livs interesse for Danmarks mønter, som overretssagfører Holger Hede (medlem af Dansk Numismatisk Forening siden 1914) her har fremlagt i et værk, der på den smukkeste måde slutter sig til de store danske møntkataloger, der siden slutningen af 1600-tallet med mellemrum er blevet udgivet (jfr. Axel Ernsts anmeldelse i *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad (NNUM)*, 1964, s. 91–101).

Værket falder i tre dele. I indledningen defineres numismatiske begreber som møntfod, vægt, lødighed, remedium og sjældenhedsgrad. Bogens hoveddel er kataloget (s. 7–151) med afbildninger af alle 1141 hovedtyper og oplysninger om vægt og finhed. Ved sølvmønterne er der desuden oplysning om, hvor mange dalere, der kunne udmøntes af en mark fint sølv (kølnsk vægt, 233.855 g). Hede angiver de år, hvor mønten blev slået, og henviser til numrene i det ældre standardværk af H. H. Schou (*Beskrivelse . . . 1448–1923*, 1926). Da Schou omhyggeligt anførte alle indskriftsvarianter, får man således også et indtryk af udmøntningens størrelse, idet store udmøntninger i ældre tid ofte var synonymt med mange stempelvarianter. I de tilfælde, hvor mønten er meget sjælden, angives dens sjældenhedsgrad samt de offentlige og private samlinger, hvori den findes.

Endelig afsluttes bogen med en mønthistorisk oversigt, hvor der også findes mange henvisninger til tidligere litteratur, både forfatterens egne artikler, men særlig de store værker af Axel Nielsen, J. W. Wilcke og Georg Galster. Det fornemmes, at forfatteren, hvis hovedindsats i øvrigt er gjort på ledende poster i forsikringsverdenen, har yderst konservative synspunkter på et velordnet »møntsystemvæsens« funktion, hvor der kun bør være én møntfod for hovedmønten, udmøntet i forskellige nominaler, samt skillemonet udmøntet efter ringere møntfod. Ved omtalen af Frederik III's møntpolitik siges ligefrem (s. 172), at »det må bebrejdes Frederik III, at han for vindings skyld indførte den grove krone-mønt . . .«.

Hedes bog tager sit udgangspunkt i det møntsystem, Christian III indførte 1541, og som i dansk mønthistorie sætter skel mellem middelalder og nyere tid. Der foreskrives udmøntning af mark, 8, 4 og 1 skilling samt hvid og penning (1/3 og 1/12 skilling), der alle, undtagen penningen, skulle udmøntes efter daler-møntfoden; de er bortset fra hviden forsynet med værdiangivelse. Hede anfører herefter alle mønter slået i de danske kongers navn i Danmark og Norge (til 1813), Hertugdømmerne, Dansk Vestindien, Island og Grønland samt en række nordtyske områder, bl. a. Oldenburg. Derimod mangler Trankebar-mønterne, der ganske vist følger indisk møntvæsen, og man må her bruge ældre kataloger; det nyeste er af Chr. Funck-Rasmussen, 1948, (tillæg i *NNUM*, 1966, s. 1-3).

Ved at benytte værket får man et overskueligt indtryk af dansk møntvæsen i en given periode, men man må huske, at fremmed dalemønt var i udstrakt brug under hele perioden til midten af 1800-tallet, og at svensk og norsk mønt var lovligt betalingsmiddel under den skandinaviske møntunion 1873/75-1924. Endelig har pengesedler siden 1700-tallet spillet en stadig større rolle som betalingsmiddel, men der findes desværre ikke noget mere detaljeret katalog over dem.

Restoplaget af Holger Hedes bog er netop udsolgt, men et genoptryk er under forberedelse. Bogen kan anbefales som et nyttigt hjælpemiddel i ethvert historisk håndbibliotek.

Jørgen Steen Jensen

Vejviser gennem matriklerne

SPECIALREGISTRATURER. MATRIKLERNE 1664 OG 1688. VED J. O. BRO-JØRGENSEN. *Udgivet af Rigsarkivet. 1968. 170 s. 16 kr.*

De gamle matriklers lange protokolrækker er vigtige og flittigt benyttede kilder for mange historikere, ikke mindst for lokal- og personalhistorikere. Ja, protokollerne har også ind til den nyeste tid haft praktisk betydning for matrikelsvæsenet, hvorfor protokollerne først 1935 blev afleveret til Rigsarkivet.

Allerede omkring 1700 udarbejdedes en registratur over protokollerne med fortløbende nummerering. Efter afleveringen reviderede arkivar J. O. Bro-Jørgensen hele materialet og udarbejdede en ny registratur med udførlige alfabetisk-topografiske registre til alle protokolrækker, men med bibeholdelse af de gamle numre. Denne maskinskrevne registratur er nu på det nærmeste slidt op på rigsarkivets læsesal. Det taler tydeligt om dens kvalitet, såvel som om hvor flittigt matriklerne benyttes.

Da den nu skulle fornyes, reviderede arkivar Frank Jørgensen opstillingen, bragte stednavnenes stavelse i overensstemmelse med Trap, 5. udg. og lod den mangfoldiggøre som en specialregistratur. Det kan kun hilses med glæde af matriklernes mange benyttede. Hurtigt og let finder man frem til den lokalitet (sognavnet), hvis matrikel man vil benytte. Det gælder både Frederik III's og

Christian Vs matrikler og mellemliggende ekstrakter og de til Christian Vs matrikel knyttede markbøger, modelbøger m. v.

Man kunne meget ønske, at også kommissionsmatriklen 1661–62 og dens forarbejder med indberetningerne måtte blive registreret på tilsvarende måde og ligeledes udgivne i en specialregistratur. Mange vil nemlig finde, at denne matrikel i flere henseender har sin særlige værdi. Ikke alene opgiver den størrelsen af de enkelte ejendommers udsæd og høavl, men dens præste- og godsejerindberetninger rykker svenskekrigene så nær, at her også kan hentes oplysninger om de frygtelige ødelæggelser og forandringer, som disse krige forårsagede i store dele af landet.

H. K. Kristensen

Engelsk Arkivvæsen

THE TENTH ANNUAL REPORT OF THE KEEPER OF PUBLIC RECORDS 1968. *Her Majesty's Stationery Office. London 1969. 31 s. 4s. 0d.*
 TENTH REPORT OF THE ADVISORY COUNCIL ON PUBLIC RECORDS 1968. *Her Majesty's Stationery Office. London 1969. 31 s. 4s. 0d.*
 GUIDE TO THE CONTENTS OF THE PUBLIC RECORD OFFICE. VOL. III. *Documents Transferred 1960–66. Her Majesty's Stationery Office. London 1968. 191 s. 27s. 6 d.*

INDEX TO THE CORRESPONDENCE OF THE FOREIGN OFFICE FOR THE YEAR 1920 (og flg. år til og med 1938) (Now Preserved in the Public Record Office, London.) *Published by Kraus-Thomson. Nendeln/Liechtenstein 1969. By Arrangement with Her Majesty's Stationery Office, London. 1920 I A-E. 554 s. (og flg. år). (pris ukendt) (4 bd. årligt).*

INDEXES TO THE »GREEN« or SECRET PAPERS AMONG THE GENERAL CORRESPONDENCE OF THE FOREIGN OFFICE. 1921 to 1938. (Som ovenst.) 345 s.

JOHN BROOKE: THE PRIME MINISTERS PAPERS 1801–1902: *A Survey of the Privately Preserved Papers of those Statesmen who held the Office of Prime Minister during the 19th Century. Historical Manuscripts Commission. Her Majesty's Stationery Office. London 1968. 79 s. 10s.*

MANUSCRIPTS AND MEN. An Exhibition of Manuscripts, Portraits and Pictures Held at the National Portrait Gallery, London June-August 1969 to Mark the Centenary of the Royal Commission on Historical Manuscripts, 1869–1969. *Her Majesty's Stationery Office. London 1969. IX + 197 s. + 8 s. plancher. £1.*

BULLETIN OF THE NATIONAL REGISTER OF ARCHIVES. Number 14. *Historical Manuscripts Commission. H.M. Stationery Office. London 1967. 72 s.*

LIST OF ACCESSIONS TO REPOSITORIES IN 1967. *National Register of Archives. Historical Manuscripts Commission. Her Majesty's Stationery Office. London 1968. 106 s. 10s. 6 d.*

Det engelske arkivvæsens årlige beretning er nået frem til nr. 10 (for 1968) efter den nummerering, der påbegyndtes, da den ny Public Records Act 1958 trådte i kraft. Trods sin snurrige, omstændelige titel er hæftet i sit indhold knapt og koncist, vel disponeret og afgjort værd at kigge i. Public Record Office's vældige samlinger administreres med megen liberalitet, og 1968 er det første år, hvor 30-års grænsen for arkivalier normalt har været gældende. Det har givet problemer af forskellig art, dels hvad angår vanskeligheder m. h. t. publikumsbetjeningen (antallet af besøgende steg fra 1967 til 1968 med 21 %), dels m. h. t. fastsættelsen af de grupper arkivalier, der p. g. a. indholdets delikate karakter ikke kunne følge 30-års adgangsreglen og endelig m. h. t. visse kassationsproblemer. Det fører for vidt i en anmeldelse her at gå i detaljer; men der må peges på det arbejde, som udføres i det i hæftets titel omtalte tilsynsråd (The Advisory Council). Det består af 12 medlemmer. Ingen af dem ansat i arkivvæsenet, og er udnævnt for 3 år ad gangen; den ansete jurist Lord Denning er p. t. formand; det giver Lord High Chancellor råd i almindelighed om offentlige arkivalier og i særdeleshed om det engelske rigsarkivs forhold til offentligheden. Dets uafhængighed af arkivarer (en arkivar er dog sekretær for rådet) giver utvivlsomt dets udtalelser en ganske særlig vægt over for regeringen (ikke mindst finansmyndighederne). For danske er dets overvejelser om at skaffe arkivvæsenet den fornødne bygningskapacitet både direkte og indirekte af interesse. Rent foreløbig er læsesalsproblemerne klarert ved at skaffe plads i en bygning i Lincoln's Inn Fields (nær P. R. O.s hovedsæde i Chancery Lane), hvortil bl. a. folketællinger o. l. materiale er overført. Tilsynsrådet udtaler sin anerkendelse af denne løsning, men fastslår, at den kun er kortfristet, og selv med udvidelser i tilslutning hertil kun dækker udviklingen til o. 1975. Det tilslutter sig også en ministeriel afvisning af yderligere udvidelser ved hovedsædet i Chancery Lane, hvor pladsforholdene på længere sigt ikke kan blive tilfredsstillende p. g. a. de vældige grundpriser (og vanskelige forhandlinger med lokale myndigheder!). Ingen placering her vil dække behovet ud over år 2000.

Mens de ældre centrale arkivalierækker bør blive, hvor de nu er, mener tilsynsrådet, at et nyt rigsarkiv må opføres andetsteds og næppe i det centrale London; på den anden side – bl. a. af hensyn til andre arkiver og biblioteker, der supplerer rigsarkivet – ikke i en afstand af mere end 8 miles (ca. 15 km) eller ½ times rejse fra Centrallondon. Rådet peger derfor på, at det er bydende nødvendigt, at der snarest muligt findes en velbeliggende grund ud fra disse synspunkter. M. h. t. kassationsproblemer udtrykker tilsynsrådet i anledning af en klage over uddyndingen af krigsministerielle akter ældre end 1925, der endte med, at klageren efter en undersøgelse af sagen blev stillet tilfreds, håbet om, at historikere i almindelighed må få lejlighed til mere dybtgående at kende detaljerne i de retningslinjer, der ligger til grund for udvælgelsen af arkivalier, der udtages til permanent opbevaring. Og i anledning af et andet kassations spørgsmål (vedr. mandskabslistor for skibe), der fremkaldte protest, henstilles det til den engelske rigsarkivar at konsultere historikere og sociologer, ligesom et konsul-

tativt panel, hvorfra eksperter kan hentes til rådgivning, foreslås oprettet. Også på dette punkt kunne man måske herhjemme lære noget; men læs iøvrigt det lille hæfte; der er meget tankevækkende stof deri.

Rigsarkivets udgivelse af kildeudgaver går derimod langsomt fremad; det må nok påregnes, at dette arbejde i højere grad vil overgå til andre institutioner og selskaber, således at P. R. O. samler sig om udgivelsen af håndbøger og arkivregistraturer.

Året 1968 har da også bragt en værdifuld tilgang til hjælpemidlerne for benyttelsen af arkivets samlinger med bd. III af den store Guide, hvis bd. I-II anmeldtes i F. og N., bd. 22, s. 379 f.; det ny bind er et tillæg, der indeholder oplysninger om arkivalier overført til P. R. O. 1960–66. Det drejer sig især om supplementter til bd. II, altså helt overvejende departementale arkivalier og tilmed i mange tilfælde fra ministerier, departementer, kommissioner o. l., der ikke tidligere havde afleveret, som f. eks. Ministry of Aviation (oprettet 1959), Ministry of Pensions and National Insurance (oprettet 1953), Ministry of Power (i dets nuværende skikkelse oprettet 1957), Department of Scientific and Industrial Research (oprettet 1915); det betyder dog ikke, at der ikke i disse arkiver findes ældre arkivalier. Fra de gammelkendte leverandører strømmer ligeledes arkivalier, under Foreign Office opføres således papirer fra det engelske konsulat i København 1915–34 og fra afstemningskommissionen i Slesvig 1919–21. Vigtigere er dog nok, at lange rækker af registre til Udenrigsministeriets alm. korrespondance til 1905 (og iøvrigt også derefter, se nedenfor) nu står til rådighed i P. R. O. Fra General Register Office, der iøvrigt ikke tidligere har afleveret, men er oprettet 1836, stammer folketællingsskemaer fra 1861 (de tidligere tællingers skemaer fra 1841 og 1851 er afleveret af Home Office (Indenrigsministeriet)) og lange rækker af registre over fødsler, ægteskaber, dødsfald, der for kirkesamfund uden for den engelske statskirke kan gå helt tilbage til 1500-årene eller 1600-årene. Bemærkes bør også, at Ministry of Education tegner sig – som det var at vente – for mange hyldemetre.

Det er ovenfor oplyst, at bd. III af den store Guide angiver, at registrene til Foreign Office's alm. korrespondance er afleveret til 1905. Siden hen er også registrene til de følgende års korrespondance blevet afleveret og gjort tilgængelige, hvilket simpelthen var nødvendigt, hvis reglen om arkivaliers tilgængelighed efter 30 år skulle have praktisk betydning. For årene 1906 ff. førte man kun disse registre på kartotekskort, der for de 14 år 1906–19 blev til o. 750.000 kort, unægtelig et kartotek af omfang. Da det var for upraktisk for administrationen kun at have registre i et eksemplar, gik man fra 1920 i forbindelse med overgang til et nyt henlæggelsessystem for arkivalierne over til at trykke det årlige kortindex i et fåtal eksemplarer, naturligvis kun til internt brug (men uden at fremstille tilsvarende for de 14 foregående år). Disse foreliggende trykte registre har P. R. O. nu efter aftale ladet det store amerikanske genoptrykkerfirma Kraus-Thompson (med sæde i Liechtenstein), der også besørger optryk og ajourføring af den gamle registraturserie »List and Indexes«, udsende i reprint efter et

i Foreign Office benyttet hovedeksemplar. Oprindeligt er denne serie planlagt til at omfatte årene til og med 1938, men efterhånden som arkivalierne bliver tilgængelige, føjes de følgende år til. Konfidentielle papirer («green papers» efter særlig afmærkning) medtoges ikke i de almindelige årlige registre, men registreredes særskilt; disse særregistre foreligger for årene 1921–38 som et særligt bind i Kraus-Thompsons optryk. – Der gøres i en indledning opmærksom på, at alle de nu udsendte registre også henviser til arkivalier, der i årenes løb er blevet kasseret; men det tilføjes, at tabene – især i de senere(!) årgange ikke menes at være omfattende eller betydningsfulde; det skal blive interessant at se, hvilke synder kassationsarkivarerne har begået. Opmærksomheden henledes også på, at de numre, hvortil der henvises i registrene, skal omsættes til P. R. O.s arkivnumre (class med file-nummer), før der kan ekspederes i sagerne; disse class-lists er f. t. kun publiceret til 1913, men vil eventuelt blive trykt i »Supplementary Lists and Indexes«. P. R. O. udsender også en håndbog »The Records of the Foreign Office 1782–1939« med oplysninger om arkivsystemer, registre o. l., planlagt til udsendelse 1969, men endnu ukendt af nærværende anmelder. Under alle omstændigheder er dog udsendelsen af »Index to the Correspondence of the Foreign Office« 1920 ff. et værk af meget stor interesse for forskere af den nyeste tids historie, men også et værk, der p. g. a. omkostningerne ved dets anskaffelse kun vil kunne erhverves af ganske få danske biblioteker; de her givne oplysninger skyldes, at Det kgl. Bibliotek omgående har erhvervet serien. Hvis man tænker sig, at det er muligt m. h. t. udskillelsen af stof af speciel dansk interesse blot at slå op under »Denmark« i disse registre, vil man blive skuffet; opdelingen ved registreringer er meget vidtgående, og der er for at spare plads kun i ringe grad anvendt henvisninger fra et opslagsord til andre. Det er dog sandsynligt, at selve henlæggelsessystemet, hvor Danmark bl. a. har en gruppe nummereret 15, vil kunne lette den fotografering af dansk materiale, der må komme.

Et gennemsyn af det ovennævnte bd. III af »Guide to the Contents of the Public Record Office« viser, at privatarkiver ikke er P. R. O.s stærke side; der er en gammel tradition for, at British Museum i stor udstrækning modtager statsmænds arkiver, når disse da ikke stadig beror rundt om på herregårde og i offentlige, især grevskabs- og byarkiver og biblioteker uden for London.

For at forskerne kunne finde frem til alle disse private papirer ude i landet og for at hjælpe til med at bevare dem nedsattes allerede i 1869 en »Royal Commission on Historical Manuscripts«, hvis kommissorium i 1959 fornyedes og udvidedes. Denne kommission fejrede sit 100-års jubilæum ved en stor udstilling i London i juni-august 1969 (og iøvrigt beslægtede lokale udstillinger i England og Northern Ireland, men ikke i Skotland, hvad det nu kan betyde). Et fornemt katalog »Manuscripts and Men« foreligger fra den store udstilling, af varig værdi ved sin indledning om kommissionens virksomhed og ved sine oplysninger om de arkiver (alle endnu i mere eller mindre privat eje), der var repræsenterede på udstillingen. Her skal blot nævnes, at så vigtige privatarkiver som Salis-

bury (Cecil)-, Hamilton-, Wellington- og Palmerston (Broadlands)- Papers var repræsenteret; men også fra et erhvervsarkiv (The Dowlais Iron Company) vi-
stes naturligt nok prøver.

Kommissionens arbejde er velkendt af danske forskere, først og fremmest gennem en lang række beretninger med omfattende uddrag af arkivalier, oprindeligt offentliggjort som tillæg til beretningerne, men siden frigjort fra disse reports. Denne udgivervirksomhed, der næsten udelukkende omfattede historisk materiale før 1800, var efterhånden stagnerende; men kommissionen har nu besluttet at begynde med at søge gennemført en udgave af papirer fra og til engelske premierministre 1801–1902. 1800-årene er nu en så fjern tid, at de vægtige hensyn, der i sin tid kunne anføres mod ikke-friserede udgaver af kildestof herfra, ikke længere har gyldighed. Som et forarbejde til en udgave angående premierministrene er udsendt en oversigt over kildematerialet »The Prime Minister's Papers 1801–1902«, der giver dels oplysninger om det, der normalt regnes for de pågældende ministres privatarkiver (indgåede breve, koncepter til udgåede breve, manuskripter til taler, optegnelser o. l.), men også over breve fra premierministrene til andre; dog er i almindelighed her kun medtaget henvisninger, hvor der forekommer mere end 10 breve. Der medtages naturligvis også breve o. a. materiale fra den tid, hvor disse personer ikke var premierministre. Kommissionen agter at begynde med Gladstone's selvbiografiske optegnelser (dog ikke hans dagbøger, der udgives af andre), med hertugen af Wellington's politiske papirer 1833–52 (i fortsættelse af tidligere publikationer) og Palmerston-papirerne og har til opgaven fået ansat faste fuldtidsarbejdere; det er interessant at se, at den tilbøjelighed, der har været til at give op over for systematisk udgivelse af i hvert fald dele af de meget omfattende kilder til den nyere tids historie, nu synes overvundet; det har simpelthen vist sig for upraktisk at overlade dette til tilfældigt initiativ eller helt lade være.

Kommissionen mener – som iøvrigt bl. a. 1969-udstillingen viser – heller ikke, at historien standser med år 1900; men der er grænser for, hvad den kan overkomme selv med sine øgede resourcer. Et andet organ (hvilket oplyses ikke, men kommissionen er repræsenteret i dets ledelse) arbejder med en oversigt over politiske papirer fra det 20. århundrede. I stedet har kommissionen valgt et område, der utvivlsomt let ville kunne blive forsømt, kilder (herunder også personlig korrespondance) til videnskabens (science) og teknologiens udvikling, og har sammen med the Royal Society i 1966 nedsat en komité, der skal søge at opspore, bevare og gøre tilgængelig fremragende britiske videnskabsmænds papirer fra 1500-årene til nutiden. Man har forsøgsvis ordnet og registreret 3 nylig afdøde videnskabsmænds papirer, hvoraf de 2 var repræsenteret på 1969-udstillingen, nemlig fysiologen og farmakologen Sir John Gaddum (død 1965) og den tyskfødte fysiker Sir Francis Simon (død 1956). En oversigt (guide) over komitéens resultater vil blive publiceret; også på dette område synes den 100-årige kommission således at komme med idéer, der fortjener overvejelse andetsteds. Og dog må endnu to sider af dens arbejde nævnes, begge fra tiden efter 2. verdenskrig. Den ene går ud på at yde hjælp til lokalhistoriske eller lignende sel-

skaber ved udgaver af passende indhold og acceptabel standard, først og fremmest i økonomisk henseende, således at de udgives af the Stationery Office, statsforlaget, og eksemplarer stilles til rådighed for de pågældende selskabers medlemmer til en meget billig pris. Ikke alle selskaber var glade for denne ordning, og nogle er stadig ængstelige for disse »Joint Publications«, men 10 (el. 11) bd. har nu på denne måde set dagens lys, og 15 andre er på vej.

Vigtigere endnu er dog måske oprettelsen af »The National Register of Archives« i 1945 som en særlig afdeling i kommissionens arbejde med indsamling eller udarbejdelse af registraturer over privatarkiver (uden for P. R. O.). Det blev en gøgeunge, ganske vist meget værdifuld, men i mere end et årti lammende for kommissionens udgiverarbejde og meget besværlig for P. R. O., hvor kommissionen havde til huse indtil 1959, da den (og registret) fik egne lokaler, for fra 1962 helt at blive separeret fra P. R. O. administrativt, utvivlsomt til lykke og gavn for begge parter. The National Register of Archives har nu modtaget og tildels selv udarbejdet over 13.000 stadigt mere dealjerede registraturer over privatarkiver og med indices over vigtigere personnavne, stednavne og emner hertil til rådighed for inden- og udenlandske besøgende (og ved besvarelser af skriftlige forespørgsler). Historikere har også foreslået en udgivelse af det indsamlede materiale, men uden altid at gøre sig klart, hvad det vil sige; registraturerne varierer fra een til 800 sider og er af forskellig kvalitet. Kommissionen er nu gået ind for en plan (the »title-page« project), hvorefter der til salg skal trykkes en summarisk oversigt over hvert registreret arkiv. Iøvrigt har man forlængst brugt at duplikere på forskellige måder de mange enkeltrapporter til fordeling til visse biblioteker og lokale arkiver. Formodentlig vil man før eller senere nå frem til at publicere de vigtigere registraturer til fordeling i endnu videre omfang, således som British Museum har gjort det i sine trykte »Catalogues of Additions to the Manuscripts in the British Museum«, hvoraf et bind ang. de i tiden 1931–35 gjorte erhvervelser udsendes 1967.

Om »National Register of Archives« virksomhed udsendes en »Bulletin«, hvori meddeles mere almindelige bemærkninger om enkelte privat- og forretningsarkiver. Nr. 14 (udsendt 1967) giver også en oversigt over 866 »reports« (oversigter el. registraturer) modtaget januar 1965 til oktober 1966 (nr. 10.000 til 10.866 af de tidligere omtalte 13.000). Under omtalen af Ludlow Papers omtales breve fra John Malcolm Ludlow til den danske statistiker, prof. Harald Westergaard 1890–1906, af sidstnævntes familie skænket til Cambridge University Library, mens Ludlow beklageligvis har tilintetgjort den modgående brevveksling. Endelig udsender registret årlige »List of Accessions«, det sidst udsendte for 1967. Der er i dette hæfte indberetninger fra 143 arkiver og biblioteker, kortfattede, men med værdifulde oplysninger om accessionerne, der dog for Public Record Office's vedkommende ikke omfatter officielle arkivalier (se om disse P. R. O.s årlige beretninger). Listerne fra Bodleian Library (med Rhodes House Library) i Oxford, der fylder over 16 tryksider, giver et vældigt indtryk af privat brev- og erindringsstof til det nu så stærkt indskrænkede britiske statssamfunds historie; men også et overvældende materiale til engelsk lokal- og sam-

fundshistorie indgår, især vel til grevskabsarkiverne. I det hele gælder – selv om man tager Englands, Skotlands og Nordirlands størrelse i betragtning – at kilde-materialets opbevaring er stærkt decentraliseret. Herpå rådes der – som det vil fremgå af ovenstående gennemgang – i vid udstrækning bod ved udsendelse af en række arkivoversigter af forskellig art, samtidig med at nye idéer fremkommer, der også herhjemme kan fortjene overvejelse.

C. Rise Hansen

Bernt Notke - en entreprenør

ERIK MOLTKE: BERNT NOTKES ALTERTAVLE I ÅRHUS DOMKIRKE OG TALLINNTAVLEN. I-II. *G. E. C. Gads forlag, København 1970. Udgivet med støtte fra Carlsbergfondet, Ny Carlsbergfondet, G. E. C. Gads fond og Aarhus Oliemølles fond. 289 s. + 262 pl. Indb. 202,40 kr.*

Bernt Notke hedder en maler, som omtales første gang i 1467 i forbindelse med et stridsmål med sine fagfæller i Lübeck, idet han som ikke indfødt borger – han kom fra Lassan i Pommern – chikaneres af lavet. I de følgende år, men hver gang med et par års mellemrum omtales han i Lübeck som leverandør af forskelligt malerarbejde, hvoraf det vigtigste synes at være en nu forsvunden, malet altertavle i Frankfurt a. M. 1478–79 leverer han den endnu eksisterende malede og skulpterede kæmpetavle til Domkirken i Århus på bestilling af biskop Jens Iversen Lange, hvis portræt findes på tavlen. En knap så stor tavle, der ligeledes er udstyret med malerier og skulpturer, leverer han i 1483 til Helliggeistkirken i Tallinn. I det følgende tiår er han skiftevis i Lübeck og Stockholm, men de spredte kilder giver dog ingen oplysninger om, hvad han arbejder med i den tid, og det er derfor noget forbavsende i 1493 at se maleren omtalt som møntmester i Stockholm. Fra 1498 og til sin død i 1509 er han igen i Lübeck, men heller ikke fra denne periode får man noget at vide om hans virksomhed, bortset fra, at han fra 1505 er værkmester ved St. Petri kirkes meget betydelige teglværk!

Kilderne til Bernt Notkes liv er således hullede og sparsomme, men de er dog fyldigere end normalt for en middelalderlig kunstner i Nordeuropa, og det kan jo ikke nægtes, at der i dem ligger skitsen til en ganske ejendommelig livsbane. Dette kombineret med forrige generationers stræben efter at finde mennesket bag værket, efter at se den fri kunstner uhæmmet udfolde sig i sin kunst, har ført til en dyrkelse af navnet Notke, som nærmer sig fetichisme. Ønsketænkning har ført til gætninger, gætninger er blevet til vished, som har ført nye gætninger med sig, der igen er blevet til vished osv.

Resultatet er blevet, at man af dette navn har skabt en myte om den suveræne kunstner, en Nordens Michelangelo, en sær og sælsom mand, ubundet af konventioner, som samtiden dog holdt hånden over, fordi han skabte den sublime kunst.

Kunsthistoriens akilleshæl som videnskabsgren: kunstkritikken, stilanalysen, som hviler på det subjektive hos forskeren, har fejret store triumfer under stu-

diet af denne mand. Med dogmet »Det bedste i en middelalderlig tavle er udført af mester selv« har man nærmet sig værkerne i Århus og Tallinn, og da man begge steder ikke alene fandt gode malerier men også gode skulpturer, har man sluttet, at maleren også mestrede billedhuggerkunsten. Hvad der var »bedst«, blev besluttet individuelt af hver enkelt forsker, og mange ord og megen skarp-sindighed blev anvendt for at argumentere for rigtigheden af den enkeltes overbevisning. Alle de største værker fra den sidste halvdel af 1400-tallet, som kunne formodes at være lavet under Lübecker-skolens indflydelse, blev tilskrevet Bernt Notke, og efterhånden glemte man at gøre opmærksom på, hvornår der var tale om tilskrivninger. Således var bl. a. det berømte, nu forsvundne Dødedans-tapet fra Lübeck, Triumfkrucifikset fra domkirken i Lübeck og ikke mindst den imponerende S. Jørgen i Storkyrkan i Stockholm blevet »sikre« Notke-værker. Ja, på grundlag af hans virksomhed som møntmester og S. Jørgens minutøst udførte rustning havde man endog fundet ud af, at mester Bernt måtte have været guldsmed og tilskrevet ham den såkaldte Elbing S. Jørgen, som er udført i sølv.

Om denne mand har Erik Moltke nu skrevet et stort to-bindsværk, hvor han med sproglig veloplagthed og stor nøgternhed har skabt et fornyet grundlag for denne forskning. Af de to bind er det første et rigeligt illustreret tekstbind, og det andet består udelukkende af fotografier – dels i sort/hvid, dels i farve – med fyldige billedtekster. De mange illustrationer gør det let for læseren at følge med i Moltkes argumentation, og man må være taknemmelig mod de forskellige fonds, som har muliggjort dette. Alle billedtekster er oversat til tysk og hvert kapitel er indledt med en tysk regest, som giver ikke-dansklæsende udlændinge en idé om indholdet. Blandt bogens andre dyder er grundige krydshenvisninger, og det er en god ting, at der forneden på hvert opslag findes oplysninger om, hvor man kan finde noterne. Tekstbindet er opdelt i to afsnit, hvoraf det første er en kildekritisk gennemgang af de historiske oplysninger om kunstneren, og det andet en beskrivelse af de to sikre altertavler med en diskussion om deres forhold til hinanden og til forskellige af de værker, som er tilskrevet Notke. Beskrivelserne af de to tavler er, som man kunne forvente det af »Danmarks Kirkers« mangeårige redaktør, klare og helt fyldestgørende, og det er uhyre nyttigt til forståelsen af tavlernes program, at man får en redegørelse for de forskellige helgeners levnedsløb og særlige funktion. Det er dog beklageligt, at Moltke har forsynet disse helgenbiografier med så mange ironiske, næsten hånlige kommentarer, som svækker forståelsen af datidens kristentro. De er måske morsomt ment, men det kan nu ikke være en historikers opgave at udlevere en fortids alvorlige tankegang til nutidens flade grin. Gennemgangen af Århustavlens tilblivelse er til gengæld et af bogens bedste og mest nyttige kapitler, fordi det simpelthen er en beskrivelse af, hvordan et middelalderligt kunstnerisk værksted arbejdede: tavlens program, som formodentlig var fastlagt af bestilleren, og arbejdstegninger, af hvilke man kender adskillige fra middelalderen, var godkendt. Tømrere, snedkere og smede kunne gå i gang med at udføre hovedskelet-

tet, skabene til skulpturerne og tavlerne til malerierne. Samtidig kunne billedsni-derne begynde på skulpturerne og måske også på den arkitektoniske udsmykning. Herefter har den første gruppe malere, som Moltke kalder »stafmalerne«, kun- net dække træet med den kridtgrund, der dannede grundlag for »kontrafejernes« afsluttende malerier.

Kapitlet viser klart, hvor vanskelig en kunstkritisk bedømmelse af et sådant værk er, og samtidig, hvor lidt man ved om det, før konservatorer har haft lej- lighed til at gennemanalysere det. Det fremgår med al ønskelig tydelighed, hvor meget de forskellige kunstnere i værkstedet har mulighed for at ændre på hinan- dens arbejder. Stafmalerne kunne forbedre billedsniernes forarbejde med detaljer i kridt, eller endog med tovværk og pergament, og kontrafejerne kunne forholde sig ret frit til fortegningerne. Det hele er et teamwork, hvor den en- kelte hånd – end ikke mesters selv – ikke er til at udskille med rimelig sikker- hed.

Et storværk som Århus-tavlen har først og fremmest krævet administrative evner af den kunstner, som har modtaget bestillingen. Moltkes konklusion (s. 279) er den, at Notke snarest har været administrator, planlægger og entreprenør. På denne baggrund forstår man, hvorledes denne maler har kunnet betros stillin- gerne som møntmester i Stockholm og teglværksbestyrer i Lübeck.

Moltke har foretaget et stort oprydningsarbejde, som man må være ham tak- nemmelig for. Hans bog vil blive uomgængelig nødvendig for al fremtidig forsk- ning ikke alene af Notke, men også af middelalderlig kunst som sådan. I sin skarpe påvisning af, hvad der er videnskabeligt tilladeligt, har den givet os et »ta- bula rasa«, hvorfra man kan arbejde videre med uhildet syn. På dette punkt minder den om Olaf Olsens »Hørg, Hov og Kirke«, men man kunne nok have ønsket sig, at Moltke havde vist samme hensynsfuldhed over for sine forgængere som Olsen.

Moltke benytter nemlig bogen til voldsomme og gentagne udfald ikke alene mod tidligere Notkeforskere, men også mod kunsthistorien som helhed. Bogen havde vundet i styrke, hvis dette var blevet udeladt, for selve argumentationen er stærk nok endda. Som læser føler man sig på grund af de mange angreb næsten tvunget til at tage forgængerne i forsvar og gøre opmærksom på, at de dels be- fandt sig i en anden historisk situation, og dels ikke kunne benytte sig af nutidens fremragende tekniske hjælpemidler. Og hvad selve kunsthistorien angår, må det også retfærdigvis siges, at den er godt på vej bort fra stilkritikkens subjektive grundlag og altså selv klar over problemet.

Til sidst en bemærkning: Erik Moltke skriver (s. 216): »Men han (Notke) er ikke den eneste, der har »administreret« med pergament; det har også været i brug på Skt. Jørgensgruppen i Stockholm Storkyrka . . . « Med det lille »også« synes Moltke at ville sige, at S. Jørgen ikke *er* udført i Notkes værksted. Så vidt jeg kan se, har Moltke kun ført bevis for, at der ikke findes historiske kilder, som kan underbygge påstanden. Men derfor *kan* Notke jo godt have haft arbej- det i entreprise, ja endog det kunstneriske hovedansvar for gruppens udformning.

Han kan have leveret de tegninger og udkast, som har været vejledende for bestiller og værksted. Entreprenør-begrebet kan med andre ord være for snævert og hindre forståelsen af Notkes virkelige indsats. Mogens Bencard

Jernalderen på Fyn

ERLING ALBRECHTSEN: FYNske JERNALDERGRAVE III YNGRE ROMERSK JERNALDER. *Fynske Studier VII, Odense Bys Museer 1968. 550 s. 90 kr.*

Det er afslutningen på et stort og betydningsfuldt arbejde, der her foreligger med en diger bog på 550 sider. Indsamlingen af materialet har også strakt sig over mere end 20 år. De to foregående bind kom i 1954 (Fortid og Nutid XIX, s. 310) og 1956 (Fortid og Nutid XIX, s. 472) og omhandlede henholdsvis førromersk jernalder og ældre romertid.

Sammen med det her foreliggende bind giver de en fremlæggelse af de fynske gravfund fra ældre jernalder, det vil sige en periode på ca. 900 år. Der kan lægges mærke til en vis ændring i afgrænsningen af det behandlede stof trods den ensartede titel på alle tre bind. I første bind behandles foruden gravfundene også bopladsfundene, og dette materiale bruges til en nøjere inddeling af keramikken, i andet og tredje bind medtages bopladsfundene i fundkataloget men behandles ikke i teksten. Materialet fra romertid er væsentlig mere omfattende end fra førromersk jernalder, og det kunne nok være nødvendigt at begrænse opgaven for simpelt hen at overkomme den. I alt 1575 grave har stået til rådighed deriblandt 926 alene for yngre romertids vedkommende.

Forfatteren holder sig da strengt til det opgivne emne, gravene og deres indhold, og heller ikke i det afsluttende kapitel om kulturforbindelser går der ind på mere generelle historiske betragtninger, som det dog var tilfældet i slutningen af bind II (s. 232–35), hvor klassiske forfatters vidnesbyrd om stammeforhold i Norden inddrages i diskussionen.

Efter en indledning, hvor de grundlæggende synspunkter for afhandlingen fremlægges, følger en fundfortegnelse over det omfattende materiale. Det ses ikke, hvad der har bestemt rækkefølgen af de 86 findsteder, det her drejer sig om, og der er under læsningen ofte en besværlig vej fra tekstomtale og tekstfigurer til det pågældende nummer i fundfortegnelsen. Men forfatteren fremhæver om denne fundfortegnelse med rette, at det har været hensigten at bringe mere af det store materiale, som museernes udgravningsarkiver rummer, end sædvanligt i sådanne kataloger. Der er en kort udgravningsberetning, en beskrivende fortegnelse af gravens indhold og litteraturhenvisninger. Disse 135 sider er et meget nyttigt redskab for andre, og dertil bidrager ikke mindst fotografier og udgravningsplaner fra nyere udgravninger.

Forbavsende mange af disse gravpladser er fuldstændigt undersøgt. Der synes at være en jævn spredning over gravpladser af forskellig størrelse fra helt små til meget store, idet der dog er et meget langt spring fra Møllegårdsmarkens

2009 grave til den næststørste plads med 158 grave. Der synes også at være tale om en jævn udvikling af bebyggelsen fra ældre tid, selv om et ikke ringe antal pladserne er nye i begyndelsen af yngre romertid.

Et vigtigt kapitel handler om gravformerne, forholdet mellem den ældre tids ligbrænding og jordfæstesykkiken. Det kan nok undre, men har vel forskningshistoriske årsager, at også spørgsmålet om jordfæstesykkikens oprindelse tages op, da det dog tidsmæssigt hører hjemme i ældre romertid, hvor sykkiken trænger ind. I yngre romertid er jordfæstet endog i procentvis tilbagegang på Fyn. Men i Nordslesvig, som Fyn ellers har mange lighedspunkter med, er det anderledes. Jordfæstet er her stærkt overvejende, selv om det ikke er rigtigt, som det synes at fremgå af skemaet s. 159, at der slet ingen urnegrave kendes fra yngre romertid. Nationalmuseets materiale, som undersøgelsen hviler på, er på dette punkt ikke fyldestgørende.

Det kan nu nok siges med sikkerhed, at jordfæstet ikke er trængt ind som påvirkning sydfra som tidligere overvejet, for »Angels, Sydslesvigs og Holstens blok af praktisk ren ligbrænding« måtte i så fald have fået sin del af påvirkningen. Til denne blok hører endog den største del af Sønderjylland, nemlig foruden Sydslesvig også Abenrå og Sønderborg amter i Nordslesvig, hvor jordfæstegravene næppe kendes i ældre jernalder. Over Jerstal gravpladsen, som ligger inden for det område hvor jordfæstegrave ellers kendes, og som fra litteraturen er kendt som ren urnegravplads, skal ikke opfattes som sådan. Der er nemlig aldrig foretaget egentlige gravninger på denne plads, men urnerne er alle fundet med jernsøger. På den måde vil jordfæstegrave ikke blive fundet, og denne plads behøver altså ikke på dette punkt at adskille sig fra andre samtidige.

Selv om der i denne publikation er lagt vægt på udgravningsberetningerne, er det ikke meget man ved om gravens indretning. Er den fynske jord virkelig så meget anderledes end andre egnenes, at man aldrig har kunnet se, om der har stået en plankekiste eller en bulkiste? Eller om man ved nogle af de store grave har at gøre med en kammergrav, hvor den døde er gravlagt, sikkert uden særlig kiste, i et trækammer, der blev bygget på stedet, nede i graven? Det siges, at gravene er brede og flade i bunden, og at der derfor nok er tale om plankekister. Man må dog ikke forveksle grav og kiste. Når det f. eks. om en grav fra Røgnehøj siges, at den er 2,00 × 1,50 m stor og 1,75 m dyb, så er en kiste af tilnærmelsesvis den størrelse næsten utænkelig. Hvordan bære den? Det oplyses også, at den døde lå »tæt op ad den østlige væg«, og der kan her netop godt være tale om en kammergrav, hvor der har skullet være plads til meget andet end den døde.

De tre afsnit om oldsagformerne er grundlæggende for vor forståelse af det historiske forløb. I dem begrundes den relative kronologi og dermed inddelingen af fundstoffet i tre perioder. Denne inddeling er vanskelig. Vanskeligheden er af lignende art som den dialektforskernes kender, når de skal tegne dialektkort. Da Marius Kristensen engang blev spurgt om, hvor mange dialekter der var i Danmark, svarede han med at opgive befolkningstallet. Der er mange små forskelle, men hvornår danner de en grænse? Her er ganske klart fiberne, de små dragtnåle, lagt til grund. De er velegnede til formålet, fordi der er så mange af

dem, og fordi de hyppigt ændrer udseende efter modens krav. Og når så disses tidsfølge er fastlagt, får man også rede på de andre ting, der er i de samme grave, ikke mindst keramikken, således at det efterhånden er muligt at indordne en stor del af gravene og deres oldsager i tre, efter hinanden følgende perioder.

Det er dog sværere og mere indviklet, end det her lyder til, og det er nok rimeligt at advare ikke mindst læserne om, at hele denne inddeling kun er et hjælpemiddel, og at det virkelige liv, som det har formet sig rundt i de små landsbyer, har tilladt sig adskillige afvigelser fra det, som de tegnede skemaer viser.

Men Albrechtsen strider sig tappert og forsigtigt igennem alle vanskelighederne. Det er jo et nødvendigt hjælpemiddel, for først når man har disse perioder, kan man prøve på ved hjælp af de ret få importfund at fastlægge dem med absolutte årstal. Herved bekender Albrechtsen sig til den »korte« kronologi, der siger, at den romerske industri var en eksportindustri, der fik solgt sine produkter her i landet ret hurtigt efter at de var produceret, og som navnlig holder på, at genstandene fulgte den generation i graven, der havde købt dem og brugt dem. Dette ganske naturlige forhold bevises ved, at de genstande, som er produceret samtidigt også kommer i graven sammen.

Ud fra en historisk betragtning er disse få kronologiske fikspunkter i fundmassen måske nok så meget værd som de periodeskemaer, som det iøvrigt kan være nødvendigt at operere med.

Det er ikke en omfattende kulturhistorisk skildring af den ældre jernalder, som er givet i de tre bind om de fynske jernaldergrave, og som nævnt er behandlingen ikke helt ensartet. Foruden bopladserne er mosefundene ikke behandlet, og det ikke ubetydelige knoglemateriale, som dog må siges at høre til gravfundene, er heller ikke undersøgt eller udnyttet. Men det vigtigste man må fremhæve ved Fynske Jernaldergrave I–III er, at dette arbejde nu er gjort, at disse graves store materiale er gjort tilgængeligt for andre forskere og kan udnyttes i historiske fremstillinger. I mange år har det været dansk arkæologis store ulempe, at vi har produceret alt for få af disse grundlæggende materialepublikationer, som de mere almindelige fremstillinger skal hvile på. Men nu er savnet afhjulpet for Fyns vedkommende. Der vil være nogle, som må gå hen og gøre ligeså.

Hans Neumann

Storstilet kortlægning af dansk middelalderlandsby

ATLAS OVER EN DEL AF MIDDELALDERLANDSBYEN BORUPS
AGRE I BORUP RIS SKOV VED TYSTRUP SØ, SJÆLLAND 1000–
1200 E. KR. AF AXEL STEENSBERG, J. L. ØSTERGAARD CHRISTEN-
SEN OG SVEND NIELSEN. UNDER MEDVIRKNING AF SVEND
DYHRE RASMUSSEN. Publikation nr. 1 fra Det kgl. danske Videnskaber-
nes Selskabs kommission til udforskning af landbrugsredskabernes og ager-
strukturernes historie. Gad Kbh. 1968. Atlas 4 s., 96 kort og løst kort, textbd.
114 s., 2 kort, 112,50 kr.

Den forskningsopgave, der ligger i den arkæologisk-topografiske undersøgelse af danske landsbyer, har uanset dens centrale betydning ikke fristet mange forskere. Dette kan hænge sammen med flere forhold. Der kan formentlig næppe være tvivl om, at den ikke særlige meningsfyldte opdeling af Nationalmuseets forskningsvirksomhed i ligeså mange forskellige administrative enheder, som museet har afdelinger, og hvor hver afdeling varetager og har et slags monopol på nogle århundreder eller nogle særlige emner inden for landets kulturhistorie, ikke kan være fremmede for organiseringen af sådanne større arkæologisk-topografiske undersøgelser, der teoretisk kan omspænde en udvikling fra nutiden og årtusinder tilbage. Hertil kommer, at undersøgelser af denne art teknisk vil være så omfattende og krævende og ofte uden nogen forhåndssandsynlighed for resultater, at de færreste vil turde give sig i lag med dem. De arkæologisk-topografiske landsbyundersøgelser har, når man ser bort fra undersøgelserne af de rent forhistoriske bebyggelser, hvor ikke mindst professor C. J. Becker gennem sine omfattende udgravninger i Vestjylland har videreført den forskning, der for en menneskealder siden blev indledt først og fremmest af Gudmund Hatt, været knyttet til et enkelt navn, nemlig Axel Steensbergs. Axel Steensberg har, som elev af Gudmund Hatt og dermed fortrolig med Hatts undersøgelsesmetoder og samtidig som historiker og som en forsker, der gerne løftede nye og store undersøgelsesopgaver, i høj grad haft blikket rettet imod landsbyernes udviklingshistorie. Han indledte dette arbejde i slutningen af 1930-erne med sine udgravninger i Bolle i Vendsyssel og fortsatte med de andre lokaliteter, der er beskrevet i monografien »Bondehuse og Vandmøller gennem 2000 år«, 1952. Senere optog han undersøgelsen af den i 1700-årene nedlagte landsby Store Valby ved Slagelse. Hans seneste større opgave indenfor dette område er undersøgelsen af den allerede i løbet af middelalderen nedlagte landsby Borup i skovområdet Borup Ris på sydsiden af Tystrup sø i Midtsjælland.

Medens Store Valby-undersøgelsens publikation endnu er under udarbejdelse, udsendtes i 1968 som et første og elementært led af Borup Ris-undersøgelsen »Atlas over Borups agre 1000–1200 e. Kr.« med tekstbind. Atlasset er udarbejdet af Axel Steensberg og hans to faste medarbejdere under undersøgelserne, museumsinspektørerne Østergaard Christensen og Svend Nielsen under medvirken af arkæologen Sv. Dyhre Rasmussen. Tekstbindet er forfattet af Axel Steensberg.

Skoven Borup Ris er et led i det fornemme landskab omkring Tystrup-Balvase søerne. Den smukke skov ligger på sydsiden af søen – forøvrigt over for Næsbyholmskoven med de vældige forekomster af oldtidsagre – og den går i syd over i et sjældent overdrevsterræn, der allerede for mange år siden blev fredet. Dette areal har været dækket af en vældig stenbestrygning og har af denne grund i litteraturen været betegnet som et typisk, uberørt landskab, der illustrerede, hvordan terrænet måtte have tegnet sig, da isen efter istiden var bortsmeltet.

Denne opfattelse af Borup Ris som det uberørte landskab holdt imidlertid ikke. Den førnævnte Dyhre Rasmussen, der boede i nærheden og nøje kendte terrænet, fik den opfattelse, at de mange sten lå i bæltet og måtte angive afgrænsning af agre. Med nødvendig fanatisme forsøgte han at få fagarkæologer til at interes-

sere sig for dette synspunkt og for en undersøgelse af forekomsterne. Den, der fangedes af idéen og perspektiverne, var Axel Steensberg, og der indledtes et samarbejde mellem de to omkring en af de mest storstilede landsbyundersøgelser her i landet, som skulle komme til at strække sig over 15 år, perioden 1952 til 1967.

Det materiale, der nu foreligger, og om hvilket det beskedent siges, at det blot skal kunne erstatte et besøg på stedet, udgør for tekstbindets vedkommende en indføring i undersøgelsens gang og metode, som sammen med en historisk belysning af lokaliteten giver en vis vejledning til opmålingskortet. Dette, der fremtræder i atlasform, er hovedbidraget, og vil være udgangspunktet for alt, hvad der senere måtte fremkomme af publikationer om Borup Ris, samtidig med at det allerede i dag udgør et enestående dokument i dansk agrarhistorie og -arkæologi: et kort over en stor del af et middelalderligt agersystem fastfrosset i løbet af middelalderen ved den fuldstændige opgivelse af dyrkningen på stedet.

Redegørelsen for landsbyen Borup i historisk belysning side 11–20 viser, at området øjensynlig har været opgivet som selvstændig landsby omkring 1200, men at en mindre del af den opgivne landsbymark har været dyrket af nabolandsbyen Rejnstrups bønder indtil ca. 1400, en dyrkning der synes at afspejle sig i den fysiske fremtræden af en del af agerområdet.

Landsbyen Borups marker har øjensynligt i ældre middelalder omfattet mindst 200 ha. Heraf er de nordligste 65 ha opmålt, og af disse de 50 ha med indtegning af sten. En undersøgelse af dette format måtte kræve en særlig metodik, og da opgaven stort set var ny, er det klart, at metoderne måtte udvikles og forbedres, efterhånden som erfaringer blev indvundet. Undersøgelserne og deres form er beskrevet i afsnittene side 20 til 33.

Opgaven var til brug for opmålingen at finde frem til markerne og deres grænser og endvidere de spor af bebyggelse og andre landsbygeografiske objekter, der kunne være bevaret. Dette måtte kræve for det første en omfattende rekognoscering, dernæst en opmåling og endelig udgravninger, der kunne bekræfte og evt. uddybe iagttagelserne. Rekognosceringen omfattede to led. Først en gennemvandring og besigtigelse af terrænet med henblik på, hvad der kunne erkendes ud fra terrænformerne og de umiddelbart synlige fænomener som stendynger og stenrækker. Herudover foretoges imidlertid en uddybning (i dette ords egentlige betydning) af rekognosceringen ved, at man systematisk med stenspyd stak efter sten til en dybde af 20 cm med henblik på at erkende jorddækkede stenrækker el. stensamlinger. Et vigtigt led i dette kæmpemæssige arbejde var markeringen af stenene og andre terrænfænomener som f. eks. agerryge. Denne markering skete med metalstikker af forskellig farve eller udseende, efter hvad de skulle markere. Der udvikledes herigennem en kompliceret afmærkningsmetodik, som nærmere beskrives side 32–33, og som utvivlsomt vil vise sig hensigtsmæssig, hvis tilsvarende opgaver skulle blive taget op andetsteds.

Også den efterfølgende opmåling undergik en udvikling under arbejdet. Borup Ris-undersøgelsen bekræftede, at arbejder af denne art simpelthen som indledning kræver udlægning af et fast etableret målesystem, og et sådant koordinatsy-

stem udlagdes derfor 1 à 2 år efter undersøgelsens påbegyndelse. Det udlagte koordinatsystem er som så godt som alle målesystemer i forbindelse med arkæologiske undersøgelser tilsyneladende lagt tilfældigt i terrænet. Det ville utvivlsomt have været rigtigere (og på længere sigt sikrere) ialt fald ved en opmålingsopgave af et så stort format, om dette system havde været indpasset i landets officielle koordinatsystem. De indlysende fordele herved er, at man bliver uafhængig af, om de faste punkter i det udlagte system opretholdes, og at man opnår på en gang mere fleksible og præcise betegnelser.

Udgravningerne, der omtales side 8 og side 26–30, var naturligvis koncentreret om at finde frem til bebyggelsessporene. Udgangspunktet herfor var en systematisk gravning af prøvehuller, hvis indhold af kulturspor optales og kortlægges. Det lykkedes herigennem at finde frem til partier, hvor der har ligget huse.

Systematisk havde det været interessant, om man ved denne lejlighed tillige havde udtaget prøver til fosfatanalyser, der på andre lokaliteter har vist sig velegnede som indikatorer for bebyggelse.

Udfra resultaterne af prøvehullsgravningerne og andre iagttagelser foretoges store fladeafdækninger på et sted, hvor to gårde havde ligget, og herudover undersøgtes et par mindre hustomter, et gravhøjliggende anlæg og en vandmølle-tomt. Såvel gårdtomterne som højen er tidlig middelalderlige. Vandmøllen er øjensynlig fra slutningen af 1100-årene. Selv om gravningen gav belæg for tilstedeværelse af 2 af landsbyens gårde indenfor et begrænset tidsrum, viste de også, at toterne havde været genstand for dyrkning efter husenes fjernelse.

Man må altså for landsbyen Borups vedkommende konstatere, at man som i så mange andre tilfælde, hvor ageropmålinger er sket, ikke kender antallet af de gårde, hvorfra dyrkningen af agersystemerne er foregået, og at mulighederne for at finde dem er begrænsede. En vigtig del af det materiale, der kunne give et sikkert grundlag for en bedømmelse af agersystemernes betydning, mangler således indtil videre.

Hvor meget, der fra undersøgelsernes side kan slutes ud af det foreliggende, vil vise sig i de publikationer, der varsles om Borup i fortsættelse af Atlasset.

Axel Steensberg omtaler således, at den videre bearbejdelse forventes at kunne offentliggøres indenfor de nærmeste år, og der nævnes i denne forbindelse (side 8) en nøjere gennemgang af det iagttagelsesstof, der ikke fremgår af kortet, (side 11) at der vil fremkomme en speciel publikation om de botaniske forhold, og endelig side 29 at resultaterne af de omtalte arkæologiske udgravninger vil blive publiceret i nær fremtid.

Man må håbe, at noget, som ikke direkte fremgår af disse antydninger, har den absolutte første prioritet, nemlig Axel Steensbergs redegørelse for sin opfattelse af de opmålte agersystemer og kompleksets stilling indenfor det øvrige historiske eller forhistoriske kildemateriale.

Den foreliggende tekst er således i det væsentlige en dokumentarisk ledsage-tekst til atlasset. Kun enkelte steder, som på side 22 og 39 fremkommer visse almindelige betragtninger om dyrkningsproblemer. Tilsvarende udvises der for-sigtighed med hensyn til bedømmelsen af flere specielle træk i terrænet, således

en stenrække ude i vandet parallelt med søbredden, et stengærde eller en stenmur imod engen langs søbredden, hulvejene ned mod bæklejerne og deres indbyrdes forbindelse. Disse fænomener vil kunne være af betydning, også for forståelsen af hele kompleksset.

Selv om den middelalderlige dyrkning kun har strakt sig over nogle få hundrede år, er der meget der tyder på, at der indenfor dette tidsrum er sket ændringer i systemet. De nedlagte og overpløjede gårde, der endog ser ud til at ligge under en stenrække, det forhold at furerne mellem agrene kan have skiftende retninger i forhold til stenrækkerne og indbyrdes, og også den ovenfor omtalte stenmur, hvorudover der efter kortet at dømme løber stenrækker, viser alt sammen, at der er sket ikke så få forandringer i løbet af dyrkningsperioden.

Hovedsagen er kortmaterialet, der fremtræder dels i form af atlasblade, planche 1 til 96 i 1:400, dels i form af et oversigtskort i 1:2000 med angivelse af højdekurver med ækvidistance 0,5 m, sten og agerfurer, endelig gennem et farvelagt kort i tekstbindet i 1:4000 med en mere skematisk angivelse af stenrækker og andre elementer i landskabet. Stenrækkernes forekomst er det mest markante led ved bedømmelsen af agersystemet. Det forhold, som nogle måske ville hefte sig ved, og som der gøres opmærksom på i teksten, at den forskellige kvalitet af den anvendte arbejdskraft har kunnet give en vis ujævnhed med hensyn til stenrecognitionen, kan ikke spille nogen betydelig rolle. Slutningerne kan drages af de massive stenforekomster, og i henseende til dem vil det kun sjældent forekomme, at billedet kan forvanskes væsentligt.

Noget større usikkerhed vil derimod kunne knytte sig til erkendelsen af de på kortet med streger markerede agerfurer. Mange af disse furer kan kun ses af folk med et særdeles trænet terrænblik, og der kan derfor være et subjektivt element i erkendelsen. Det ses også af kortene, at furerne kun i begrænset omfang fremtræder i den iøvrigt meget detaljerede kurvelægning. I mange tilfælde følger furerne stenrækkerne, undertiden således at de kan erkendes på hver side af dem.

På oversigtskortet tegner der sig et agersystem af en imponerende regelmæssighed i grove træk omfattende et centralt parti af agre i N-S fra søskrænten til den nuværende Fuglebjerg-Glumsøvej, og i Vest og Øst ned imod skrænterne for henholdsvis Hulebæk og Pilebæk indrammet af et bælte af agre i Ø-V.

Agrenes længderetning har altså fulgt terrænfaldet. Centralt, aksialt i Ø-V, ser området ud til at have været gennemskåret af en vej, der ved bæklejerne er kraftigt markeret som hulveje og stenveje.

Sydvestligst i det undersøgte område har der ligget en bebyggelse, hvis udstrækning endnu ikke er påvist, og en anden antages at have eksisteret længere mod Øst.

Tolkningen af hele dette fantastiske kort vil blive et af de mest spændende bidrag til dansk agrarhistorie, der kan forventes indenfor de næste år. Vi står her overfor et marksystem, som har været i brug på landskabslovenes tid, og den bestræbelse at have skabt dette middelalderkort er stor.

Med hensyn til kortets tekniske udførelse falder det i øjnene, at strektykkelsen

for højdekurverne på atlasbladene tegner sig kraftigere end streger for konkrete, fysiske fænomener. De kan herved komme til at virke for dominerende, hvor de snarere burde danne et neutralt baggrundsnet for de arkæologiske elementer. Det samme viser sig på det farvelagte kort fig. 19 i tekstbindet, hvor igen kurverne og de moderne terrænfænomener fremtræder i kraftigere farver end de arkæologiske. Den kraftige stregtykkelse får en særlig virkning på baggrund af, at disse kurver også indtegnes på helt moderne og for så vidt uvedkommende elementer. Der tænkes først og fremmest på kurveføring i de moderne grøfter og på vejene, idet kurverne her og specielt i deres kraftige udformning forvirrer billedet og vanskeliggør forståelsen af det oprindelige terræn som forudsætning for dyrkningssporene. Man har altså her valgt en publikation, der tilsigter den totale objektivitet.

Også det fotografiske billedmateriale er instruktivt og giver muligheder for læseren til at danne sig en forestilling om bl. a. de forskellige middelalderlige agertyper.

Borup Ris var altså ikke det uberørte land. Atlaset viser den intensive dyrkning af området i middelalder, og rekognosceringerne lader slutte, at også stenalder og ældre jernalder har frembudt opdyrkningsfaser. Man bliver ikke færdig med dette sted. Det må først og fremmest håbes, at resten af publikationen af de foretagne undersøgelser kommer snart, men dernæst at der kan blive mulighed for yderligere supplerende arbejder på stedet. Viggo Nielsen

Tyske straffe i Sønderjylland

FRANTS THYGESEN: TYSK STRAFFERETS INDTRÆNGEN I SØNDERJYLLAND MELLEM 1550 OG 1800. *Juristforbundets Forlag, København 1968. 235 s.*

I året 1725 førtes der for Slogs herreds ret en langvarig injuriersag, hvor parterne påberåbte sig både Jyske Lov, saksisk ret, Danske Lov 1683, romerret, lybsk ret og den særlige slesvigske landretsordning af 1636 (2. del, sag nr. 238). Eksemplet stiller klart til skue, hvor indviklede og brogede retsforhold, der er taget op til behandling i Frants Thygesens bog. Som på snart sagt alle andre områder er Sønderjylland også m. h. t. retsforholdene et brydningernes land.

Oprindeligt som en opgave for Christian Paulsen-prisen har forfatteren sat sig for at kaste lys over specielt den tyske strafferets, det vil først og fremmest sige den berømte og berygtede *Carolina's* (Karl V's Peinliche Halsgerichtordnung 1532) indtrængen i Slesvig mellem 1550 og 1800. Det er spegede tråde, som her udredes, men naturligvis arbejder forfatteren ikke på bar bund, især har han kunnet støtte sig til C. L. E. Stemanns grundlæggende retshistoriske arbejder. Selv om bogen ikke betyder nogen egentlig ændring i den opfattelse af slesvigske retspraksis, som har været herskende siden Stemanns tid, er det dens fortjeneste på grundlag af et udstrakt studium af det primære kildestof, fortrins-

vis de gamle tingbøger, at have tilvejebragt større klarhed over udviklingen og dens tidsmæssige forløb.

Bogen falder i to dele. Første del giver en samlet fremstilling, mens anden del bringer det dokumentariske materiale i form af udtog af tingbøger m. m. Det er en heldig disposition, som giver mulighed for en relativ letlæselig fremstilling. Vi får i de første kapitler en både bred og lærerig indføring i slesvigske administrative og retslige forhold fra middelalder og til det 18. århundrede. Særlig interessant er kapitel 5, udviklingen i slesvigsk retspleje fra det 16. til det 18. århundrede. Det påvises her, hvorledes fortyskningen fremmedes gennem advokaterne – som dels var tysk uddannede, dels spillede en meget større rolle end deres kolleger i kongeriget – gennem retsskrivere og fogder, som efter 1700 fortrinsvis var tyskuddannede jurister, og gennem en kraftig reduktion i herredstingenes og dermed lægfolkets indflydelse til fordel for amtmanden; et »forfald i retsplejen« kalder forfatteren det. Kapitel 7, Slesvigs administration og retspleje efter 1713, er også interessant, men set fra dansk side ikke just opbyggelig læsning. Med inddragelsen i 1713 af de gottorpske dele af Slesvig skulle man tro at alle veje stod åbne for en fast sammenknytning af kongerige og hertugdømme, og så blev resultatet det stik modsatte, fortyskningen kom for alvor i gang, således som det særlig tydeligt giver sig til kende inden for retsplejen eller rettere sagt strafferetsplejen.

Man er altså vel forberedt, når man ved kapitlerne 12 og 13 når frem til det egentlig originale stof i bogen, gennemgangen af strafarterne i slesvigsk praksis og retspraksis vedrørende de forskellige forbrydelsesgrupper, manddrag, vold, sædelighedsforbrydelser o. s. v. Det bedste eksempel på konflikten mellem gammel dansk strafferet, først og fremmest Jyske Lov, og Carolina giver tyveristraffen. Helt op til o. 1700 var brugen af Jyske Lovs tyveristraff fremherskende, men fra o. 1720 gik overretten på Gottorp over til at anvende Carolinas tyveristraffe, fordi de gav mulighed for at idømme mildere straffe end Jyske Lov. Forholdet var det, at møntforringelsen forlængst havde slået bunden ud under Jyske Lovs bestemmelse om hængning for tyveri til mere end ½ marks værdi (J. L. II 87 – ikke 88, s. 92), og i kongeriget havde da også kongebreve af 1601 og 1620, gentaget i en forordning fra 1636, ophævet Jyske Lovs bestemmelser. I Slesvig gik man over til at anvende Carolinas undergrænse, som var 5 gylden svarende til ca. 20 rdl. At springet var stort forstås, når man er opmærksom på, at ½ mark svarede til blot 1/12 rdl. (ikke 1/6 – s. 98).

I et afsluttende kapitel gør forfatteren resultatet af sin undersøgelse op. Han slår fast, at den almindelige antagelse af tysk strafferet i størstedelen af Sønderjylland, hvor brugen af tysk ret ikke havde egentlig lovhjemmel, først fuldbyrdedes endeligt i tidsrummet 1713–31, først i byerne, senere i birker og herreder. Det er dog vel værd at understrege, som forfatteren også gør det, at der kun er tale om strafferetten. For civilrettens vedkommende holdt man stort set fast ved de danske traditioner lige til den prøjsiske »Bürgerliches Gesetzbuch« af 1900, og også inden for procesretten kunne Jyske Lov til en vis grad hævde sin stilning.

Frants Thygesens bog er et ikke uvæsentligt bidrag til Sønderjyllands historie. Men også for den, der interesserer sig for retshistorie og for den sags skyld også kulturhistorie i videre betydning, er bogen god at få forstand af. Retshistorisk litteratur i snævrere betydning er jo ikke noget man er forvænt med hertillands. Ret beset må man undre sig over, at et fag, der er så historisk betinget som juraen, tilsyneladende påkalder så ringe historisk interesse hos sine udøvere; det gælder da ikke mindst strafferetsplejen.

Paul G. Ørberg

Havnebyens trængsler

»EN BY VED HAVET. SÆBY KØBSTADS HISTORIE«, 1–2, af PAUL G. ØRBERG og EJNAR JAKOBSEN. 1970. 224 + 158 s. Indb. 72 kr.

Interesserede i dansk lokalhistorie kan stadig glæde sig over nye bidrag, der belyser forholdene i forskellige egne af landet. Mange beskrivelser må nogenlunde følge samme skema, fordi vilkårene i det væsentlige var ens, uanset hvor man befandt sig i landet, det være sig krig, pest, tyngende skatter eller de tekniske muligheder for transport til lands og til vands, muligheder for at holde havne og åløb sejlbare etc. Alligevel er der stadig nyt stof at hente frem fra vore arkiver og avis- og billedsamlinger. Flere købstadsbeskrivelser har set dagens lys i den seneste tid, og her skal »en by ved havet« omtales. Det er Sæby købstads historie, udgivet i to bind, udkommet 1970. Første bind omfatter tiden indtil år 1837 og er skrevet af Paul G. Ørberg. Indholdet er delt op i to lange perioder, nemlig tiden indtil enevælden og 1660–1837. Beretning i så lange tidsafsnit betyder, at der bliver mere ro over indholdet og gør det langt lettere at læse, end hvis stoffet var splittet op i mange små afsnit. Til gengæld kan det undertiden volde lidt vanskeligheder at holde rede på tiden; hvortil er vi nået, er det op- eller nedgangstid for byen etc.? Når bortses fra denne lille indvending må det siges, at bogen er meget velskrevet og fornøjelig at læse. På grundlag af kilder til Sæbys historie er det lykkedes, ikke blot at fortælle om konkrete begivenheder i byen, men at skabe en almen kulturel baggrund for disse begivenheder. Vist er det Sæbys historie, vi læser, men samtidig en hvilken som helst anden lille bys historie, der har træk fælles med Sæby. Her fortælles om de for enhver købstad forekommende begivenheder, hverdagen med kvæget, der skal på græs tidlig om morgenen eller brande, der rammer store dele af byen. Ikke mindst havnen har kilderne givet rig anledning til at omtale. Havnen var en nødvendighed for byens eksistens, men samtidig et dyrt bekendtskab. Undertiden får man indtryk af, at havnen blev »foret« med pengesedler og mønter og lige lidt hjalp det. Som afslutning på bind ét har forfatteren fortalt lidt om kilderne og gør her opmærksom på noteapparatet; en fortrinlig idé at klargøre for læserne, hvordan en sådan bog bliver til, og hvad den bygger på.

Bind to, skrevet af Ejnar Jakobsen, fører Sæbys historie frem fra 1837 til 1945, her inddelt i afsnit både af kronologisk og emnemæssig art. Hovedvægten er lagt på perioden før år 1900 med aftagende omfang derefter; besættelsestiden

afvikles på nogle få sider. Forfatteren har sikkert som andre før ham sandet, at lokale begivenheder kan være så nær på, at det bliver vanskeligt at skrive objektivt om dem. Bind to er noget tungere at læse end bind ét, men bærer ligesom dette præg af, at forfatteren har lagt et stort arbejde forud og læst en masse stof om Sæby, her med aviser, trykt litteratur og byrådsprotokoller som det bærende grundlag. Mens indholdsfortegnelsen i bind ét er ganske fornøjelig med sine små appetitvækkere som f. eks. »op lille Hans« eller »en doktor kom og skrev latin«, er læseren noget bedre hjulpet med Ejnar Jakobsens mere nøgterne »Ny skole opføres 1862«, »Byens brandvæsen«, etc., hvis man søger bestemte emner eller begivenheder. Bogen afsluttes med lister over embedsmænd og folkevalgte repræsentanter, ført helt frem til år 1969. Arbejdet kan være prisværdigt, men oprigtig talt, er enhver postmester, stationsforstander eller kæmner tryksværdt værd i den sammenhæng? Det fremgår af navneregisteret, at flere af dem slet ikke er omtalt i bogen, og listen synes at være en reminiscens fra en tid, hvor man så op til enhver, blot han havde et embede.

Bøgerne er nydelige i opsætning og med mange fine, velvalgte illustrationer.

Anna Thestrup

Vestjysk sognehistorie

ALFRED KAAE: HOVER. SOGNET VED ÅEN, HING HERRED, RINGKJØBING AMT. 1967. 336 sider, 40 kr.

Alfred Kaaes nye sognebog, Hover sogn, fremtræder i samme statelige udstyr og tryk som hans tidligere og er denne gang udelukkende illustreret med hans egne tegninger.

Bogen er også skrevet i hans kendte brede stil, ja, endnu bredere, med mere poetisk sving end før. Det er øjensynligt, at forfatteren har gjort sig stor umage ikke blot med de historiske og naturhistoriske fakta om sognet, men at det har været lige så vigtigt for ham at iklæde stoffet en sådan sprogdragt, at alle læsere – også dem uden forudsætninger – med lethed kunne læse den digre bog uden at trættes. Derfor er også en hel række begivenheder eller forhold sat ind i en fremstilling af hertil hørende almindelige tilstande på den omhandlede tid. Med andre ord, der er rigeligt baggrundsstof. Visse steder er det blevet unødigt bredt, f. eks. i omtalen af løbedegnene. Her skrives mere om Ringkøbing latinskolepeblinges tilværelse som disciple end om deres virksomhed som løbedegne ude i Hover.

I afsnittet om naturen, hvor geologiske, botaniske og zoologiske forhold behandles, gøres også opmærksom på sognets naturskønheder, lige fra Kaj Munks højtelskede Lökkelykke til Vodstrup – »en åbenbaring af skønhed,« for ikke at tale om Hover Ås engdrag og skønne slugter, hvor småbække såvel som selve åen har eroderet sig dybt ned i landskabet. Også indsande og sandflugtens bekæmpelse er behandlet, og det vises, at i det gamle hedesogn er der nu næppe en lyngplet tilbage.

Samme livlige bredt fortalte skildring gives af oldtiden med det velkendte

fund af Muldbjergmanden. Det er dog vist at slå til med den store hammer, når det hedder (s. 41): »Det danske skriftsprog kan vel regnes for at være jævngammelt med runetegnene, der kom i brug i tiden omkring Kristi fødsel«. Der er vist ingen runer hverken her til lands eller ude i Europa, der er ældre end ca. 200 e. Kr. Og det var længe derefter, det olddanske sprog startede. Ved runeskriftens begyndelse var sproget urnordisk. – Herefter lader Kaae stednavnene fortælle, både beboelsesnavne og marknavne.

De gamle gårde lå langs Hover å. Det var mest enkeltgårde eller meget små landsbyer på 2–3 gårde. Iøvrigt er stoffet ordnet under følgende kapitler: Sognet vokser frem (middelalderen), Landboforhold i 1600-tallet, Fra stavnsbåndets århundrede, På vej mod en ny tid og sluttelig Sognets gamle gårde (d. e. gårdhistorien).

Ved udarbejdelsen af gårdhistorien, der gerne er et stort og vanskeligt problem for enhver sognehistoriker, har Kaae gået en anden vej end de fleste, idet han først og sidst har brugt kirkebøgerne. En arbejdsform, som vel er værd at mærke sig. Han har dannet sig et kartotek over oplysningerne fra dåbs-, vielses- og døds-lister samt afgangs- og tilgangslistes. Efter oplysninger om forældre følger børnerækken med konfirmation, giftermål og bosættelse. Derpå ordnes sedlerne efter bostederne (stednavnene) og danner grundlaget for gårdhistorien, idet alle oplysninger fra litteraturen, matrikler, skattemister, tingbøger o. s. v. kobles på og ikklædes den kaaeske sprogdragt. Da Kaae også følger børnenes skæbner, bliver bogen tillige en samling slægtshistorier. Af den grund får han lejlighed til at give kort omtale af en række folk, som stammer fra sognet, således statsminister Knud Kristensen, der tilhører en slægt på Vester Hovergård, som gennem lange tider lige til vore dage har præget sognet ret stærkt. Således får gårdhistorien i denne bog også en betydelig bredde, men gør den unægtelig til interessant læsning både for sogneboerne og for deres slægtninge viden om.

Ikke alle, der skriver gårdhistorie, kan få så megen nytte af kirkebøgerne. Det kan være, de ikke går ret langt tilbage. Og så har det i Hover været en stor fordel, at så forholdsvis mange bosteder havde egne navne på grund af de mange enstedgårde, eller de lå i små bitte landsbyer, hvor der kun var 2–3 muligheder, når navnet fra kirkebogen eller andre kilder skulle placeres. 1688 var der i hele sognet ikke engang så mange gårde og bol, som der da var i en enkelt landsby som f. eks. Tjæreborg. I en sådan landsby med de mange muligheder for at anbringe en beboers navn går man lettere »forkert i by«.

Som et talende eksempel på, i hvilken grad Kaae har kendskab til sogneboerne gennem tiderne, skal her anføres, at prædikestolen ifølge trykte oplysninger har en overmalet indskrift, der melder, at Jens Laursen skænkede den til kirken i 1645. Kaae meddeler, at der på dette tidspunkt ikke findes nogen i sognet med dette navn, men at der 1575–84 var en herredsfoged Jens Lauritsen, som da boede i Muldbjerg. Han må være giveren.

Det er Hover sogneråd, der har bekostet udgivelsen. Det har det ære af, for resultatet er blevet en bog, der længe vil stå som en af vore bedste sognebøger.

H. K. Kristensen

Herresæder øst for Sundet

SLOTT OCH HERRESÄTEN I SVERIGE. *Et konst- och kulturhistoriskt samlingsverk. Skåne 1 Malmöhus län/Norra delen. Skåne 2 Malmöhus län/Södra delen. Skåne 3 Kristianstads län. Av Sven T. Kjellberg. Malmö 1966. 375 s. + 1 kort, 413 s., 421 s. Halland av Sven T. Kjellberg. Bohuslän av Bengt G. Söderberg. Blekinge av Ingrid Martelius. Malmö 1968. 389 s. + 2 kort. Alhems Förlag Malmö. 62 sv. kr. pr. bind.*

Med intervaller udsender foretagsomme forlag værker om herregårde og slotte. I Danmark har sidst Hassings Forlag udsendt en sådan bindrække, der 1968 suppleredes bl. a. med to bind »Slotte og Herregårde øst for Øresund«. Da var Alhems Förlag i gang med sit værk, hvis tekst for *herregårdenes* vedkommende i oversættelse og forkortet form er benyttet i de to omtalte danske bind; de kgl. slotte gemmes derimod i Sverige til et 12. og sidste bind. Mens de danske herregårde har været delt op på en mængde forfattere, er langt størsteparten af de ovennævnte 4 bind med svenske herresæder skrevet af en og samme forfatter, dr. Sven T. Kjellberg, 1934–61 chef for »Kulturen« i Lund. Det svenske værk er i noget større format og trykt på bedre papir end det danske; det kommer de mange illustrationer til gode. I de svenske bind følges inden for det enkelte bind den alfabetiske rækkefølge (dog for Halland, Bohuslän og Blekinge inden for de enkelte landsdele). At det svenske værk med sine 4 bind giver fyldigere oplysninger end det danske med sine to (som helt udelader Bohuslän, gammelt *norsk* land) er klart; efter planen lægger den danske udgave hovedvægt på tiden før 1658, også personalhistorisk. De svenske bind har mange herresæder, der helt er udeladt i de danske, oftest vel gårde, hvis betydning før 1660 har været ringe; man savner dog f. eks. Skedala og Hällerup i Halland, men er glad for, at Ruuthsbo (i Herrestads hrd.) er kommet med (se nedenfor).

Det svenske herregårdsværk giver sig ikke – ligeså lidt som det danske – ud for at være bygget på dyberegående arkivstudier og ny forskning, der ville tage decennier; det er – som det hedder i forlagets forord – bygget på forfatterens eget studium af »materialet« ved besøg på stedet. »Materialet« er naturligvis også bygningerne; men det er aldeles klart – som angivet i værkets undertitel – at det er kunst- og kulturhistorikere, der har været i arbejde. Selv om der også fortælles om beliggenhed, ejere, bygninger, er det tydeligt, at det er rummene med møbler, malerier og andet inventar, interiørerne altså, der står i første række, og det er et rigtigt synspunkt, for hvor længe bliver disse pragtrum stående uberrørt fremover. Bygningerne forbliver der vel stort set, og gods- og ejerhistorie kan siden granskes. Selv om nogle af herresæderne ender som museer (som f. eks. allerede Bäckaskog, Bollerup og Glimmingehus), bliver det nok oftest i helt anden rumudsmykning, end det er tilfældet i dag. Om nogen for den professionelle museumsmand fyldestgørende inventering, kan der vel næppe være tale; men der gives dog en mængde oplysninger og fotografier, foruden af interiører, også af enkeltgenstande helt ned til glas og fade; for en gemen historiker forekommer dette af stor værdi. Man søger derimod – og uden sorg – forgæves fotografier

af ejere i de sidste slægtled; selv malerier af fordums ejere gengives sjældent i enkeltbilleder, og da kun når de er af særlig kunstnerisk værdi. Oftest indgår derimod kontrafejerne som led i interiørfotografier og med gode tekstforklaringer dertil. Det svenske herregårdsværks fortjeneste ligger utvivlsomt først og fremmest i denne gennemgang af herresædernes ofte mange sale og stuer.

En dansk historiker spørger vel især efter minder fra tiden før 1658, skønt få af gårdene er forblevet i de samme familiers eje, som det gælder om Skabersjö, hvor Thotterne har siddet med undtagelse af perioden 1676–80, og f. eks. den i kvindelinjen nedarvede Ovesholm. Bygningerne står der jo meget ofte, omend nu og da ombyggede, det ikke-nagelfaste inventar er derimod bevaret i langt ringere omfang. På Ovesholm er der minder fra Christian IV.s tid; på Börringekloster, som Beck-Friiserne erhvervede o. 1750, er der malerier og arkivalier fra stamfamilierne Beck, Friis og Ulfeldt; mere kan tilføjes. Men ellers er der naturligt nok en overvældende indflydelse fra de mer end 300 år, der er gået siden Danmark mistede landsdelene; adskilligt inventar er iøvrigt tilført fra svenske herresæder uden for disse.

Dr. Kjellberg omtaler iøvrigt også oftere omfattende biblioteker, hvoraf vel Trolleholms er størst (samlet i forrige århundrede), men det Delagardieske på Borrestad (tidl. på Löberöd) måske endnu værdifuldere; det Delagardieske arkiv (hvori også dansk materiale) opbevares derimod nu i Lunds Universitetsbibliotek.

At al denne pragt og de store værdifulde samlinger endnu findes så vel bevaret på mange skånske herresæder, må ses i forbindelse med, at udstykning af godsernes jorder sjældent er sket, således at der ofte til gårdene hører meget betydelige arealer; deres størrelse og værdi angives umiddelbart efter de enkelte artikler (desværre snart i ha snart i »tunnland«). Vittskövle har f. eks. endnu over 3500 ha, Börringekloster og Skabersjö hver 4500, Häckeberga 5000, Trolle-Ljungby endog 11500 ha, til dels skov.

Der er også danske spor i Skåne og Halland fra den nyere tid. Danske arkitekter har været virksomme her ved om- og nybygninger, først og fremmest Meldahl (Bjersjöholm, Gärsnäs, Trolleholm, Trolleås og Örtofte), Thorvald Bindesbøll (i Halland Mostorp og Hjuleberg) og Glæsel (Jordberga). Det skyldes til dels, at danske familier har ejet herregårde her, Hagemanns således Bjersjöholm, Puggårderne og senere Treschower Hjuleberg. Dette spores også i nyere dansk indbo og malerier nogle steder (Bjersjöholm, Ruuthsbo – den sidste stadig i familien Hagemanns eje, Näsbyholm – Blixen-Finecke – og Hjuleby).

Det personalhistoriske er medtaget i mindre omfang, end man er vant til i tilsvarende danske værker; men der gives dog også her til slut kronologisk ordnede ejerlister, som nu og da giver flere navne end selve herregårdsbeskrivelsen. Den danske Adelsårsbogs stamtavler kendes og benyttes utvivlsomt, omend næppe tilstrækkeligt. Der kan uden større vanskelighed findes fejl og mangler. Bevis savnes f. eks. for, at Niels Nielsen Brock 1315 og 1356 skrev sig til Häckeberga (hvad Adelsårsbogen da heller ikke oplyser); Iver Krabbe Tagesen til Jordberga var ikke rigsråd o. s. v. Ejerlisterne synes udarbejdet senere end herregårdsartiklerne, hvorved det er lykkedes at rette fejl. I beskrivelsen af Wallen (i Halland)

omtales Eske Jørgensen Bille som den følgende ejer Eske Brocks morbroder (ejerlisten har det rigtige »kusin« (fætter)); om Eske Brocks datter Jytte fortælles, at hun »satt kvar« på Wallen til sin død 1640; ejerlisten har det rigtige, at Wallen 1631 bortmageskiftedes. Det er f. eks. heller ikke helt forståeligt, hvorfor det under Ängeltofta (Bjäre hrd.) oplyses, at det er uvist, om Niels Kruse var den tidligere ejer Gabriel Kruses søn; en anden af G. K.s sønner Erik Kruse skrev sig 1647, 1650 og 1652 til Ängeltofta, så sønnerne har utvivlsomt overtaget gården ved faderens død 1647. Fejl undgås ikke, men danske historikere, der savner et til Trap: Danmark svarende værk for de gamle østdanske landsdele, kan ikke påregne at få nogen videre god erstatning i ejeroplysningerne i det svenske herregårdsværk.

Disse personalhistoriske svagheder falder måske i øjnene; men de bør ikke kaste væsentlig skygge over værket, der er en god introduktion til en side af Skåne, som de fleste danskere – vist også historikere – kender alt for dårligt. At hovedvægten ligger på svenskertiden er naturligt. Værket er skrevet af dygtige kulturhistorikere i let flydende sprog og er vel illustreret. Det må fremhæves, at der i det første skånske bind og i bindet med Halland m. v. er værdifulde bibliografier. Forhåbentlig vil prisen ikke afskrække danske biblioteker fra at have det svenske værk stående til disposition for benyttet ved siden af de tilsvarende danske bind.

C. Rise Hansen

Historiske noter indeholder bidrag fra kandidatstipendiat, cand. phil. Jørgen Elklit (Jø. E.), overinspektør, cand. mag. Peter Michelsen (P. M.), overinspektør, dr. phil. Holger Rasmussen (H. R.), overlærer Ole Warthoe-Hansen (O. W-H.) samt redaktøren (usigneret).

En kærkommen litteraturoversigt. Det fremragende svenske kulturhistoriske tidsskrift *Rig* er udkommet siden 1918. I 1968 gav en af dets flittigste medarbejdere, Sigfrid Svensson, en vurdering af dets 50 årgange, og nu foreligger som 4. hæfte af årgang 1969 et mønstergyldigt register over disse årgange opdelt i et forfatterregister, et register over anmeldt litteratur samt et register over mindeartikler. Det er et vigtigt hjælpemiddel, der hermed stilles til rådighed.

H. R.

Hvordan bevarer vi kulturlandskabet?

Det er et aktuelt problem i lyset af den nye naturfredningslov. Også i Sverige er problemet aktuelt, og i Hembygden 1969-70 har Ingvar Jansson og Sten Rentzhog belyst det fra forskellige synspunkter og givet råd og anvisninger. Meget af dette kan anvendes på danske forhold, sådan at danske museumsfolk med fordel kan gøre sig bekendt med de her fremsatte anskuelser. En gennemgang af 40 fortidsminder i Norra Älvsborg len giver en storartet illustration til vigtigheden af dette arbejde.

H. R.

Den territoriale selvbestemmelsesret. Universitetslektor, mag. art. Lorenz Rerup har i en stor og instruktiv artikel i *Scandia* (Band 35, 1969, hæfte 2, s. 149-197) beskæftiget sig med den territoriale selvbestemmelsesret, således som den kommer til udtryk i forbindelse med færdigdannede nationers plebiscitære grænserevisioner. Med udgangspunkt i arbejder af Karl Loewenstein og Sarah Wambaugh gennemgår Rerup først de praktiske problemer, der er forbundet med udøvelse af selvbestemmelsesretten. Det drejer sig om nødvendigheden af neutralisering, spørgsmålet om valgmanen, tidspunktet, afstemningsområdets grænser og fastlæggelse af den afstemningsberettigede del af befolkningen. Dernæst gives en gennemgang af det idékompleks, der danner baggrunden for den territoriale selvbestemmelsesret. Forestillingen om en ubrydelig sammenhæng mellem territorium og befolkning hører til disse ideologiske forudsætninger, og det samme er tilfældet med en accept af folkeafstemningsinstitutets berettigelse. Hertil kommer også det eller de forhold (f. eks. af national art), som gør det mere attraktivt for det pågældende territorium at høre til modtagerstaten end til afgiverstaten, og som her betegnes affinitet. Endelig giver Rerup en folkeretslig placering af den territoriale selvbestemmelsesret, hvor konklusionen er, at den ikke har udviklet sig til en retsætning, men er forblevet et politisk

princip, der *kan* bringes i anvendelse ved grænsereguleringer o. lign. Jø. E.

Etnologi og middelalderforskning er et vigtigt bidrag af Lily Weiser-Aall i By og Bygd 1968–69. Hun påviser hernødvendigheden af at komme væk fra den forældede opfattelse, at især bondekulturen var en statisk livsform, der holdt sig uforandret fra de ældste tider. Den var tværtimod på mange områder påvirket af litterær tradition, bl. a. gennem den middelalderlige faglitteratur, som netop er blevet behandlet i et festskrift til Gerhard Eis (Stuttgart 1968). Eis har tidligere i en lille bog i Sammlung Metzler (Stuttgart 1962) behandlet samme problem. Denne bog kan erhverves for en 16–17 kr. At kunne vurdere denne tradition kildekritisk er af den største vigtighed. »Man skulle ønske at hele festskriftet ville bli studert av alle etnologer og filologer«, siger fru Aall. »De vil få et inntrykk av det storslagne arbeid som middelalderforskningen utfører innenfor kildekritikk, vitenskaps- og kulturhistorie«. H. R.

Svenske plove er et emne, der allerede tidligere er skrevet meget om, ikke mindst af forfatteren til et nyt værk derom, Ragnar Jirlow. I Die Geschichte des schwedischen Pfluges (Nordiska Museets handlingar 72, Stockholm 1970, 140 s., svensk sammenfatning) giver han en tiltrængt oversigt over resultaterne af hele denne forskning. Til grund for emnets afgrænsning ligger den svenske skelnen mellem det symmetriske pløjeredskab *årder* og det asymmetriske *plog*, der er forsynet med muldfjæl og således mere eller mindre kan vende en fure. Bogen handler ho-

vedsagelig om denne sidste form for redskab, der for nogle af de forskellige egnstypers vedkommende antages at have været i brug siden tidlig middelalder, medens det i visse østsvenske egne først er trængt igennem i 1700- eller endog 1800-årene. Foruden gennemgang af de enkelte landsdeles plove m. m. er der kapitler om den landøkonomiske skribentvirksomhed i 1700-årene og dens betydning for plovenes udformning samt om fabrikspløvene i 1800-årene. P. M.

Gåden om den uidentificerede bygning som blev afbildet i dette bind side 127, er nu løst. Det har vist sig, at billedet forestiller forpagterboligen på Svenstrup i Borup sogn, Ramsø herred, Københavns amt. Huset blev opført i 1850.

Borgevold ved Danevirke Sø, Vilh. la Cour i Sønderjyske årbøger, II, 1969. Dr. Vilh. la Cour siger selv indledningsvis, at hans hovedhensigt med denne afhandling har været »at give den ikke fagligt trænede læser et indtryk af, hvor mange omstændigheder der må tages i betragtning, når et af historien ukendt borganlæg skal søges skønsomt tidsbestemt, og det hele alligevel må munde ud i et: *non licet*, hvis den faglige samvittighed skal være i behold.« Efter at have gjort rede for de topografiske forhold ud fra et moderne kort, nærmer dr. la Cour sig borganlæggets kærneproblemer udefra. Stednavne, gamle tegninger, beskrivelser og tidligere forsøg på tolkninger fremlægges, kommenteres og sammenholdes med forfatterens egne iagttagelser, og dr. la Cour har en sagnagtig viden om

topografiske forhold ved vor sydgrænse. Forfatteren er ikke for ingenting selv praktisk arkæolog og fremkommer – undertiden utålmodigt – med forslag til fornyede undersøgelser i marken. Endelig bringes de opstillede indicier i sammenhæng med rigshistoriens sikre data, og til slut må forfatteren erkende: Det lykkedes alligevel ikke denne gang at indtage det gamle fæstningsanlæg. Det skyts, dr. la Cour kunne føre i stilning, var for svagt og rakte ikke langt nok. Han nåede ikke ind i problemets kerne, en sikker datering, og måtte erkende: Hvornår Borgevold forsvandt, veed vi ikke. Men inden det 13. århundrede gik på hæld, er anlægget rimeligvis blevet opgivet og forladt. Forhåbentlig er der mange årbogsredaktører, – og endnu flere lokalhistoriske skribenter – der får lejlighed til at læse dr. la Cours lille afhandling om en stor detalje i vor sydgrænses sammensatte og problemfyldte forsvarsanlæg. Den store lærer (iflg en gl. elev) og højt fortjente videnskabsmand har i sit seks og firsindstyvende år leveret en fuldtræffer. Den rammer enhver lokalhistorisk skribent, som bør læse afhandlingen grundigt et par gange, inden han selv giver sig i kast med et af de lokale voldanlæg (uden at grave, naturligvis, for det må man ikke!) – eller et andet problem – hjemme i herredet.

O. W.-H.

Caritas Romana eller sagnet om den fængslede Cimon og hans opofrende datter, der reddede hans liv ved at give ham die, er et af de vandremotiver, der også er anvendt i nordisk folkekunst. Axel Steensberg har behandlet det danske materiale og givet en oversigt over

motivets forekomst fra antiken til 1800-tallet (Budstikken 1957). Nu har Niels-Arvid Bringéus i 2. hæfte af Rig 1969 behandlet samme motiv i svensk kirkelig og profan kunst, hvor det optræder sammen med de vingede dyder. Med stor lærdom eftersporer han forlæggene for motiverne i svensk tradition både i bildende kunst og i mundtlig tradition.

H. R.

Er museum et uartig ord? Museernes publikum har sikkert ingen klar opfattelse af, hvad der foregår i museerne ud over det publikumsformidlende arbejde. På dette snævre grundlag bebrejdes museerne, at de mangler aktivitet – desværre også af museernes eget ministerium i betænkning 517. Sådan er forholdene ikke blot i Danmark. I Bygd och Natur 1969 har landsantikvaren i Norrbotten, Harald Hvarfner, ud fra sit meget store, nordsvenske område givet en vurdering af museernes forudsætninger, muligheder og opgaver, som fortjener at blive draget med ind i de overvejelser, som bl. a. kommunalreformen og den nye naturfredningslov tvinger danske museer ind i.

H. R.

Postvæsenets taxtgrænse er skyld i, at dette hefte kun er på 96 sider, det er ikke stof, der mangler! Foruden adskillige noter og anmeldelser har redaktionen modtaget artikler om den antikvariske lovgivning i Danmark (Viggo Nielsen), kancelli og brevbøger (Paul G. Ørberg), kirkebøgernes af- og tilgangslister (Anna Thestrup) og randhulkort til hjemmebrug (Knud Prange). Næste hefte bliver derfor både omfattende og alsidigt.

i Gentofte, Gladsaxe og Lyngby-Taarbæk kommuner

Dansk kulturhistorisk Museumsforening

I repræsentantmødet på Øregård museum fredag den 4. september var følgende museer repræsenteret: Bangsbomuseet, Antikvarisk Samling Ribe, Frederiksborgmuseet, Djurslands museum, Esbjerg museum, Falsters Minder, Forhistorisk museum Moesgård, Fredericia, Frilandsmuseet, Gilleleje, Handels- og Søfartsmuseet Kronborg, Helsingør Bymuseum, Herning, Hobro, Holbæk, Horsens, Hørsholm Egns Museum, Jagt- og Skovbrugsmuseet, Jægerspris, Kalundborg, Den gamle By, Kulturhistorisk museum Randers, Køge museum, Landbrugsmuseet, Langelands museum, Lolland-Falster Stiftsmuseum, Musikhistorisk museum, Nationalmuseet, Nationalmuseet 1. afd., Nationalmuseet 2. afd., Nationalmuseets konserveringsanstalt Brede, Nordsjællands Folkemuseum, Næstved museum, Odense bys museer, Orlogsmuseet, Ringkjøbing museum, Rosenborgsamlingen, Roskilde, Samsø, Skive, Svendborg, Sydsjællands museum, museet på Sønderborg Slot, Teaterhistorisk museum, Thisted, Tikøb, Tøjhusmuseet, Varde, Vendsyssel historiske Museum, Viborg Stiftsmuseum, Værløse, Ølgod, Øregård, Aabenraa, Ålborg historiske Museum.

1. Efter at formanden havde budt velkommen, blev Jørgen Paulsen, Frederiksborg valgt til *dirigent*.
2. Følgende *nye medlemmer*: Grønlands Landsmuseum og Wormianum, Århus, blev optaget i foreningen.
3. *Formandsberetning*: Formanden mindedes overinspektør Hans Norling Christensen, der døde d. 12. februar 1970.

Siden sidste årsmøde har styrelsen holdt fire møder. Drøftelserne om en *specialmuseumslov* endte med så ringe tilslutning fra specialmuseernes egen side, at den videre forhandling foreløbig er indstillet. Opfordringen til ministeriet om at fremskynde oprettelsen af en *konserveringskole* er blevet besvaret. Skolen kommer igang 1973/74 efter planen. Der vil derfor højst gå ti år før vi kan diskutere konserveringsproblemer på et nyt grundlag.

Opfordringen til ministeren for kulturelle anliggender om at nedsætte en museumskommission eller et udvalg til drøftelse af *provinsmuseernes forhold* blev vel modtaget, men sagen er stillet lidt i bero. Blandt andet af hensyn til arbejdspresset i ministeriet, er det forstået.

Styrelsens henstilling til museerne om at søge sammen i de nye *amtskommuner* er blevet fulgt enkelte steder i landet: i Nordjyllands, i Østjyllands og i Viborg amt. I Sønderjyllands amt har samtalerne længe ligget i faste rammer. I resten af landet har der været spredt fægtning.

Den nye museumslovs virkninger er kommet til udfoldelse med rimelig nølen. Usikkerheden om de faktiske vilkår strakte sig til ind i januar, og på visse punkter ved vi knap nok besked endnu. Men revisionen var kærkommen. Mange steder har styrelserne fået blod på tanden og nye stillinger er blevet opslået. Det pædagogiske arbejde er ved at blive lagt fast. Museumsudstillingerne og -bygningerne fornyes. Det ser ud til at blive lidt lysere for museerne og deres store publikum.

I juni måned sendte styrelsen sit forslag til *nye satser for statstilskuddet* til ministeriet med henblik på lovrevisionen i dette års folketingsssamling. Styrelsen byggede sit forslag op på de muligheder som drøftelserne i tinget og i folketingsudvalget havde vist. Museerne syntes at have ordførernes hjerte. I slutningen af juli nedsatte ministeren en arbejdsgruppe bestående af ekspeditionssekretær Svend Grindsted, advokat Permin fra Sammenslutningen af danske kunstmuseer og DKM's formand, der indleverede koordinerede forslag til ændringer af de to museumslove. Loven for de kulturhistoriske museer udvider kredsen lidt, idet også de specialiserede regionalmuseer kan anerkendes som tilskudsberettigede. Forslaget er en økonomisk forbedring af betydeligt omfang, med alle de bremses på eksplosionsagtig udvikling, som ministeriet må hugge i. Basisåret 1969–70 vil ikke glæde de mange, der er ved at sætte en udvikling igang nu, for de må selv betale gildet til næste lovrevision. Det er kedeligt, at det er sådan, men det kan vist ikke blive anderledes. Vi lever på en gammel regel om hjælp til selvhjælp. Den er fortrinlig, selv om den er aldeles uretfærdig. Museerne i de mindste kommuner, og det vil sige dem under ti-tusind indbyggere bør have særlig hjælp, og det håber vi kan ske blandt andet via dispositionsbevillingerne. Ekspeditionssekretær Grindsted fra Kulturministeriet gør dog opmærksom på, at ministeriet må tage forbehold på alle de punkter, der kan medføre en merudgift for ministeriet.

Forslaget kan nok ikke forventes gennemført uden nedslående korrektur på det økonomiske område. Styrelsen vil naturligvis ikke uden videre give sig, men forfølge forslaget i dets oprindelige renhed til det yderste. Vi vil med al vor magt – og den er jo stor – forfægte vore synspunkter overfor folketingsudvalget.

Informationsmødet på Lakolk fandt sted i november 1969 med godt fremmøde og efter deltagernes mening værdifulde drøftelser i de forskellige grupper.

Kurset i V. Vedsted fandt sted fra 1.–9. august med 80 deltagere i ti grupper. Det blev atter et mindeværdigt kursus med tilstrømning af idéer fra nye felter. Kurset støttedes påny af ministeriet, som ligeledes muliggjorde et

internationalt regionalmuseums møde på Ørslev Kloster i maj måned med deltagere fra Sovjetunionen, Czekoslovakiet, Østrig, Frankrig, Tyskland, England og Danmark. Mødet blev vellykket, hvis man ellers kan tillade sig at tage den omhyggelige omtale af det i ICOM NEWS alvorligt. Styrelsen takker for ministeriets støtte både til V. Vedsted og det internationale møde, men i det hele for den hjertelige og åbne form, hvori museerne kan fremføre deres ærinder overfor ministeriet.

Styrelsen vil også takke Lokalmuseumstilsynet dels for formandens, Rigsantikvarens betydningsfulde forslag i forbindelse med lovrevisionen, dels for det samlede tilsyns konsekvente stilling til spørgsmålet om sikringsanlæg. Takket være tilsynets bevillinger er noget færre danske museer nu uden videre tilgængelige.

Sidst men ikke mindst takker styrelsen de tålmodige medlemmer, der har måttet modtage omfattende papirmasser i årets løb, udfylde spørgeskemaer og indbetale vanskeligt beregnelige kontingenter. Lad os stadig komme lidt videre: penge kan gøre en del – idé, stil og energi i hvert enkelt museum må gøre det meste.

Diskussionen om beretningen kom til at dreje sig om følgende emner: *Forslaget til lovrevision: Dalgaard Knudsen, Ringkøbing og Mondrup*, Samsø var inde på de problemer, som opstod for museer med et forholdsvis ringe befolkningsunderlag. *Formanden* beklagede, at § 5, stk. 4 (»Til museer, der med tilsynets godkendelse ansætter faglig leder, ydes et særligt tilskud på 25.000 kr.«) var faldet ud af det udsendte materiale, og rettelse uddeltes. Desuden mente han, at tilsynet ved uddelingen af dispositionsbevillingen burde tage særlig hensyn til de dårligere stillede museer, ligesom amtet i højere grad burde gå ind i billedet som bevillingsgiver. *Calov*, Kalundborg spurgte, om § 5, stk. 4 også vedrørte allerede etablerede stillinger, hvilket *formanden* besvarede bekræftende. *Mølgaard*, Ølgod spurgte, om § 1, stk. 1's ændringsforslag var et oplæg til specialisering af lokalmuseerne, og beklagede denne eventuelle udvikling. *Formanden* bekræftede dette, men understregede, at der ikke ville blive tale om krav til det enkelte museum. *Paulsen*, Frederiksborg spurgte, om man havde overvejet de ikke regionale specialmuseers stilling, hvortil *formanden* svarede, at disse ikke har kunnet indbefattes i forslaget, samt at de fortsat må underlægges ministeriet direkte.

Samarbejdet på regional plan. Formanden orienterede om udviklingen af amtsamarbejdet som helhed og specielt om samarbejdet i Viborg. Samtidig orienterede han om mødet mellem kulturministeren og amtsborgmestre og amtskulturudvalgsformænd. *Boyhus*, Maribo spurgte om ministeriets stilling til disse regionale planer, ud fra tanker om, hvorvidt en indbyrdes struktur ville passe med statens planer, bl. a. under hensyntagen til byrdefordelingen. *Departementchef Rohde* svarede, at finans-

ministeriet i princippet var modstander af love, som giver statstilskud mod lokale tilskud. Kulturministeriet havde fået tilslutning til tanken om, at tiden endnu ikke var moden til ensidig lokal støtte til disse ting. Ministeriet var principielt interesseret i alle lokale initiativer og også i tanker om regionalt samarbejde. *Klem*, Kronborg henstillede til ministeriet om, at følge sine egne tanker i kulturbetænkningen op med større tilskud. *Calov*, Kalundborg orienterede om forsøgene på samarbejde i Holbæk-Sorø, hvor det kneb med at etablere kontakt til den sydlige ende af amtet. *Bøggild*, Ribe fandt teknisk samarbejde en stor intern fordel, men følte sig usikker over for de politiske konsekvenser af det.

Samarbejdet mellem museernes styrelser og DKM. Bøggild, Ribe fandt at kommunikationen mellem DKM og de enkelte medlemmers styrelser var for spinkel. De ved årsmødet fremlagte ting fremkom så sent, at man ikke kunne nå at drøfte dem lokalt. Bestyrelserne bør komme mere med ind i billedet. *Formanden* gav *Bøggild* ret i disse synspunkter og nævnte at man i styrelsen havde drøftet problemerne. Man havde drøftet muligheden for at oprette en styrelsessektion og en faglig sektion. Opfordrede medlemmerne til at fremkomme med forslag. Styrelsen arbejder med tanker om at etablere et kursus for de enkelte museers styrelsesmedlemmer. *Hovesen*, Grenå fandt ikke problemet så stort, og var yderst betænkelig ved en opdeling i to grupper, fordi et snævert samarbejde var det vigtigste. *Mondrup*, Samsø henstillede, at DKMs udsendelser fremkom i 8–10 eksemplarer til hvert museum, så en rundsendelse blev lettere for den enkelte.

4. *Kassereren* aflagde regnskab, som blev godkendt.
5. *Sekretæren* aflagde beretning for arbejdet i sekretariatet. Sekretariatssekretæren, Kirsten Rex Andersen var flyttet til Roskilde og man vil i den anledning etablere kontor på Orlogsmuseet fra 15. oktober med fast åbningstid torsdag kl. 13–15.30, tlf. (01) 15 30 03. KRA vil uden for dette tidspunkt kunne kontaktes på tlf. (03) 38 72 12.
6. Styrelsen fremsatte forslag om uændret *kontingent*, hvilket godkendtes.
7. *Formanden* orienterede om *Ørslev Kloster-kollegiets* udvikling. Besøget godt og stigende; driften balancerer. Kontrakten med Stiftelsen underskrevet. DKMs bidrag for året, stort 2.500 kr. blev vedtaget.
8. *Formanden* blev genvalgt.
9. *Valg til styrelsen*: fra styrelsen afgik Holger Rasmussen og Mogens Bencard. I stedet blev valgt Niels Oxenvad, Odense og Mogens Ørsnes, Nationalmuseet I. Holger Rasmussen fortsætter som redaktør af Arv og Eje.

10. *Eventuelt*

Formanden orienterede om den nye »fredningsudstilling« som vil kunne udlånes til interesserede medlemmer ved henvendelse til overinspektør Knud Thorvildsen, Nationalmuseet. Dette års »Lakolkmøde« agtes afholdt 27.–29. november, i år muligvis ikke på Lakolk. *Boyhus* nævnte problemerne i forbindelse med den sene udbetaling af statstilskuddene, som skyldes for sømmelser med indsendelse af regnskab til tilsynet. *Ekspeditionssekretær Grindsted* kunne meddele, at tilskuddene ville blive udbetalt i løbet af den kommende uge. *Verner Jensen*, Randers, ønskede beregningsgrundlaget for kontingentet til DKM ændret, idet han f. eks. fandt det urimeligt at lokale værdien medtages. *Formanden* udbad sig i den anledning forslag til ændring. *Paulsen*, Frederiksborg påpegede urimeligheden i, at museerne var opdelt i så mange forskellige foreninger og ønskede disse sammensluttet under een fællesforening med tilhørende sektionmøder og drøftelser af de mange ting af fælles interesse. *Svend Nielsen*, Landbrugsmuseet opfordrede medlemmerne til at være mere omhyggelige med at udfylde statistikskemaerne, fordi det er til fælles gavn. *Formanden* fortalte at der lige var kommet henvendelse fra Danmarks Statistik, som muligvis vil påtage sig indsamlingen for fremtiden. *Bencard*, Ribe støttede Paulsens forslag og spurgte ministeriet om, hvorledes de 10.000 kr. til særlige kulturelle formål blev udbetalt. Hvis de blev udbetalt på grund af indleveret regnskab ville der gå så lang tid, at sådanne arrangementer kunne have tabt sin aktualitet eller måtte arrangeres af mere velhavende kulturinstitutioner (f. eks. biblioteker). Han henstillede, at de kunne udbetales straks, når muligheden for de lokale tilskud forelå. *Ministeriet* lovede at overveje sagen. *Hovesen*, Grenå berørte spørgsmålet om bedømmelse af kandidater til stillinger på provinsmuseerne, og henstillede, at DKM nedsatte et bedømmelsesudvalg. *Formanden* og *Klem*, Kronborg orienterede om, at tilsynet i henhold til loven udgjorde dette udvalg. *Friis*, Hjørring gjorde opmærksom på, at dispositionsbevilingerne p. t. især går til museer, som agter at etablere tyverisikring.

Mogens Bencard

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

I forbindelse med årsmødet i Dansk historisk Fællesforening afholdt Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver sit årsmøde fredag d. 4. september på »Sophienholm« ved Bagsværd Sø. På mødet var 25 aktive medlemmer repræsenteret, og desuden sås repræsentanter for flere af de statslige arkiver og institutioner. *Formanden*, skoleinspektør A. Strange Nielsen bød velkommen og derpå valgtes landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen til dirigent.

1. *Formandsberetning*: SLA er siden sidste årsmøde vokset med 10 medlemmer, hvoraf det 10. indmeldte sig på selve årsmødet. Det betyder, at man nu er oppe på 86 aktive og 10 »passive« medlemmer.

Der har i det forløbne år været afholdt 2 *regionalkurser*: i Slagelse med 23 deltagere og i Randers med 26, hvad der må betegnes som god tilslutning. Begge kurser er forløbet planmæssigt. Derimod har man måttet opgive planerne om et landskursus i København i efteråret, da økonomien ikke tillader noget sådant i øjeblikket. Dette skyldes bl. a., at der har været vanskeligheder med kulturministeriets årlige tilskud. Der er tilsyneladende sket en fejl et sted i ekspeditionen, men takket være DHF og dens formand er problemerne nu klaret.

Strange Nielsen gav udtryk for, at kommende kurser især bør gå ud på at informere om praktisk arkivararbejde.

Om den så ofte omtalte *vejledning i arkivararbejde* udtalte formanden, at den stadig er undervejs, men overbibliotekar Aage Bonde har af mangel på tid måttet trække sig ud af forfatter-team'et, som herefter består af Strange Nielsen og rigsarkivar Johan Hvidtfeldt. Der er bevilget penge af tipsmidlerne til bogens trykning, og den ventes at foreligge i begyndelsen af det nye år som et bind i DHF's håndbogsserie.

Den *kortlægning af det lokalhistoriske arkivararbejde*, som der blev udtrykt ønske om på årsmødet i 1969, er snart færdig. Af 82 udsendte spørgeskemaer er kun 9 ikke returneret. En redegørelse kan ventes, når arbejdet er afsluttet, men allerede nu kan et kort over Danmark med de arkivdækkede områder skraveret vise, at der er ret store huller i dækningen.

Formanden sluttede sin beretning med at rette en tak til landsarkiverne for den hjælp, der derfra ydes de lokalhistoriske arkiver, og udtrykte håbet om et godt samarbejde med disse og andre statsinstitutioner.

Diskussion:

Efter formandens beretning udspandt sig en livlig drøftelse af bl. a. bibliotekarernes uddannelse i arkivararbejde og den ofte udtalte mangel på tid og lyst til at tage del i dette ude på bibliotekerne. Fra bibliotekarside fremførtes i denne forbindelse, at det især er personalemangelen, der her spiller ind. Iøvrigt har SLA gentagne gange kontaktet Danmarks Biblioteksskole i dette spørgsmål, men uden at have modtaget svar.

2. *Regnskabet*: kassereren, socialinspektør Olav Christensen, Haderslev, forelagde regnskabet, som balancerede med 11.411 kr. Der var indkommet 11.010 kr., mens udgifterne har andraget 10.482. Der sluttes med en kassebeholdning på 929 kr. mod 401 i fjor.
3. *Kontingentet*: Kontingentet vedtoges for de aktive medlemmer uændret 80 kr. om året, medens det efter forslag fra flere af statsarkivernes folk blev sat op fra 40 til 100 kr. for de »passive« medlemmer.

4. *Styrelsesvalg*: Til formand genvalgte skoleinspektør A. Strange Nielsen, Toxværd. Af styrelsen afgik efter tur Olav Christensen, som genvalgte, og overlærer Ole Warthoe-Hansen, Randers, som ikke ønskede genvalg. Uden for tur ønskede overbibliotekar Aage Bonde at udtræde af styrelsen. Nyvalgt blev bibliotekar, fru Gerda Reppke, Solbjerg, og sognepræst Laust Kristensen, Ejby, Fyn. Som revisor genvalgte museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev. Formanden rettede en velkomst til de to nye styrelsesmedlemmer og takkede de to afgående i varme vendinger for godt og inspirerende samarbejde og for deres tilsagn om, i påkommende tilfælde, at stå til rådighed for SLA med råd og dåd, især ved oprettelsen af nye arkiver rundt i landet.
5. *Eventuelt*: der var ikke indkommet forslag til drøftelse under dette punkt, men på opfordring redegjorde Strange Nielsen for retningslinierne for den kommende vejledning, således at medlemmerne i tide kan tage deres bestik ved ordningen af arkivalierne.

Efter 3½ times forløb kunne dirigenten slutte forhandlingerne, som dog havde været afbrudt i en halv time, hvor Lyngby-Tårnbæk kommune havde været vært ved en lille forfriskning i havesalen, og hvor stadsbibliotekar *Børresen* gjorde rede for husets historie.

Niels-Jørgen Hansen

Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger

Repræsentantmødet fandt sted i Gladsaxe Kommunes Kunst- og Musikbiblioteks lokaler, Gladsaxevej 111, fredag den 4. september 1970 kl. 9. Ca. 40 deltagere var mødt, repræsenterende følgende historiske foreninger: Als og Sundved, Bornholm, Frederiksborg Amt, Fyns Stift, Gentofte Kommune, Gladsaxe Kommune, Holbæk Amt, Kolding og Omegn, København, Lolland-Falster, Lyngby-Taarbæk Kommune, Præstø Amt, Randers Amt, Ribe Amt, Ringkøbing Amt, Roskilde Amt, Stenløse og Omegn, Sorø Amt, Søllerød Kommune, Sønderjylland, Thy og Mors, Vejle Amt, Viborg Amt, Værløse Kommune, Østjysk Hjemstavnsforening, Aalborg Amt, Århus Stift. Til dirigent valgtes museumsinspektør, dr. phil. Olaf Olsen.

1. *Beretning*: Overlærer Ole Warthoe-Hansen, som det sidste 1½ år havde fungeret som formand, indledte sin beretning med at meddele, at landsarkivar P. Kr. Iversen nu af helbredsmæssige grunde havde trukket sig tilbage fra formandsposten i SLF. Warthoe-Hansen udtalte en varm tak til den afgående formand for inspirerende lederskab i de år, SLF havde eksisteret. Suppleanten, amtsskolekonsulent J. Ingemann Pedersen, var herefter ind-

trådt i styrelsen. Warthoe-Hansen bød de tre foreninger velkommen, som i årets løb havde indmeldt sig i Sammenslutningen: Historisk Forening for Værløse, Ballerup Historiske Forening og Historisk topografisk Selskab for Frederiksberg.

Det meddeltes i sidste årsberetning, at kun 4–5 foreninger stod uden for SLF. Gennem avisudklip havde det imidlertid kunnet konstateres, at der rundt om i landet består et ikke ringe antal – ca. 30 – foreninger, der beskæftiger sig med forskellige former for lokalhistorisk arbejde, foreninger, som SLF gerne vil i kontakt med og eventuelt yde støtte.

Tilskuddene fra Kulturministeriet var blevet forøget noget i forhold til sidste år. Det syntes dog som om man også fra ministeriets side regner med, at fremtidige offentlige tilskud til det lokalhistoriske arbejde må ske på lokalt plan. Styrelsen må derfor overveje, hvorledes en generel og måske ensartet henvendelse fra foreningerne til de lokale myndigheder kan etableres.

Om den lokalhistoriske *konsulentvirksomhed* udtalte den fungerende formand, at så længe den nye konsulent ikke var trådt i funktion, havde man ikke kunnet reklamere for virksomheden. Der var derfor i årets løb kun indkommet 5 sager, som overbibliotekar Aage Bonde havde behandlet. Nu har arkivar, cand. mag. Viggo Petersen, Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele, påtaget sig konsulentvirksomheden, og man agter i nærmeste fremtid at lade fremstille en lille oplysende tryksag herom til indlægning i årbøgerne.

Warthoe-Hansen henledte opmærksomheden på et 8-dages kursus i *lokalhistorie* for historielærere ved seminarierne, som rimeligvis ville finde sted i Viborg i sidste halvdel af januar 1971. At flere nye lærere fra seminarierne således uddannes i at anvende og finde frem til lokalhistorisk stof, kan ikke undgå at få virkninger i fremtidens lokalhistoriske arbejde.

Kursus for årbogsredaktører havde været afholdt i Odense den 5. og 6. april 1970 i Andelsbogtrykkeriets lokaler. Alle sider af årbogen og dens tilblivelse drøftedes efter forudgående indledninger af: industriel grafiker Erik Ellegaard Frederiksen, overarkivar, dr. phil. Vagn Dybdahl, museumsinspektør dr. phil. Olaf Olsen, bibliotekar, dr. phil. Helge Søgaard. Kursusleder var Ole Warthoe-Hansen. Udførligt referat af kurset er udsendt i flere eksemplarer til foreningerne og tænkes optrykt i næste nummer af »Lokalhistorisk Kontakt«. At årbøgerne, både hvad indhold og form angår, var af kvalitet, var afgørende for det lokalhistoriske arbejde. Warthoe-Hansen mindede i den forbindelse om professor Albert Olsens efterlysning for snart 30 år siden af en bedre, mere saglig historieskrivning i årbøgerne. En kvalitetsforbedring synes at kunne spores, og foranstaltninger som oprettelsen af Det lokalhistoriske Institut, den nye lovgivning vedrørende seminarernes læseplaner, udbygning af konsulentvirksomheden kunne ikke undgå at få positive virkninger også på dette område.

Problemerne omkring *de nye amtsgrænser* havde fremkaldt spørgsmål fra

nogle af medlemmerne. Det var særdeles vanskeligt allerede nu at give generelle regler om fælles optræden i denne sag, men spørgsmålet burde diskuteres her, hvor så mange foreninger var repræsenteret.

Til sidst forelagdes *SLF's nye lille tidsskrift*, »Lokalhistorisk Kontakt«, hvoraf nr. 1, trykt i 600 eksemplarer, for nylig var udkommet. Det er foreløbig sendt til samtlige medlemmer af SLF i 8–10 eksemplarer, endvidere til arkiverne, diverse institutioner og en række enkeltpersoner.

Diskussion:

Diskussionen samlede sig om de problemer, der er opstået på grund af landets nye administrative inddeling. Adskillige repræsentanter udtalte sig, og et hovedsynspunkt i diskussionen var, at de mindre enheder burde bevares i det lokalhistoriske arbejde, men at samarbejdet mellem foreningerne inden for et amt burde udvides: fælles optræden over for myndighederne, fælles møder med drøftelse af fælles problemer ville styrke interessen for det kulturhistoriske og lokalhistoriske arbejde. At nogle foreninger bærer amtets navn i sit, og at en vis overlappning i områderne ikke kan undgås, skaber naturligvis problemer. Men det vil være vanskeligt i dag at give bestemte retningslinier for arbejdet, fordi forskellige lokale forhold kan være afgørende, og man må se tiden an og holde hinanden orienteret om udviklingen.

Olaf Olsen orienterede om forhandlingerne med kulturministeriet om statens tilskud, som han fandt alt for små. Han forudså, at foreningerne i fremtiden måtte se bort fra statstilskuddene og i stedet lokalt energisk søge de kommunale og amtslige tilskud forøget.

Beretningen godkendtes.

- Regnskabet:* Kassereren forelagde det reviderede regnskab 1969–70, som på forhånd var uddelt til mødedeltagerne. Det balancerede med 18.188,89 kr. Beholdningen var pr. 31.3.1970 kr. 9.126.01. Derefter kommenteredes budgettet 1970–71. Der blev givet decharge for regnskabet.
- Kontingent:* Kontingentet fastsattes uændret til 3 % af foreningernes samlede kontingentindtægter, udregnet på grundlag af et minimumskontingent på 15 kr., svarende til 45 øre pr. medlem.
- Valg:* Overlærer Ole Warthoe-Hansen valgtes énstemmigt til formand. De øvrige styrelsesmedlemmer: stadsbibliotekar Annalise Børresen, redaktør Verner Hansen, arkivar Finn H. Lauridsen, amtskolekonsulent J. Ingemann Pedersen genvalgte. Til revisor genvalgte skoleinspektør Chr. Petersen.
- Eventuelt:* Arkivar *Knud Prange* og lektor *P. Chr. Nielsen* udtrykte glæde over udsendelsen af »Lokalhistorisk Kontakt«, som havde den store fordel hurtigt og billigt at kunne komme ud til medlemmerne. Overbibliotekar

Johannes Tang Kristensen fandt derimod, at stoffet bedre kunne have været optaget i »Fortid og Nutid«, hvor det ville have betydet et oplivende moment.

Med afsendelse af en hilsen til landsarkivar P. Kr. Iversen sluttede repræsentantmødet.

Efter en kort pause indledte arkivar *Finn H. Lauridsen* en diskussion om de historiske årbøgers indhold, emnemæssigt gennemgået ud fra en undersøgelse af 26 i 1969 udsendte årbøger. På opfordring fra mange sider vil foredraget senere i uddrag blive trykt i »Lokalhistorisk Kontakt«.

Diskussion:

Verner Hansen efterlyste en analyse af, hvad de historiske foreningers medlemmer foretrak at læse, og mente, at faghistorikernes og medlemmernes opfattelse af, hvad en årbog skal bringe, ikke altid var sammenfaldende. Han fandt det helt forsvarligt, om en årbog bragte andetsteds trykte afhandlinger, når de var af interesse for årbogens læsere. *Olaf Olsen* fastslog, at årbøgernes sider måtte være forbeholdt primært materiale. Man burde aldrig bringe gengivelse af umiddelbart tilgængeligt stof, så hellere udvirke en afhandling omarbejdet med lokale forhold for øje. Professor *Kr. Hald* foreslog, at årbøgerne bragte en omtale af, hvor sådanne afhandlinger var at finde. Fra flere sider pegedes der på det værdifulde i at genoptrykke gammel topografi, der kan være særdeles vanskelig at opdrive. Optryk skulle ikke ske i årbøgerne, men som selvstændige bøger. Professor *Kr. Hald* foreslog, støttet af mange, at DHF tog initiativet til genoptryk af Landhusholdningsselskabets skrifter – netop i disse år, hvor der er salg i optryk af topografisk litteratur.

Lektor *Gunnar Sandfeld* gjorde rede for en årbogsredaktørs trængsler: Redaktøren føler sig ofte klemt mellem hensynet til læseren og til den videnskabelige domstol: fagkritikeren. Meget af det indsendte materiale var ofte ikke værdigt til optagelse, men for ikke at krænke forfatteren tager redaktøren det undertiden alligevel. Lektor *Sandfeld* gjorde endvidere opmærksom på de mange mennesker rundt om i landet, som sidder inde med virkelig værdifuld viden, men ikke magter at skrive det ned. Her var en opgave for årbogsredaktørerne at gå i gang med.

Fra flere sider fremkom beklagelser over vanskeligheden ved at formå gode forfattere til at skrive til årbøgerne, og *Tang Kristensen* opfordrede arkivarerne ved Statens arkiver til at levere bidrag.

Finn H. Lauridsen understregede, at en faghistoriker udmærket kan være folkelig og skrive læseligt, så alle kan have glæde af det. Som en vigtig ting fremhævede han noteapparatet. Han fandt det iøvrigt nødvendigt, at der udarbejdedes erhvervsstatistik over medlemmerne; man burde også ved redaktionen af årbogen huske på, at ikke alle var læsere af den, en stor part var »kiggere«.

Skoleinspektør *Ejlif Salomonsen* efterlyste erfaringer vedrørende udarbejdelse af registre, og lektor *Gunnar Sandfeld* understregede, at for at et sagregister virkelig skulle være til nytte, måtte det være yderst omfattende, således også registrere mindre emner i erindringsartiklerne. *Ole Warthoe-Hansen* lovede i »Lokalhistorisk Kontakt« at bringe retningslinier for udarbejdelsen af registre og sluttede med at skitsere tilrettelæggelsen af et kursus for årbogsskribenter, idet han appellerede til forsamlingen om til ham at indsende gode idéer vedrørende et sådant kursus, om man sad inde med sådanne.

Mødet sluttede kl. 12.25.

Annalise Børresen

Dansk historisk Fællesforening

Efter formiddagens repræsentantmøder fredag d. 4. september samledes deltagerne til frokost på Bellevue, som Gentofte kommune havde indbudt til. Herfra kørte man til Eremitagen, som blev forevist samtlige halvandet hundrede deltagere af museumsinspektør *Steffen Linvald*. Der var arrangeret fællesspisning kl. 18 på Hotel Hvide Hus i Frederiksdal, hvorfra busserne sluttelig bragte deltagerne til Gladsaxe.

Åbningsmødet foregik i skolernes festsal ved John F. Kennedyskolen i Gladsaxe kl. 20. Lederen af byudviklingsudvalget for Københavnseggen, landinspektør *Erik Munk* talte om landsbyen i storbyen, om hvordan man eventuelt kunne bevare nogle af landsbymilieuerne under Københavns omklamring. En efterfølgende diskussion blev meget kort og præget af enighed. Efter mødet bød Gladsaxe kommune, hvis borgmester Erhard Jacobsen havde overværet foredraget, på en forfriskning i en tilstødende sal.

Repræsentantmødet den følgende dag fandt sted kl. 10 i kommunalbestyrelsens mødesal i Lyngby rådhus. Stadsbibliotekar Aage Børresen bød, på gr. af borgmesterens forfald, velkommen til DHF, og formanden dr. phil. Olaf Olsen åbnede med at foreslå dommer Worsaae som dirigent. Efter korte mindeord over overinspektør Hans Norling-Christensen og overarkivar, dr. phil. Henry Bruun aflagde formanden

1. *Beretning*: I årets løb er optaget følgende *medlemmer*: Marinehistorisk selskab, Våbenhistorisk selskab, Det militære læseselskab Rendsborg, Havebrugshistorisk selskab, Grønlands landsmuseum, Godthåb, Rind-Arenborg egnsarkiv, Fuglebjerg lokalhistoriske arkiv, Lokalhistorisk arkiv i Hirtshals bibliotek, Ugelbølle egnshistoriske arkiv, Lokalhistorisk samling i Åby kommunebibliotek, Lokalhistorisk arkiv for Vordingborg og omegn, Lokalhistorisk arkiv for Ellidshøj-Svenstrup, Lokalhistorisk arkiv i Hammel, Stenløse lokalhistoriske arkiv, Lokalhistorisk samling i Gentofte bibliotek, Ballerup

historiske forening, Historisk-topografisk selskab for Frederiksberg, Historisk-topografisk selskab for Gentofte kommune og Historisk forening for Værløse kommune. Medlemstallet er herefter 312, nemlig 124 i Dansk kulturhistorisk Museumsforening, 85 i Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver, 34 i Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger og 69 andre medlemmer.

Styrelsen har konstitueret sig med Knud Klem som næstformand, museumsinspektør Povl Eller som sekretær, sognepræst O. Bruun Jørgensen som kasserer og Knud Prange som redaktør. Ved landsarkivar Peter Kr. Iversens fratræden som formand for SLF er hans plads i fællesforeningens styrelse overtaget af overlærer Ole Warthoe-Hansen. Peter Kr. Iversen har i sit mangeårige virke i DHF's styrelse øvet en meget betydelig indsats, og man må håbe, at han en dag vender tilbage. Den daglige ekspedition på kontoret i Hillerød er varetaget af fru Grethe Petersen, medens ekspeditionen af det danmarkshistoriske billedværk foretages af stud. jur. Stig Hvidtfeldt, Gentofte.

Statstilskuddene til foreningens virksomhed udviser en beskedent forøgelse. Vor ordinære bevilling er steget fra 13.000 til 14.000 kr., medens undervisningsministeriet uændret har bevilget os 5.500 kr. Endvidere har vi af tipsmidlerne modtaget 3.200 kr. som 3. del af en 3-årig bevilling til trykning af institutionsberetninger i Fortid & Nutid samt 6.000 kr. til udgivelse af Dansk heraldisk bibliografi. Til de lokalhistoriske foreninger har kulturministeriet ydet ialt 50.000 kr., hvilket er 7.000 mere end i sidste finansår, men stadig 100.000 kr. for lidt. Procentuelt er det en smuk stigning, men beløbet er ikke blot alt for ringe til at være af virkelig betydning for de enkelte foreninger, men også langt mindre end det beløb, som mange af de samme foreninger yder statskassen i MOMS. Vore bestræbelser for at rette dette misforhold har hidtil ikke båret synderlig frugt, men vi må blive ved med at appellere til de bevilgende myndigheder.

Fra *almennyttige fonds* har vi modtaget flere bevillinger. Dansk historisk Fællesfond har ydet os 1.075 kr., Carlsen-Langes Legatstiftelse har bevilget 3.000 kr. til udgivelse af Kr. Hald: Danske personnavne I, og Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse har bidraget til udgivelse af Knud Prange: Danske Segl med 3.900 kr.

Vore årelange bestræbelser på at få oprettet et *lokalhistorisk institut* har omsider båret frugt. Københavns universitets konsistorium har tiltrådt, at der oprettes en afdeling for lokalhistorisk forskning under Historisk institut, og stillingen som amanuensis ved afdelingen er netop opslået. Afdelingen vil få kontorer på Landsarkivet for Sjælland. Vi nærer store forventninger til det arbejde, der vil blive udført herfra og må være parat til at støtte afdelingen på enhver mulig måde.

Fortid & Nutid er udkommet med de normerede to hæfter. For første gang i 10 år kom efterårshæftet om efteråret (og forårshæftet så tidligt som

august!). Abonnenttallet udviser også i år en smuk stigning fra 1200 til 1336, og tidsskriftet, der i mange år har belastet DHFs kasse hårdt, er nu ved at kunne hvile i sig selv.

I *det danmarkshistoriske billedværk* er bind II udkommet. Bind III skulle have været udsendt, men vi har desværre måttet registrere en forsinkelse, og bindet vil først foreligge sent på efteråret. Værket har nu 9.300 abonnenter mod ca. 8.000 for et år siden. Vi håber på at kunne bringe antallet yderligere i vejret i det kommende år, men allerede med det nuværende salg vil vi opnå et betydeligt overskud. Dette skal efter aftale fordeles med 1/3 til DHF, 1/3 til et fond under SLFs bestyrelse og 1/3 til de historiske foreninger, der har indskudt startkapitalen. Fra anmelderside har vi hørt, at der ikke var nok »ny« billeder, men det er ikke en kritik, vi føler os ramt af. Hensigten er netop at give først og fremmest de vigtige ting, og gøre det i en billedkvalitet, man ellers kun sjældent møder i historiske værker. Der er al grund til at takke billedredaktøren, museumsdirektør Jørgen Paulsen, uden hvis store energi og faste hånd det ikke var gået så godt, som det er.

Den øvrige publikationsvirksomhed har omfattet to nye bøger samt fire genoptryk. I håndbogsserien, der redigeres af Herluf Nielsen, er udsendt Helge Klint: Militærhistorie og Bjarne Stoklund: Bondegård og byggeskik før 1850. I fototeknisk genoptryk er udkommet nye oplag af Lokalhistorie-Rigshistorie, af H. Hjelholt: Skriftprøver, af E. Kromann: Skriftens historie i Danmark samt af Håndbog for danske lokalhistorikere. Dette sidste er sket efter at foreningen, som det fremgår af regnskabet, i året 1969 endelig ved hjælp af en kassekredit trængte igennem med afviklingen af den 5 år gamle gæld til håndbogens forfattere. I det kommende år kan der forventes mindst to nye bøger i håndbogsserien samt to eller tre genoptryk. Desuden udsender vi en komplet bibliografi over dansk heraldisk litteratur 1589–1969, udarbejdet af Sven Tito Achen og Ole Rostock, og for SLA udgiver vi en vejledning i lokalhistorisk arkivarbejde.

Bogsalget har – billedværket undtaget – indbragt ca. 80.000 kr., og boglægerets salgsværdi var pr. 1. april 1970 199.000 kr. Foruden vore egne bøger har vi påtaget os at ekspedere rapporten fra historikermødet i Odense 1969, der udgives af Fællesudvalget for historisk forskning, ligesom konto- ret i Hillerød vil varetage ekspeditionen af de historiske årsbibliografier, hvis udsendelse nu genoptages ved samarbejde mellem Den danske historiske forening, Det kgl. Bibliotek og DHF. Bibliografien for 1967, der er redigeret af Bente Petersen, vil udkomme til efteråret.

Kataloget over historisk litteratur 1969, redigeret af Inger Bjørn Svensson, blev i efteråret udsendt i 30.000 eksemplarer. Det har stimuleret bogsalget i adskillige foreninger og institutioner.

Ved undertegnelse af en *overenskomst med boghandlerrådet* har DHF fået bekræftet sin ret til detailsalg af bøger til særpris til medlemsorganisationernes medlemmer og ansatte. Selv om kun en beskedent del af vort bogsalg

foregår gennem boghandelen, er det selvsagt værdifuldt at have faste regler i samarbejdet, og DHF kan kun være tilfreds med udfaldet af de langvarige forhandlinger med boghandlerne.

Den landsomfattende *lokalhistoriske bibliografi* på amtsbasis, som Svend Gissel har foreslået, er nu ved at tage form. Det kgl. Bibliotek har stillet sig bag projektet, og DHF vil til sin tid være forlægger for værket. Et udvalg, bestående af Svend Gissel, Oluf Abitz, H. K. Kristensen og A. Strange Nielsen, har formuleret de redaktionelle principper og lagt planer for forretningsgangen. Det humanistiske forskningsråd er anmodet om en bevilling på ca. 50.000 kr. til det forberedende arbejde. Det er meningen, at hovedredaktionen skal fastlægge hovedretningslinierne for bibliografiens opbygning og indhold, medens registreringsarbejdet i størst muligt omfang skal foregå lokalt og økonomisk, om muligt, dækkes af storamterne.

Landsarkivar, dr. phil. *Harald Jørgensen* fik derefter ordet for at give en kort rapport om det stadig aktive *skolehistoriske udvalgs* arbejde. Den fuldstændige registrering af skolehistorisk materiale i statens arkiver er afsluttet for landsarkivet for Sjællands vedkommende og manuskriptet på ca. 300 sider er under færdiggørelse. Registreringen af rigsarkivets materiale er begyndt og kan snart ventes afsluttet. Man har bedt undervisningsministeriet udsende et cirkulære til sikring af arkivalierne ved skolenedlæggelse. Trods det stormende møde sidste år er det dog lykkedes i den forløbne tid at fortsætte indsamlingsarbejdet med gode resultater. Landsarkivaren sluttede med at ønske DHF til lykke med det lokalhistoriske institut, som han tilsagde arkivets fulde støtte.

Diskussion:

På skoleinspektør *Salomonsens* spørgsmål, om DHF skulle støtte lokalhistorisk institut økonomisk, oplyste *formanden*, at han ville foreslå styrelsen at anvende en del af DHFs andel af overskuddet af billedværket til et fond for udgivelser, og han håbede, at SLF også ville støtte en sådan sag. *Roar Skovmand* rejste spørgsmålet, om ikke de ny storamter gav anledning til overvejelse af sammenlægninger af amtssamfund, idet man kunne synes, at nogle af dem havde for lidt vingefang. *Verner Hansen* var betænkelig herved, da færre, mere omfattende årbøger ville få mindre lokalt præg og tendere mod det rigs- eller dog landshistoriske. Han ønskede derimod en modernisering af Fortid og Nutid, f. eks. et nyt omslag, som måske ville gøre det mere slagkraftigt. Desuden foreslog han, at man intensiverede salgsarbejdet for billedværket, som han havde mangfoldig erfaring for gjorde køberne tilfredse, på den måde, at man registrerede de medlemmer, der ikke havde købt det. Dette sidste ville *formanden* ikke være med til: man skal ikke presse folk til at købe bøger. Han oplyste endvidere, at sagen om amtssamfunds-sammenslutninger var blevet diskuteret på SLFs repræsentantmøde og stod på styrelsens arbejdsplan.

2. Kassereren forelagde *regnskabet* (trykt omstående).

Formanden takkede den ny revisor kontorchef Ejgil Pedersen for den forbedrede regnskabsopstilling. Han gjorde opmærksom på, at underskuddet udelukkende skyldes afviklingen af den gamle gæld til håndbogsforfatterne, og oplyste, at fælleskataloget havde krævet et tilskud på ca. 7000 kr.; berettigelsen heraf troede han på, men det er en sag, som må diskuteres om fire år, når man skal overveje at trykke et nyt.

Diskussion:

Salomonsen rejste spørgsmålet om en bedre redegørelse for kontingentets indgang, der ifølge årsregnskaberne er ganske uregelmæssig, samt om en bedre redegørelse for navnlig administrations- og portoudgifter. Han ville i det hele taget ikke skjule, at der var en del i regnskabet, som han egentlig følte krævede spidse bemærkninger, f. eks. sagen med gælden til forfatterne af håndbogen. – *Olav Christensen* ønskede alle lønningsudgifter op i rubrikken »foreningsvirksomhed« og gik stærkt ind for at et ønske fra *H. H. Worsøes* side om at få billedværket ind i regnskabet. Det blev oplyst, at det var meningen næste år at oplyse tilgodehavender ved regnskabsårets afslutning, hvorved bl. a. kontingentforholdene ville blive klarlagt.

Regnskabet blev godkendt med den bemærkning fra dirigentens side, at det skete under indtryk af den glæde, man ventede sig af at få billedværket med næste år.

3. *Kontingentet* forblev uændret.

4. *Formanden og styrelsen* genvalgtes.

5. Under *eventuelt* rettede *Salomonsen* en vis kritik mod årsmødets program gennem de sidste år, efter at man var begyndt at føle presset med de tre sektioner. Han foreslog, at første aften blev DHFs og andendagen sektionernes. *P. Chr. Nielsen* og *Verner Hansen* støttede kritikken, førstnævnte især m. h. t. programmets redaktion; sidstnævnte ankede over, at de underholdende udflugter bredte sig for meget. Herimod udtalte sig navnlig *Meyling* og *Calov*, som hævdede, at udflugterne ikke var »underholdning« men i år som altid bragte stor berigelse, samt at man tidligere havde haft det langt ringere, fordi hvert andet årsmøde var i København, og *Karen Andersen* erklærede, at dette årsmødes uhyre anstrengende fredagsprogram dog havde været en succes i een henseende, man havde været henvist til at tale med hinanden – og det havde været nyttigt. *Klem* gjorde opmærksom på, at arrangementet med dages fordeling var udtryk for hensyntagen til dem, der kun kunne være tilstede enkelte eller et par dage, og ekspeditionssekretær *Grindsted* fastholdt, at parallelle møder har nu engang upraktiske

konsekvenser. *Palle Friis* fandt det vigtigt, at styrelsen finder en form, der kan bruges, når vi om ti år er dobbelt så mange! *Formanden* gav udtryk for, at styrelsen lytter med opmærksomhed til kritik og overvejer alt. Dette årsmøde var til dels et eksperiment. Fordelingen af dagene er også fastlagt, som det sker, fordi museumsfolkene udgør så stor en del, nemlig halvdele, af deltagerne, og har det største behov for drøftelser. Styrelsen vil overveje mødeformen på baggrund af de fremkomne bemærkninger.

Efter mødet inviterede Lyngby-Taarbæk kommune til frokost på Hotel Lyngby. Som vært fungerede Aage Børresen. Om eftermiddagen fulgte ca. 100 mennesker cand. mag. *Ebba Waaben* på en spadseretur langs Mølleåen. Under et ophold i Rådvad kro talte professor, dr. phil. *Svend Ellehøj* om industriens historie på stedet. Turen afsluttedes ved Strandmøllen, hvorfra deltagerne med bus blev transporteret til Peter Lieps hus, hvor man spiste middag.

Søndag morgen kl. 9 startede bus-udflugten til Nordsjælland fra pladsen foran Lyngby rådhus. Ved Bastrupårnet talte dr. phil. *Vilhelm la Cour*, den nyrestaurerede Jørlunde kirke forevistes af museumsinspektør *Rikke Behrend*. Efter frokost på Jægerspris slotskro blev deltagerne modtaget af professor, dr. phil. *Roar Skovmand*, der førte deltagerne på en tur i parken og gennem museet. I repræsentationslokalerne gav Kong Frederik VII's stiftelse en reception, hvor Roar Skovmand fortalte om Frederik VII på Jægerspris. I største hast kørte deltagerne derefter til Storkeegen i Nordskoven, hvis mærkværdighed blev forklaret af skovfoged *Th. Jensen*. Kl. knap 5 kunne formanden erklære udflugten og dermed årsmødet for afsluttet, og busserne kørte mod København.

Povl Eller

Dansk historisk Fællesforening
Driftsregnskab 1969-70 samt status pr. 31. marts 1970

Foreningsvirksomheden:

Kontingenter	10.798,50	
Kursus	5.760,66	
÷ tilskud	6.200,00	
	439,34	
Overskud årsmøde	441,58	
		11.679,42

Tilskud:

Kulturministeriet	13.000,00	
Dansk historisk fællesfond .	1.050,00	
		14.050,00

Udgifter:

Rejser og møder	3.552,79	
Administration	935,15	
Lønninger (kontoret)	21.698,10	
Kontorudgifter iøvrigt	11.437,61	
Embedsmænd	3.800,00	
		41.423,65
	25.729,42	41.423,65 ÷ 15.694,23

Skriftserie og katalog:

Bogsalg og katalogen	97.585,44	
÷ merværdiafgift	10.805,64	
		86.779,80

Tilskud:

Kulturministeriet til Anders Bæksted:		
Danske indskrifter	3.500,00	
Undervisningsministeriet til fortsat udgivervirksomhed ..	3.500,00	
Den Hielmstjerne-Rosen- croneske stiftelse til K. Prange: Danske Segl	3.900,00	
Carlsen-Langes legatstiftelse til K. Hald: Danske Person- navne	3.000,00	
		13.900,00
Diverse indtægter		764,37

Udgifter:

Trykning og indbinding ..	26.122,76	
Trykning af katalog	19.346,83	
Reklamer	3.669,50	
Forfatterhonorarer	15.872,91	
Administration og redaktion	2.464,81	
Håndbog for danske lokalhistorikere	37.960,59	
Renter af kasse kredit	1.786,88	
		107.224,28
	101.444,17	107.224,28 ÷ 5.780,11
		Transport ÷ 21.474,34

Transport ÷ 21.474,34

Fortid og Nutid:

Abonnement og salg	46.403,83	
÷ merværdiafgift	5.130,98	
	<hr/>	41.272,85

Tilskud:

Kulturministeriet til institutionsberetninger	3.200,00	
Undervisningsministeriet til udgivelse af Fortid og Nutid	2.000,00	
	<hr/>	5.200,00

Udgifter:

Trykning, indbinding	29.233,00	
Forfatterhonorarer	22.074,90	
Administration og forsendelse	7.545,50	
Lønninger	2.365,00	
	<hr/>	61.218,40
	46.472,85	61.218,40 ÷ 14.745,55

Årets driftsunderskud 36.219,89

Status pr.

31/3 1969

31/3 1970

Aktiver:

Girokonto 86.264	6.157,89	11.801,41
Sparekassen Tølløse 30.10.6001	2.376,23	4.286,79
Holbæk Sparekasse 30.20.0174	0,00	5.000,00
Kassebeholdning	0,00	401,00
Boglager	0,00	42.200,00
Tilgodehavende moms	0,00	2.377,49
	<hr/>	<hr/>
	8.534,12	66.066,69

Passiver:

Kasse kredit nr. 200333-4		
Frederiksborg Bank	0,00	1.747,47
Forskud på »Historisk Billedbog«	0,00	38.000,00
Skyldige omkostninger	3.332,24	14.736,23
Kapitalkonto	5.201,88	11.582,99
	<hr/>	<hr/>
	8.534,12	66.066,69

København, den 29/6 1970.

Undløse, den 26/6 1970.

sign. *Olaf Olsen*,
museumsinspektør, dr. phil.
Formand.

sign. *Ove Bruun Jørgensen*,
sognepræst.
Kasserer.

Foranstående regnskab er gennemgået af underskrevne revisorer og fundet i overensstemmelse med foreningens bogføring.

Boglageret er optaget til en ansat produktionsværdi og nedskrevet med 30 pct. Ved lageroptællingen har revisionen ikke medvirket. Tilstedeværelsen af de øvrige opførte beholdninger er kontrolleret.

Haderslev, den 28/8 1970.

Faxe Ladeplads, den 17/8 1970.

sign. *Olav Christensen*
socialinspektør.

sign. *Ejgil Pedersen*
kontorchef.

INDHOLD

<i>Kommentar: Det lokalhistoriske institut</i>	377
<i>Vagn Dybdahl: De amtshistoriske årbøgers økonomi</i>	379
<i>Jens Engberg: Det 17. århundredes generelle politiske krise og striden mellem det danske rigsråd og landkommissærerne 1647-49</i>	388
(The General European Political Crisis of the Seventeenth Century and the Strife between the Privy Council and the Land Commissioners in Denmark 1647-49)	410
<i>John Kousgård Sørensen: Institut for Navneforsknings samlinger</i>	412
<i>Anmeldelser</i>	426
Holger Hede: Danmarks og Norges mønter 1541-1814-1963 (Jørgen Steen Jensen)	426
Specialregistraturer. Matriklerne 1664 og 1688 (H. K. Kristensen)	427
The Tenth annual Report of the Keeper of Public Records on the Work of the P. R. O. and the Tenth Report of the advisory Council on Public Records 1968, Guide to the Contents of the Public Record Office. Vol. III, Index to the Correspondence of the Foreign Office 1920-38, Indexes to the »Green« or secret Papers among the General Correspondence of the Foreign Office 1921-38, John Brooke: The Prime Ministers Papers 1801-1902, Manuscripts and Men, Bulletin of the National Register of Archives no. 14, List of Accessions to Repositories in 1967 (C. Rise Hansen)	428
Erik Moltke: Bernt Notkes altertavle i Århus Domkirke og Tallinntavlen (Mogens Bencard)	434
Erling Albrechtsen: Fynske Jernaldergrave III (Hans Neumann)	437
Axel Steensberg, J. L. Østergaard Christensen og Svend Nielsen: Atlas over en del af middelalderlandsbyen Borups agre i Borup Ris skov ved Tystrup sø, Sjælland 1000-1200 e. Kr. (Viggo Nielsen)	439
Frants Thygesen: Tysk strafferets indtrængen i Sønderjylland mellem 1550 og 1800 (Paul G. Ørberg)	444
Paul G. Ørberg og Ejnar Jakobsen: en by ved havet. Sæby købstads historie (Anna Thestrup)	446
Alfred Kaae: Hover (H. K. Kristensen)	447
Slott och Herresäten i Sverige. Skåne, Halland, Bohuslän, Blekinge. (C. Rise Hansen)	449
<i>Historiske noter</i>	452
<i>Årsmøderne i Gentoft, Gladsaxe og Lyngby-Taarbæk 1970</i>	455
Dansk kulturhistorisk Museumsforening	455
Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver	459
Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger	461
Dansk historisk Fællesforening	465
Dansk historisk Fællesforenings regnskab 1969/70	471